

SZEGÉNY EMBER GAZDAG ÉLETE

SZABÓ LÁSZLÓ
EMLÉKEZÉSEI

III.

BUDAPEST, 1928
ATHENAEUM IRODALMI ÉS NYOMDAI R.-T.

DÉLMAGYARORSZÁG HÍRLAP- ÉS NYOMDAVÁLLALAT R.-T..
NYOMÁSA SZEGED

LXXIII.

Hogyan kerültem „Az Est”-hez?

Azon a napon, amelyen kiléptem a *Budapesti Hírlap* szerkesztőségéből, Salusinszky Imre, *Az Est* szerkesztője, akinek természetesen tudomása volt a *Budapesti Hírlap* zavarairól, a délutáni órákban telefonált nekem, hogy szeretne találkozni velem. Elég okos voltam eltalálni, hogy miről van szó.

Salusinszky pályafutását már vagy tíz év óta ismertem. Mint szocialista kezdte a szereplését és őszintén kívántam neki, hogy minél előbb mint kapitalista folytassa. Ez a belényesi fiú, ki a balázsfalvi gimnáziumban román nyelven tett érettségit, könnyen csatlakozhatott volna a román nemzetiségi párt-hoz, de ehelyett inkább a szociáldemokráciában próbált elhelyezkedni. Már mint elsőéves joghallgató olyan ribilliót csinált valahol Biharban, hogy hathavi államfogházra ítélték érte. Alapított egy magyarbarát román hetilapot, *Lumina* címmel és szép reményekkel, amelyek azonban az akkori viszonyok

között nem voltak jogosultak. Salusinszkynak tehát magyar lapba is kellett dolgozni s 1904-ben vagy 1905-ben meg is jelent a Ház folyosóján, úgy rémlik nekem, hogy mint a *Magyar. Szó* tudósítója. Mint öregebb kollega megszoktam figyelni a fiatalokat, kik közelemben dolgoztak és Salusinszkyn két dolgot vettem észre: hogy tanulékony és hogy tényleg tanul is. Nem csodálkoztam rajta, hogy már 1906-ban a *Budapest* helyettes szerkesztője lett, 1910-ben pedig *Az Est* szerkesztője. 1910-ig bejárt a képviselőházba, ott mindennap találkoztunk és így tisztában voltunk egymásnak a képességeivel és erejével.

Beszélgetésünk a Budapesti Hírlaptól való kilépésem napján, 1914 április 3. vagy 4-ikén három percig tartott. Salusinszky felszólított, hogy jöjjek át *Az Est*-hez és segítsek neki, mert a lapnak többnyire igen fiatal munkatársai mind igen mozgékony és hasznavehető emberek, de vannak közöttük, akik nem tudnak írni és még többen vannak, akiknek az írása egyáltalán nem magyaros. Abban állapotunk meg, hogy másnap délben megbeszéljük a dolgot Miklós Andorral, *Az Est* tulajdonosával.

Én azonban előbb Csernoch János bíborok-hercegprímást kerestem fel a Budai Szent Imre Kollégiumban és vele beszéltem meg a dolgot.

Csernochot ismertem még képviselő korából. Még kalocsai érsek volt, amikor engem már sokan gyanúsítottak, hogy én is azok közé tartozom, akik részt vesznek abban az akcióban, amelynek célja volt az esztergomi érsekséget Csernoch számára megszerezni. Annyi tény, hogy mint mások is, úgy én is irtam cikkeket a Budapesti Hírlapba az esztergomi főegyházmegye vigasztalan állapotairól, de Csernoch Jánossal erről a kérdésről sohasem beszéltem. Szerepem csak annyi volt, hogy a valóságos helyzet feltárását elősegíttem, minden felszólítás vagy kérés nélkül. Vaszary bíbornok már régóta egyáltalán nem volt alkalmas az egyház kormányzására, – csak eszköz volt már néhány ember kezében s a templomok, iskolák, kolostorok hanyatlásnak indultak. Az érsekújvári apácák panaszkodtak, hogy házukba becsurogna az eső, ha a tetőt ők maguk ki nem tatarozták volna a rossz szoknyáikkal. Az óriási primási vagyon nem hajtott annyi jövedelmet, hogy egyházi közcélokra jelentős összeg jutott volna belőle. Ezért lett az okos, energikus, a vagyonkezeléshez értő Csernoch Jánosból hercegprímás és nem azért, mintha a sajtó buktatta volna meg Vaszary primást.

Amint hercegprímás lett Csernoch János, gyakrabban volt alkalmam vele értekezni. Legelőször *Az Élet Könyvei* ügyében kerestem

fel. A néppárt lapja, az *Alkotmány* hevesen megtámadta az említett vállalkozást. Gróf Mailáth püspök az *Alkotmány* támadásait ugyan leszerelte, de attól kezdve két éven át igen sok vita tárgya voít a püspöki karban, hogy az *Alkotmány* megéri-e azt a sok pénzt, amibe a támogatása kerül? Azzal, hogy Molnár János apát-kanonok a lapkiadáshoz nem ért és hogy sohasem fog tudni egy csak némileg is modern kiadóhivatalt csinálni, – mindenki tisztában volt. Mikor egyszer véletlenül felvették az *Alkotmány*-ba egy miedernek a hirdetését, – még hozzá illusztrálva! – Molnár apát kétségbe volt esve, hogy az ő lapjában ilyen szemérmetlen, erkölcstelen dolog megjelenhetett! Sokan voltak, akik a lap szerkesztését is kifogásolták és nem hitték, hogy egy olyan szürke nyomtatvánnyal, mint aminő a *Alkotmány* volt, a katolikus közönségre hatni lehet. Miután a szereplők nagyrésze még él, most még nem mondom el, hogy kik voltak azok, akik engem akartak az *Alkotmány* szerkesztőjéül megnyerni, amivel együtt járt volna bizonyos politikai szereplés is.

Még azon a napon, amelyen Salusinszky Imre *Az Est* szerkesztőségébe meghívott, megkérdeztem Csernoch hercegprímást, hogy várjak-e az *Alkotmány* ügyeinek a rendezésére vagy menjek át *Az Est*-hez? Csernoch habozás nélkül válaszolt:

– Feltétlenül *Az Est*-hez menjen, ha lehet! Én azok közül a fiúk közül sokat ismerek, éppen a napokban volt nálam uzsonnán az egyik, Esztergomban... Várjon csak, valami parasztos neve van... Pásztor?... Pásztor?... Nem Pásztor!... Pusztá Bélának hívják; nagyon kedves ember... Nem rossz emberek azok, csak teljesen tájékozatlanok a katolikus dolgokban... A katolikus ügyeknek igen nagy hasznát várom attól, ha ön odamegy közéjük, nekik is sok hasznuk lesz ebből! Feltétlenül menjen *Az Est*-hez és ne feledkezzék meg arról, hogy maradjon kontaktusban velem...

Most már tudtam, hogy *Az Est*-hez való átlépésem tervéről mi a véleménye a legokosabb férfiak egyikének, de még nem tudtam, hogy mi a véleménye erről a tervről a legokosabb asszonyok egyikének? Nagyon izgatott lehettem, mikor hazaértem, mert a feleségem ezzel fogadott:

– Mindjárt kész a fürdő...

S amikor már benn ültem a fürdőkádban, a feleségem is bejött, leült a hintaszékbe és megkérdezte :

– Már megint mi baj van?

A gyerekek künn a nagy előszobában dörömböltek az ajtón:

– Meddig tart a családi tanács? Már éhesek vagyunk! Mind megisszuk a ti sörötöket is, ha sokáig tanácskoztok!

Bizony ezúttal sokáig tanácskoztunk! Feleségem jól ismerte a »szakmabeli« dolgokat. Tudta hogy *Az Est* jóformán pénz nélkül jött létre 1910-ben és tudta, hogy a versenyben hogyan gázolta le *Az Est* az *Esti Újság*-ot, a Budapesti Hírlap estilapját. A Budapesti Hírlapnál sohasem értették meg *Az Est* sikerét, sőt nem is hitték el. Voltak kellemes hírhordók, akik mindennap jelentették:

– Miklós Andor óriási zavarban van... Senki sem veszi *Az Est*-et, holnap valószínűleg már nem is jelenik meg a lap...

Ez a Budapesti Hírlapnál olyan kellemes hír volt, hogy muszáj volt elhinni. Nem vettek tudomásul, hogy *Az Est* szerkesztőségében tizenöt-húsz ember dolgozik, jól megszervezett tudósítói szolgálattal, hanem azt várták, hogy a Budapesti Hírlapnak az a négy-öt munkatársa, aki mellékes munka gyanánt előállította az *Esti Újság*ot, külföldi és vidéki hírszolgálat és minden költség nélkül, jobb újságot csináljon, mint *Az Est* nagy szerkesztősége.

A feleségem, ki a két lap konkurenciáját négy év óta figyelte, bízott *Az Est* jövőjében és miután végighallgatta a hercegprímással való értekezésem elbeszélését, így foglalta össze a maga véleményét:

– Jobb lenne ugyan a legkisebb tanári állás, – de mivel sem a kormány, sem a

főváros nem elég intelligens annak a belátásához, hogy maga nagyszerű tanár lenne, – menjen *Az Est*-hez.

Másnap délben Miklós Andor egyelőre havi hétszáz korona fizetés ajánlott napi három órai munkáért. (A Budapesti Hírlapnál reggeltől késő estig dolgoztam havi ötszáz koronáért.)

– Beszélje meg a dolgot a feleségével, ajánlotta Miklós Andor.

– Már megbeszéltem, válaszoltam, holnap reggel kilenckor munkába állok.

És 1914 április 6-án meg is kezdtem a munkát *Az Est*-nél.

LXXIV.

Az Esi a háború előtt.

Nagyon könnyűnek találtam azt a munkakört, melyet *Az Est*-nél betöltöttem. Legfőbb feladatomban a munkatársak kéziratának elolvasása és a lehetőség határáig való javíthatása volt; a lehetőség határát többnyire az a körülmény szabta meg, hogy hány perc állott rendelkezésre. Miklós Andor nemcsak azt várta tőlem, hogy a lap stílusát javítgassam, hanem azt is, hogy tapasztalatomat érvényesítsem s a nem eléggé alapos, meggondolatlan vagy éppen könnyelműen a szerkesztő asztalára tett tendenciózus közlemények kiadásától a lapot megóvni segítsek. Erre a munkára alkalmas voltam, mert tudtam kegyetlenül objektív lenni mindenkivel szemben, ha a lap érdeke kívánta és az, hogy tetszik-e kartársaimnak az, amit cselekszem, még csak nem is érdekelt. Természetes, hogy a legrövidebb idő alatt sikerült számos kollegámnak ellenszenvét megnyernem, de ezt én munkaköröm egé-

szen természetes következményének tartottam. Miklós Andor rendkívül figyelmes volt velem szemben és teljesen elfeledtette velem, hogy alkalmazottja vagyok. Teljes harmóniában dolgoztam a lap szerkesztőjével, Salusinszky Imrével is, a lap vállalat igazgatója, Sebestyén Arnold (Miklós Andor sógora) pedig úgy kezelt, mint egy idősebb kollegát. Ha egy idegen végighallgatta volna bármelyik beszélgetésünket, megesküdtött volna rá, hogy én vagyok a főnök és Sebestyén az alkalmazott. Ezt föl kellett jegyeznem, hogy az utókor számára nyoma maradjon annak, hogy egykor ilyesmi is lehetséges volt.

És mi volt ennek a következménye? Az, hogy mi mindannyian, akik *Az Est*-nek dolgoztunk, ezt a lapot a saját tulajdonunknak tekintettük és nemcsak belőle, de érte is éltünk. Sohasem volt és sohasem lesz újság, melynek munkatársaiban annyi lenne a jóakarát és igyekezet, mint volt *Az Est* munkatársaiban a háború előtt. Én ide egy oly mogorva társaságból kerültem, ahol már senki sem volt megelegedve a helyzetével, senki sem remélt a jövőtől semmit és nem is nagyon erőltette meg magát a munkában senki. Meghökkenve láttam tehát *Az Est* szerkesztőségében, hogy ha valamelyik Íróasztalon csengett a telefon, – majd letiporták egymást az emberek, mert mindenki ambicionálta, hogy a telefon-tudósi-

tást ő vegye át. Nevetségesen fölösleges lett volna bárkit is munkára serkenteni. Nagyszerűen vezették az embereket, anélkül, hogy a vezetést bárki érezte vagy látta volna.

Sebestyén igazgató megmutatta nekem a nyomda, az expedíció és az árusítás napi jelentéseit: százötven-százhatvanezer példányban fogyott el naponként Az Est, ami annyit jelent, hogy nagyobb közönsége volt, mint a többi budapesti napilapoknak együttvéve. A lap befolyása természetesen óriási volt a kormányra és a közönségre egyaránt. Miklós Andor azonban a személyes befolyását sohasem érvényesítette; inkább becsukta volna a boltját, sem hogy valakit protegáljon. Ezt egy példával tudom illusztrálni. A leányomat éppen akkoriban, amikor Az Esthez kerültem, be akartam íratni a Váci-utcai leánygimnázium V; osztályába, – de ez igen nehéz dolog volt, mert nem tartoztam a demokrata párthoz. A kitűnő bizonyítvány semmit sem számított. Mikor az iskola igazgatója elutasított, Miklós Andort kértem, hogy szóljon ez ügyben egy jó szót Bárczy polgármesternek; erről azonban szó sem lehetett.

– Nekünk csak addig van legyőzhetetlen erőnk, amíg senkitől sem kérek és senkitől sem fogadok el semmit, mondotta Miklós Andor.

A villamos szakaszjegy árát akkoriban akar-

ták hat krajcárról hét krajcára emelni, de nem lehetett ezt a tervet megvalósítani, mert ellenezte Az Est. Nemcsak mondom, de tudom, hogy Az Est egy vagyont kapott volna, ha hajlandó lett volna egyszerűen hallgatni ebben a kérdésben.

Az ilyen dolgok nekem nagyon tetszettek, s önbizalmam és munkaszeretetem azokban a hónapokban erősödött meg, amikor Az Esthez kerültem. Más nem is igen érdekelt, mint Az Est és miatta könnyű szívvel mondtam le egy mellékjövedelmemről.

1913 január 1-én a *Néptanítók Lapja* szerkesztését átvette Körösi Henrik királyi tanácsos, a minisztériumba berendelt tanfelügyelő és Körösi előterjesztésére kineveztek a *Néptanítók Lapja* egyik munkatársává, – ami természetes folyománya volt annak, hogy a lap modernné tételében, illetve az erre vonatkozó tervek elkészítésében élénken részt vettem. Mindenesetre volt néhány olyan ötletem, melynek megvalósítása csak javította a lapot. Minden számba írtam; ebben a lapban jelent meg eredetileg a »Pestalozzi-problémák« és »Rousseau-tanulmányok« című könyvecskéim is. Közreműködésemért havi háromszáz koronát kaptam. Alighogy *Az Esthez* átléptem, a második vagy harmadik napon este tizenegykor (amikor én már aludni szoktam), besöngöttem hozzám Körösi tanácsos úr és meg-

lehetősen idegesen kifejtette, hogy őt igen kényes helyzetbe juttattam azzal, hogy egy ellenzéki lap szerkesztőségébe beléptem. Bár nem bírtam felfogni, hogy az én szigorúan pedagógiai cikkeimet miként befolyásolhatná az a körülmény, hogy egy ellenzéki lap szerkesztőségéhez tartozom, Körösi tanácsos úr igen nagy megkönnyebbülésére lemondottam a Néptanítók Lapjánál viselt állásomról. Nem hiszem, hogy közreműködésem megszüntetésével a Néptanítók Lapja nagyon sokat nyert volna; a jövőendő kultuszminisztereinek azonban igen melegen ajánlom, hogy a pedagógiát ne tévesszék össze a politikával, mert ha valaki ellenzéki lapba ír, még nem bizonyos, hogy többé nem fog jó ideákat termelni. Ha én lennék miniszter, én egyenesen örülnék neki, ha a kultúra emelésében az ellenzéki pedagógus-írók is közre akarnának működni velem. A puritánabb lelkek ebben ugyan nem értenek velem egyet, de ez viszont az én nézetemen nem változtat semmit. Akkoriban ez az ügy alig érdekelt engem, – annyira lekötötte figyelmemet Az Est szemmel látható fejlődése. Az Est stílusával nem mindig értettem egyet; az egyébként nagyon tehetséges Kéri Pál nyelvújítási törekvéseit nevelésesegeknek tartottam, ellenben nagy megelégedéssel állapítottam meg, hogy van egy ember Az Estnél, aki éppen úgy tud magyarul,

mint én. Ez az ember Kemény Simon volt; számára ez bizonyára igen csekély elismerés, de tőlem a legnagyobb, mert nyelvem magyarságának évről-évre való romlását szinte sirva tapasztalom. Adorján Andor, a legműveltebb magyar újságírók egyike állandóan külföldön kószált és láttam, hogy Budapestre már nem igen fog visszatérni. Pásztor Árpád akkoriban Amerikában volt, Vészi Margit Pétervárról vagy Afrikából küldött nagyon eredeti cikkeket. Mi itthon ugyan észre sem vettük, de *Az Est* már világ lap volt és több külföldi összeköttetése volt, mint az osztrák-magyar diplomáciának. Közgazdászunknak, Seress Lászlónak vezető szerepe volt a sajtóban, nemcsak azért, mert mindenkit ismert, akit ismernie kellett, hanem azért is, mert az újságírás egész iskoláját kijárta, amit Magyarországon alig néhányan mondhatunk el magunkról. Sportrovatunk vezetője, Gillemot Ferenc a legelső ember volt a maga szakmájában. A törvénytudományi rovatot senki sem látta el oly lelkiismeretesen a magyar sajtóban, mint a mi munkatársunk, Faragó Miklós. Volt két »mindenes« munkatársunk, Pusztai Béla és Győri Károly, akikben több volt az igazi humor, mint a hivatásos humoristákban együttvéve. Nálunk dolgozóit a legjobb újságíró-gyorsíró, Janovits Pál és az egész pesti sajtónak együttvéve nem volt annyi

politikai információja, mint a mi politikai munkatársunknak, Halász Lajosnak. Fiatalabb munkatársaink: Bródy Béla, dr. Ruttkay György, dr. Szőke Sándor és dr. Barabás Béla szintén kitűnő erőknak bizonyultak. Rendőri riporterünk, Tarján Vilmos pedig már annyira »versenyen kívül« állott, hogy elsőségét senki sem vonta kétségbe.

Határozottan az volt az érzésem, hogy egy ilyen szerencsésen összeválogatott csapattal csak győzni lehet, s ezt a véleményemet csak megerősítette az a megfeszített munka, melyet a vállalat két vezetője részéről tapasztaltunk. Sebestyén igazgató minden délelőtt a szerkesztőségében ült kis kerek asztalánál, Miklós főszerkesztő pedig minden délután Sebestyén igazgató szobájában ült a kiadóhivatalban. Egy nagy lapnak a kormányzása nagyon komplikált dolog és csak úgy sikerülhet, ha a lapnak minden szerve harmóniában van egymással. Olyan együttműködést, olyan »összjátékot«, mint aminő Az Estnél volt, Magyarországon nem lehetett tapasztalni, nemcsak semmi más lapnál, de semmi más intézménynél sem. Én ismerem Az Est nagy sikereinek titkát, – egy csoda volt az, melyet kevés szóban így formulázhatok meg: »sok fej – egy akarat«.

LXXV.

A háború küszöbén

1914 Péter-Pál napján délutáni kirándulásra készültünk s e miatt korán ebédeltünk. A kirándulás előtt természetesen még elmentem a Fiume-kávéházba és velem tartott a fiam is, aki már »nagy« volt, – kilenc éves! Egy óra tájon értünk a kávéházba, ahol Lajos, az újságos fiú ezzel a hírrel fogadott:

– Nagyságos úr, a trónörököszt és trónörökösnet Szerajevóban megölték.

Más azt mondta volna neki, hogy »ne bolondozzék«. Én azonban már tapasztalatból tudtam, hogy Magyarországon nem a politikusok és államférfiak a legjobban informált emberek, hanem a kávéházi pincérek. Telefonon felhívtam tehát a félhivatalos Magyar Távirati Irodát és megkérdeztem, hogy mi igaz a szerajevói hírből? Kinevettek. Felhívtam a miniszterelnökséget, mely tudakozódásomra egy szóval válaszolt: »Kacsa«.

– Fiam, ma nem lesz fagyalt, – mondtam a fiamnak.

Sietve elvezettem a gyereket az Üllői-útig és hazaküldtem:

– Menj haza és mondd meg a mamikának, hogy megölték a trónörököst, apa elszaladt a szerkesztőségbe és lehet, hogy csak holnap jön haza.

Beültem egy konflisba és siettem a Miksa-utcai szerkesztőségbe. Szerencsémre útközben találok egy igen szimpatikus barátjával, Barabás Loránd úrral, aki akkoriban, azt hiszem, még bankhivatalnok volt és magammal vittem őt a szerkesztőségbe, hogy legyen segítségemre. Mivel ünnepnap volt, kihalt volt az egész épület. Legelőször is telefonáltunk Miklós Andornak és Salusinszky Imrének, akik akkor Mária-Besnyőn, illetve Gödöllőn nyaraltak. Azután egy lakatossal kinyitattam a nyomda lezárt Vasajtáját, Barabás Loránd pedig autóra ült, egy fél óra alatt beszállított két vagy három gépiró hőlgyet s azután kiment a futballmeccsre és a félidőben a hangszóróval kikiáltatta:

»Az Est minden embere, de leggyorsabban a betűszedő és gépmester urak azonnal vonuljanak be, mert világszenzáció történt és külön kiadás készül a lapból«.

Öt és hat óra között érkezett Budapestre Miklós Andor és Salusinszky Imre; eleinte egyik sem akarta elhinni a rémhírt, de a nyomdában már szedték az eset előzményeit

(hogy miért ment a trónörökospár Szerajevóba stb.) és estefelé már hivatalosan is jelentették a katasztrófát, melyről a Fiume-kávéház pincérei órákkal előbb értesültek, mint Magyarország miniszterelnöke. A magánértesülés mindig megelőzi a hivatalos értesülést, mert a magánértesülés mögött mindig egy érdek áll, ellenben a hivatalos értesítéseket »hivatalból«, érdeklődés és buzgalom nélkül, bürokratikus utón továbbítják. Valakinek nagy érdeke lehetett, hogy Szerajevóból értesítést küldjön a nagy tragédiáról Budapestre, – talán éppen a Fiume kávéház vagy esetleg egy másik kávéház pincérének közvetítésével; ellenben Potiorek altábornagynak nem volt érdeke gróf Tiszát minél gyorsabban informálni, vagy ami szintén valószínű, Potiorek a tragédia hatása alatt annyira elvesztette a lélekjelenlétét, hogy többé meg sem találta.

Este hat órakor már az utcán volt *Az Est* külön kiadása; jó vastag betűkkel nyomattuk az; egész újságot. Este nyolckor készen volt a második kiadás, – hazarohantam vacsorálni és azután vissza a szerkesztőségbe, de harmadik kiadást már nem csináltunk, hanem készültünk másnapra. Engem Miklós hazaküldött, hogy másnap reggelig jól aludjam ki magamat.

Tudósítóink ekkor már természetesen útban voltak Szerajevó felé; egy részüket Pest-

ról, más részüket Abbáziából indítottuk útnak, ahol nyaraltak. Kéri és Pásztor bizonyosan részt vett ebben a munkában, a többiekre nem emlékszem. Nekem az a nézetem, hogy mióta sajtó létezik a világon, újságírók olyan nagy dolgot még soha nem műveltek, mint a mi szerajevói tudósítóink. Az egész Európa sajtójának legkiválóbb emberei rohantak Szerajevóba, de *Az Est* embereinek senki nyomába sem léphetett. Jelenvoltak a trónörökös pár boncolásánál, közölték a boncolási jegyzőkönyvet, azt is, hogy a trónörökösne anyai örömeiket várt, beszéltek az összes gyilkosokkal, közölték a vallomásaikat és mire a kormány napok múlva elhatározta, hogy cenzúrát fog alkalmazni, akkorra már mindent tudtak *Az Est* olvasói. És hiába volt a cenzúra, mert akkor már lenn volt Tarján Vilmos, aki a telefonba pesti jassz-nyelven mindent belebeszél s a cenzor, aki ott állt mellette, az egész beszélgetésből nem értett semmit. Tarján később, a háború alatt is alkalmazta ezt a nyelvet; például egy ízben a cenzúra akadálytalanul továbbította ezt a táviratát: *»Szigeten megvolt a lakodalom. Szépruhát kaptunk«*. A pesti Városligetben mindenki érti ezt a mondatot, melynek polgári értelme ez: *»Máramarosszigetnél ütközet volt és nagyon megverték bennünket«*.

Mindenki látta, hogy *Az Est* a szerajevói

eseményekről mit produkált, s a lap példányszáma két hét alatt háromszázezerre emelkedett.

Családom ezen a nyáron Öszödön nyaralt. Július 1-én szállítottam le a családomat, minden gond nélkül, mert eszünkbe sem jutott, hogy háború is lehet a szerajevói eseményekből. Én magam kiköltöztem Rákoshegyre a sógoromhoz, Kováts Edéhez, s onnan jöttem be a városba minden reggel háromnegyed hétkor.

Az ultimátum meglepetésszerűen ért bennünket, de szentül hittük, hogy Szerbia az ultimátum követeléseit teljesíteni fogja. Az ultimátum lejártakor, hat óra felé már rettetesen izgatottak voltunk a szerkesztőségben. Az utolsó negyedórában ösztönszerűen megéreztek, hogy »igen nagy baj van«. A budapesti közönséget az egész ügy nem is érdekelte. Igaz, hogy folyton telefonáltak, de nem azt kérdezte a közönség, hogy mi van Belgrádban, hanem azt, hogy mit adnak ma a krisztinavárosi színpadon, – mikor égett le a gyapjúutcai német színház és hogy hány fok meleg van? Öt perccel a tragikus belgrádi jelentés előtt telefonon azt kérte egy nő, hogy magyarazzuk meg neki, mi a hisztéria? Azt feleltem neki, hogy a »hisztéria nem más, mint fizikai reakció a pszichikai ingerre«. A drága nő ezt nem értette meg és »népszerűbb« ma-

gyarázatot kért, amit meg is adtam neki a következő formában:

– Öt perc múlva eldől, hogy háborút indítanak-e egymás ellen a világ összes népei; ha valaki ebben a helyzetben egy olyan kérdéssel fordul a szerkesztőséghez, mint Kegyed, az is hisztéria.

Ez persze nem volt helyes magyarázat, de jellemezte általános izgalmunkat.

A szerb válasz átadása előtt két perccel Pasics még azt mondta Kéri Pálnak, hogy »majd rendbe jön minden«. A válasz átadása után egy perc múlva Kéri az osztrák-magyar követség telefonján már jelentette: »Gieszl a követség egész személyzetével félóra múlva utazik, én amíg lehet, maradok«. A szakítás után Kéri még huszonnégy óráig maradt Belgrádban, s ő volt az utolsó ember, aki Belgrádból közvetlenül a híd felrobbantása előtt Zimonyba átment.

A hadüzenet híre már bizonyos izgalmat keltett a városban, mert öt perc múlva már minden megdrágult, s ebből az emberek rosszszat sejtettek. Én azonban oly naiv voltam, hogy bíztam az emberek józan eszéében, s azt hittem, hogy a monarchia csak rá akar ijeszteni Szerbiára. Mikor este hazamentem Rákoshegyre, a Hermina-utca sarkán Riza sógornőnek egyik barátnéja, Berencsy Károlyné az utcaajtóban várt:

– Úgy-e, borzasztóan nagy háború lesz? – kérdezte.

– Nem hiszem, feleltem; ez egy olyan háború lesz, amelyben nem fog annyi vér sem hullani, mint amennyi egy csirke vére.

Igen rossz próféta voltam. Miért? Mert az emberek milliószor ostobábbak és rosszabbak, mint 1914 előtt hittem.

A mozgósítási paranccsal egyidejűleg kiadott kormányrendeleték megrémítettek, mert ezek a rendeletek minden polgári szabadság felfüggesztését jelentették. Évekig kellett ezeken a rendeleteken dolgozni, hogy ily tekintélyes mennyiségre szaporodjanak.

Mikor Tisza bejelentette a képviselőházban, hogy háború lesz s az ellenzék nevében Apponyi Albert gróf a megkönnyebbülés sóhajával jelentette ki, hogy »Végre!« – én ezen rettentően megdöbbsentem, mert azt, hogy győzni fogunk, elképzelhetetlennek tartottam. »Lelkesítenünk« kellett a népet, hogy »a hármasszövetség győzni fog«, holott a legkisebb újságíró is tudta, hogy ha mi támadunk, Olaszország semmi esetben sem tart velünk... A nagykorúton húsz-harminc főnyi »tüntető« csoportok éltették a háborút – detektívek vezetése alatt. Óráról-órára erősödött bennem az a vélemény, hogy ezt a háborút nem lehet megnyerni.

LXXVI.

Hogyan lettem huszár.

Július 31-ikén lementem a családom után Őszödre; a szabadságomat meg kellett volna kezdenem, de a háború miatt szabadságról már szó sem lehetett. A feleségemet elláttam pénzzel s az utolsó polgári vonattal, melyen még külön engedély nélkül lehetett utazni, visszatértem Budapestre.

Lenn a somogy megyei faluban nem valami nagy lelkesedést tapasztaltam. A fővárosban az utcán főztek a bevonult tartalékosoknak és azokon sem fedeztem fel a lelkesedés legcsekélyebb mértékét sem. Mi mindenesetre oly jól dolgoztunk, ahogyan csak bírtunk: nemcsak vezércikkeinkben, de majd minden közleményünkben az egekig magasztaltuk azokat, akik hadba vonultak; például Kemény Simon azt írta, hogy a legnagyobb civil sem ér fel a legkisebb közvitéz bakancsának a sarka aljáig. Miután mindennap ilyeneket olvastak hőseink, egész tartásukon és viselkedésükön

csakhamar tapasztalni lehetett az öntudat növekedését s az önbizalom fokozódását.

Lázasan készülődtek »hadi tudósítóink« is. Kéri Pál volt az első tudósítónk, aki azt hitte, hogy egyenesen a csatatérre viszik, ahol »színes riportokat« fog írni. A hadvezetőség az összes tudósítót felrakta egy vonatra, melyen az ablakokat lefüggönyözték s elvitte őket Neu-Sandetzbe, az Isten háta mögé. Itt szigorú őrizet alatt tartották a tudósítókat és természetesen semmit sem közöltek velük. Csatáinkról az olasz lapokban már hasábos tudósításokat olvastunk, mikor végre, két hét múlva megjött Kéri Páltól, a »sajtóhadiszállásról« az első harctéri tudósítás, amely mindössze e szavakból állott: *»Ma szép nyári meleg van.«* Seress László kollegám rögtön elkezdte ezt a jelentést kommentálni; leírta, hogy a meleg nap bizonyosan nagy ütközetet jelent s az ütközet eredménye ránk nézve feltétlenül kedvező, mert különben a »szép« jelzőt Kéri nem használhatta volna. Kifejtette továbbá, hogy a szép nyári időjárás a hadviselésre a mi szempontunkból kedvező. Az egész kommentárból csak ennek az utolsó mondatnak a közlését engedélyezte a cenzúra.

Nem csodálkozom rajta, hogy a cenzúrabizottság az első hetekben nem tudta még, hogy mit csináljon. Valljuk meg, hogy senki sem tudta, mi a teendője és hogy valaminő

cenzúrára szükség volt. Az *Est* mindjárt a hadüzenet első napján, amikor még nem volt cenzúra, közzé tette, hogy »vitéz csapataink bevonultak Belgrádba.« Mindenki Tarján Vilmosnak tulajdonítja ezt a hírt, mert azon a napon ő küldött tudósításokat Zimonyból; a hír forrása azonban nem Tarján volt, hanem egy ismert nevű budapesti bankvezér, akinek információjában Miklós Andor, sajnos, jobban bízott, mint kellett volna.

A szerb harctérről érkező sebesült-vonatok pánikot idéztek volna elő, ha a »destruktív« sajtó nem tanúsított volna olyan magatartást, melyért gróf Tisza István nem győzött hálálkodni. Az olyan Höfer-jelentések azonban, mint amelyik azzal végződött, hogy »Lemberg még a miénk«, majd szeptember végén az a hivatalos közlés, hogy Bereg és Máramaros megyékben az oroszokkal »csetepaté volt«, nem voltak teljesen paralizálhatók a leglelkesebb vezércikkekkel sem. A vezérkari jelentéseket általában igen szerencsétlenül fogalmazták. Höfer altábornagy csak aláírta a jelentéseket, de ő maga nem fogalmazta azokat. Még a delegációkból jól ismertem Höfert, aki a háború előtt a hadügyminisztériumban a lóutánpótlás előadója volt; sokszor felkeresett engem a Herren-gassei Zentral-kávéházban és feketekávé mellett nagy érdeklődést akart bennem kelteni a lótenyésztés militarizálása iránt

és sok beszélgetésünk alapján gondolom azt, hogy ő nem írója, hanem csak aláírója volt a jelentéseinek.

A budapesti cenzúra azonban napról-napra nem hogy javult volna, hanem folyton rosszabbodott. Két ellenséget ismert: az antantot és a budapesti sajtót és mivel csak mi estünk a keze ügyébe, mindennap győzedelmeskedett rajtunk. Nem volt szabad megírni, hogy a Pruth mentén milyen városok vannak, mert a cenzúrának az volt az aggodalma, hogy Az Est egy példánya esetleg kikerülhet Pétervárra és az oroszok megtudják belőle, hogy milyen városok vannak a Pruth mellett? A sajtó feltétlenül korrekt és loyális volt s ennek ellenére az elképzelhető legrosszabb bánásmódot tapasztalta. Gróf Tisza méltányolta a működésünket; ő mentett fel bennünket a katonai szolgálat alól, mert csak pár száz emberről volt szó és Tisza tudta, hogy mi nélkülünk egy napig sem lehet tartani a lelket a nagy közönségben. Ha Ausztriában felmentettek a szolgálat alól mindenkit, aki községi képviselőtestületi tag volt, Tisza nyugodt lelkiismerettel felmentette az újságírókat. A sorozás alól természetesen nem térhettünk ki. Lehet, hogy e pontban tévedek, de nem emlékszem, hogy a sorozásnál csak egyetlenegy újságíró is »alkalmatlannak« találtak volna.

Én 1915 április havában álltam a mérték

alá. A katonaoorvos rám se nézett, amikor elkiáltotta magát:

– Alkalmas!

Egy százados azonban odajött hozzám és így szólt:

– Mutassa csak a talpát!

Életemben sohasem gondoltam, hogy a talpamon valami érdekes látnivaló van, felemeltem tehát a lábamat, mire a százados oda fordult a bizottság felé:

– Középfokú lúdtalp; csak lovassági szolgálatra alkalmas...

Egy pillanat múlva már írták is a nagy ivékbe: »Cs. és kir. 7. sz. huszárezred, Nagyvárad.«

Így lettem én huszár. A cs. és kir. hadsereg lovai azonban olyan hamar elfogytak, hogy bevonulásomra sohasem került rá a sor.

Tisza *Az Est*-nél mindenkit felmentett, de a felmentést nem mindenki vette igénybe. Ezzel akkor természetesen nem dicsekedett *Az Est*, később a háború után pedig még kevésbé volt hajlandó erre hivatkozni. Emlékezetem szerint hatan vonultak be; elesett egy (Gillemot Ferenc hadnagy) s a szerkesztőség tagjai a következő kitüntetésekot kapták: 1 harmadosztályú vaskoronarend a hadi ékítménnyel, 1 Ferenc József-rend tiszti keresztje a hadi ékítménnyel, 1 Ferenc József-rend lovagkeresztje a hadi ékítménnyel, 1

Signum Laudis, 1 nagyezüst vitézségi érem, 2 kizezüst vitézségi érem, 1 arany érdemkereszt a vitézségi érem szalagján és egy harmadosztályú polgári érdemkereszt. Ennyi, azt hiszem, körülbelül elég a legdestruktívabbnak kikiáltott újság azon munkatársairól, akikkel a miniszterelnök írásban közölte, hogy »Önt közérdekből felmentem a katonai szolgálat alól.«

Talán jogosult dolog számlánk javára irai azt is, hogy a legkitűnőbb tudósítókat tartottuk Stockholmban, Rotterdamban, Kopenhágában, Genfben, Luganoban és Barcelonában s ezeknek révén nem kicsinylendő hatást gyakoroltunk az említett városokban egy-egy nagy újságra. Ami rokonszenv a magyarok iránt a semleges országokban a háború alatt és után megnyilatkozott, az legalább részben feltétlenül *Az Est*-nek volt köszönhető.

LXXVII.

Működésem a Szabad Iskolában.

A háború idején egy érdekes pedagógiai kísérlettel voltam elfoglalva. Néhai Sziklás Adolf barátom, aki az Aréna-úti polgári leányiskola és kertiiskola igazgatója volt, egy továbbképző tanfolyamot szervezett, amelybe engem is meghívott tanárnak és tanácsaimat kérte a tanfolyam megszervezése ügyében. Ki is terveztük a tanfolyamot a Fiume-kávéházban egy néhány délutánon és 1914 szeptember vége felé az új tanfolyamon én tartottam a megnyitó előadást a hatóság, szülők és tanulók jelenlétében. Csak 14 évesnél idősebb leányokat vettünk fel, akik legalább a polgári iskola IV. osztályát elvégezték. Az én tantárgyam »az újság ismertetése« volt és azt adtam elő, hogy hogyan kell az újságot olvasni, kritizálni és belőle tanulni. A tanfolyamot egyévinek terveztük.

A második iskolai év kezdetén azonban az előző év tanulói nagyrészt visszajöttek az is-

kólába és újra beiratkoztak; ezeknek tehát egy új, II. évi tanfolyamot kellett rendezni és mivel a tanulók a II. évfolyam befejezése után sem voltak hajlandók távozni, a Szabad Iskolát kifejlesztettük három, majd négy évfolyamú intézetté. Én kedden és csütörtökön délután tanítottam. Volt tanítványom, aki időközben férjhez ment és csütörtök délutáni órára a kisbabával jött el, – a baba a gyerekkocsiban künn várt a folyosón, míg a kismama benn a teremben végighallgatta az előadásomat.

Hazánk szebblelkű pedagógusai méltán lenézték ezt a Szabad Iskolát, mert Sziklás barátom, aki a legkitűnőbb iskolaadminisztrátor volt, akit valaha ismertem, teljesen szabad teret engedett úgynevezett »bolond« ötletemnek, melyeknek révén intézetünket valóban eredetivé tettük. Például ez volt az egyetlen fővárosi iskola, mely noha olyan hivatalos jellegű volt, mint a többi iskola, a fővárosnak egyetlen krajcárjába sem került, sőt jövedelmet hajtott a városnak. Ebben része volt persze annak a körülménynek is, hogy én a magam fizetését havi tíz koronában állapítottam meg; a többi előadót azonban, akik között egyetemi tanárok és kiváló tudósok is voltak, nagyon tisztességesen díjaztuk. Minden szerdán rendeztünk egy díszelőadást, melynek megtartására sohasem pedagógust kértünk fel, hanem egy olyan tudóst, író, mű-

vészt, közgazdasági kapacitást, stbít, kinek a nevét minden tanuló ismerte és akinek az életben nagy sikerei voltak.

A pedagógus szakférfiak lemosolyognak engem azért az újítságomért, hogy az én Szabad Iskolámban nem én feleltetem a tanulókat, hanem a tanulók engem. Megmagyaráztam nekik, hogy azt, amit az iskolában meg kell tanulni, a tanár tudja, a tanuló azonban nem tudja; tökéletesen elhibázott dolog tehát, ha a tanár kérdez és a tanuló felel, – tessék a tanulónak kérdeznie és a tanárnak felelnie. Az én eszméim szerint, melyektől a pedagógusok óriási többsége fázik, a tanárnak kell nagyon jól megtanulnia a »leckét« és nem a tanulónak: a tanár »leckéje« az, hogy úgy recitáljon s a tanulók faggató kérdéseire úgy feleljen, hogy abból minden tanuló megtanulja azt, amit tudnia szükséges. Sohasem titkoltam azt a véleményemet, hogy amikor az iskolában egy tanuló megbukik, – vele együtt megbukott a tanár is. Ama pedagógus urak és hölgyek felvilágosítására, kik ezektől az eszméktől idegenkednek, megmagyarázom, hogy az én tanítási módszerem és az övék között csak egy lényeges különbség van, – nevezetesen az, hogy nagyon kellett az előadásra készülnöm akkor is, ha a »tananyagot« kitűnően ismertem. A tanuló »feleltetése« párbeszéd, melyben hol a tanár szólal meg,

hol a tanuló. Hát nem tökéletesen mindegy, hogy *ki kezdi* a beszélgetést? Hadd kezdje a tanuló a kérdezgetést, – szívesen felelek neki és vigyázok, hogy észre se vegye, hogy öt perc múlva már én is kérdezgetek és ő felelget. Annyi szakértelem és »művészet« egy pedagógustól igazán elvárható, hogy a tanulóval folytatott beszélgetést tetszése szerint irányítsa, anélkül, hogy az irányítást a tanuló észrevenné. A tanulóknak rendkívül tetszett az én módszerem, mellyel megszabadítottam őket a »felelés« rémétől. Természetesen a vizsgát is eltöröltem, mert igen gyenge kis pedagógus az, aki »vizsga« útján akarja megtudni, hogy mennyit tud a tanítványa. Az osztályozást pedig rábíztam a tanítványaimra. Kérem, ne méltóztassanak ezen szörnyűködni: nagyon jól tudtam én, hogy mit csinálok. Első órától kezdve minden tanítványom látta és megértette, hogy becsületesen és őszintén kell dolgoznunk, – csalni, vagy hazudni mi közöttünk nemcsak hogy nem szabad, de nem is lehet. Hiába dicsekedett volna bármelyik leány azzal, hogy ő jeles tanuló, – az egész társaság kinevette volna, ha nem volt valóban jeles tanuló. Senki sem rejthette véka alá sem a tudását, sem a tudatlanságát, s így mindenki belátta, hogy egyetlen lehetőség áll előtte: becsületesen őszintének kell lennie. Én magam ellenőrzésül, de egészen észrevétlenül szin-

tén osztályoztam a tanítványaimat és mikor átvizsgáltam ön-osztályozásukat, meglepéssel és büszkeséggel állapítottam meg, hogy alig öt százaléknál volt lényegtelen eltérés. Igen ajánlom, hogy a pedagógia tudományát bővítsék ki egy új fejezettel, melynek ez lehetne a címe: »Nevelés a becsületes önértékelésre«.

Az illetékes hatóságok természetesen többször megvizsgálták munkám eredményét s e vizsgálatokról nem mondok egyebet, mint hogy munkámmal teljesen meg voltak elégedve.

Volt ebben a Szabad Iskolában egy érdekes kurzusom »titkári tanfolyam« címmel. Azt gondoltam ugyanis, hogy egy irodában a »kis-asszonynak« nemcsak gyors- és gépírást kell tudni, hanem sok egyebet is: hogyan kell beszélni a főnökkel, az ügyféllel, hogyan kell eljárni a hatóságoknál, a bankokban, stb. Arra is gondoltam, hogy tömérdek egyesületünk van és ezek legtöbbször azért nem dolgozik, mert senki sem tudja az egyesületet vezetni. Én tehát előadtam hallgatóimnak az egyesületi jogot és ügykezelést, velük egy valóságos egyesületet is alapítottam, melynek alapszabályait ők dolgozták ki, az alapszabályok jóváhagyását ők járták ki a fővárosonál és a belügyminisztériumban, a tag- és pénzgyűjtő propagandát ők végezték s az egyesület vezetésébe

magukat belegyakorolták. Előadásokat tartottam a hirdetésekről is, abból indulva ki, hogy Magyarországon a hirdetésre költött pénz a hirdetőnek tájékozatlansága folytán (a háború előtt és alatt) legalább hetvenöt százalékban kárbaveszett.

Szóval: én is dolgoztam a Szabad Iskolában, nemcsak a tanítványaim. (Tapasztalataim rövid összefoglalása megjelent »Három pedagógiai kísérlet« c. kis munkámban.) Az iskola új, modern típusa lebegett a szemem előtt, melyet meg is tudtam volna csinálni. A proletárdiktatúra mindjárt az első napon megfosztott havi tíz koronával javadalmazott fővárosi tanári állásomtól s az iskolát, mivel növendékei mind »burzsujok« voltak, feloszlatta. Sziklás Adolf barátomat, ki nemcsak kitűnő iskola-igazgató, de kitűnő polgár is volt, az új rezsim a forradalom után – nyilván hálából – állásától és lakásától megfosztotta s a főváros egyik legkitűnőbb pedagógusának ki kellett vándorolnia Bostonba, ahol csakhamar megölte az amerikai élet, melyhez már nem tudott alkalmazkodni. Ha közbe nem jött volna a forradalom és ellenforradalom, azóta a Szabad Iskolából már alkalmasint Szabad Egyetemet csináltunk volna, amire sehol sincs akkora szükség, mint Budapesten.

A Szabad Iskolával kapcsolatban még egy dolgot meg akarok említeni. 1914-től 1918-ig

reggel nyolctól háromnegyed kettőig Az Est szerkesztőségében keményen dolgoztam az Erzsébet-körúton. Minden kedden és csütörtökön rohantam a szerkesztőségből a Szabad Iskolába, az Aréna-útra, ahol kettőtől négyig tanítottam. Négykor rohantam a villamosra s a Krisztina-tértől felgyalogoltam 1916-ig a Győri-útra, azután 1918-ig a Mozdony-utca felső végére, ahol a polgári iskolai tanárképzőben előadást tartottam öttől hétig. Este nyolcra érkeztem haza. Hogy mikor ebédeltem? 1914 szeptember végétől 1918 tavaszáig az iskolai évek tartama alatt keddi és csütörtöki napokon egyetlenegyszer sem ebédeltem. Hány pedagógus, vagy hány újságíró lett volna hajlandó engem ebben utánozni?

LXXVIII.

Hogyan lettem cipész és mészáros ?

A háború alatt a budapesti újságíróknak igen rossz dolguk volt. Valamit tudni és azt meg nem írni – egy igazi újságírónak végtelen fájdalom; valamit tudni és annak az ellenkezőjét írni: kimondhatatlan szégyen. Rendkívül bő részünk volt e fájdalomban és e szégyenben. Természetes, hogy mi is elő akartuk segíteni a hadviselés érdekeit, a cenzúra is; a különbség közöttünk csak az volt, hogy mi értettünk hozzá, hogyan lehetne a hadi érdekek sérelme nélkül a közönséget jobban informálni és jobban fegyelmelni, a cenzúra pedig éhez semmit nem értett. Egy nagy múzeumot lehet összeállítani a cenzúra oly intézkedéseiből, amelyeknek a világon semmi komoly célja nem volt, de amelyeknek zaklató jellegét mindannyian megsínylettük. Tehetségünknek és legjobb szándékainknak túlnyomó nagyrésze hiábavaló volt. Arról nem is beszélek, hogy utólag mindig fé-

nyesen kiderült, hogy nekünk volt igazunk.

A háború emberbaráti akciói («aranyat vasért», vak katonák segítése, kárpáti falvak felépítése, stb.) nem sikerülhettek volna a mi munkánk nélkül. Én ezekből az akciókból csak egyet vezettem. Mikor a románok a hadüzenet után betörték Erdélybe és özönlöttek a székelyek Budapestre, ajánlottam Az Estnek, hogy vegyék a kezünkbe a segítség megszervezését, mert a menekültekkel senki sem törődik. Miklós Andor az első órában idegenkedett ettől a dologtól, mert 1916 őszén már nagy volt a nyomor Budapesten és tartani lehetett attól, hogy a közönség nem fog adakozni. De azután mégis belement az akcióba s így a menekülteknek csak jelentkezniük kellett Az Estnél: húsz koronától száz koronáig (súlyos esetekben háromszáz koronáig) emelkedő gyors-segélyt mindenki kapott. Ránéztem a menekültekre és mivel kérdezősködésre nem volt idő, ebből az egy pillantásból kellett eldöntenem, hogy a menekült mennyit kapjon? Egy hét alatt néhány millió koronát osztottam ki. És ez volt az utolsó eset, amikor a közönség a háborúval kapcsolatos célra még adakozott.

Pihenő napunk alig volt. Az Estből naponként két, de gyakran három kiadást rendeztünk és vasárnap is dolgoztunk.

1916-ban a lucki katasztrófa után a fiam-

mal bejártam a Felvidék egy részét. Körmöcbánya, Turócszentmárton, Rózsahegy, Poprád, Felka, Tátralomnic, Késmárk, Podolin, Szepesváralja, Igló, Lőcse, Eperjes, Kassa és Miskolc voltak az állomásaink.

– Ezeknek nagy részét el fogjuk veszteni, mondtam a fiamnak, aki úgy vélekedett, hogy igen nagy kár volna ezekért a szép városokért.

Ebben az időben a szerkesztőségi munka és két intézetnél viselt tanári állásom nem elégített ki. Történeti tanulmányokat folytattam, irtam egy könyvet »A modern újságírás« címmel, dolgoztam az ötvenévi jubileumára készülő *Athenaeum* történetén, revizora voltam a hivatalos Budapesti Közlönynek, a főváros Pedagógiai Szemináriumában egy egész éven át előadásokat tartottam Budapestről, stb. stb.

Egy napon a feleségem közölte velem, hogy a fiam kinőtte a cipőjét, nem tudja már felhúzni (12 éves volt a gyerek). Megvizsgáltam a cipőt és kieszeltem, hogy ha a cipőt megfejelhetjük, akkor a talpát is meg kell hosszabítani és a cipőt még lehet használni. De ahány cipészhez benyitottam, mind azzal fogadott, hogy csak akkor fejeli meg a cipőt, ha anyagot hozok. Elképzeltem, hogy nagyon sok ember lehet hasonló helyzetben, de amint ezt elképzeltem, már el is határoztam, hogy csinálok egy cipésműhelyt, melyben Az Est minden alkalmazottja megreparáltathatja a

cipőjét, sőt új cipőt is csináltathat. Sebestyén Arnold igazgató cipésműhelyem számára a szerkesztőségi épületben (Erzsébet-körút 7.) adott két udvari szobát. Megtudakoltam, hogy ki a legjobb cipész Budapesten? Azt mondták, hogy a Bencze. Megtudakoltam, hogy ki a legjobb segéd a Benczénél? Azt mondták, hogy a Balácsi Mihály. Ezt rögtön szerződtettem üzemvezetőnek és huszonnégy órán belül be volt rendezve az egész cipőműhely. A Wolfner bőrgyár olyan kedves volt, hogy nagyon olcsóért adott egy kocsiderékra való bőrt. Később is tudtam bőrt szerezni és anyagban nálunk sohasem volt hiány. A fiam cipőjét tehát sikerült megfejeletetni. És minden alkalmazottunk kaphatott egy pár finom cipőt 120 koronáért, akkor, amikor ennek a pénznek kétszereséért sem lehetett már cipőt szerezni. Ezt az üzemet azonban majdnem megbuktatta a feleségem, aki szintén kapott egy pár cipőt, még pedig olyat, amelynek az orrán volt egy kis lakk, – mert ő ezt a békében megszokta. Amint ezt a cipőt a személyzet meglátta, – nem akadt többé olyan lapkihordónó, aki elfogadta volna tőlünk a finom és olcsó cipőt lakk nélkül. »Ha annak a naccságának a cipőjére jutott lakk, az enyémmre is kell jutnia«, – mindenki ezt mondta, mintha csak összebeszéltek volna. Lakkbőrt is kellett tehát beszereznem, bár ez akkoriban igen nehéz

dolog volt. De én csak arra gondoltam, hogy ne járjanak az embereink rossz cipőben.

És miután mindenki panaszkodott, hogy nincsen zsír, – kimentem a vásárba és vettem húsz kövér sertést; ezeket az Általános Fogyasztási Szövetkezet húsüzeme feldolgozta ingyen s a zsírt és felfüstölt húst a Hűtőház elraktározta ingyen, azzal a százláda tojással együtt, melyet tartalékul vásároltam a későbbi, még rosszabb napokra. Óriási volt a felháborodás, hogy mindezeket az élelmiszereket nem osztottam szét rögtön, – de nekem az volt az ambícióm, hogy értelmesebbnek bizonyuljak, mint a hadvezetőség és a kormány, ami alatt azt értem, hogy biztosítottam az anyagkészletet és egyre gyarapítottam anélkül, hogy fogyasztottam volna. Nagyon szép lisztraktárat is létesítettem. A vágóhídról minden szerdán és szombaton szereztem néhány sertést s ezeket a szerkesztőség udvarán alkalmazottaink számára rögtön kimérettem. Ősszel Kecskeméti Adolf küldött egy pár vagon szilvát Kecskemétről; mivel ez sok volt a személyzetünknek, tovább adtam a felesleget a tanároknak. Amikor nem lehetett paradicsomot kapni, az én embereim reggel háromkor künn ácsorogtak a vámoknál, a paradicsomos kocsikat lefoglalták és rendőri fedezettel hozták Az Est szerkesztősege elé, ahol már száz meg száz alkalmazottunk várta őket a kosa-

raival. Almát, hagymát, lekvárt, stbit vagon-számra szereztem potom áron. Végül megvettem Budapest legnagyobb mészárszékeinek egyikét a Dohány-utcában negyvenezer koronáért. Akkoriban csak igen hitvány húst lehetett kapni Budapesten, én is olyat mérettem ki, aminőt kaptam. E miatt mindenki görbe szemmel nézett rám s alkalmazottaink nejei hangoosan követeltek a »finomabb húst«, – akkor, amikor másutt a húsjegyeiket sem tudták beváltani. Kimentem tehát a vágóhidra és megvettem a legnagyobb és legkövérebb marhát. Ezzel megint baj volt, mert a kiállításra való hízott marha húsat személyzetünk nem volt hajlandó drágábban vásárolni, mint a harmadrendű marhahúst. Hogy a nagy károsodást elkerüljem, egy pár métermázsát eladtam egy vendéglősnek, nagy nyereséggel, a többi húst (az egész szegyet) pedig felfüstöltettem. Mikor borjúhúst követelt a személyzet, vettem tizenkét borjút és elvitt belőle a személyzet – három kilót, noha nálunk 10-20 százalékkal olcsóbb volt minden és nem kértünk húsjegyet.

Savanyu káposztát Újvidékről, friss káposztát Dániából hozattam. Bevásárlásaimban nagyon támogatott Schwarcz Ármin úr, a fővárosi zöldségüzem igazgatója is.

Üzemeinket a szerkesztőségi, tanári és írói munkásságom után még fennmaradó szabad

időmben végeztem, – nem csekély gonddal és nem csekély fáradtsággal. Még bort is vásároltam a szerkesztőségnek a kecskeméti Héjjas-családtól, sőt pezsgőt a villányi gyárból, – Salamon Andor igazgató úr az Agrárbanknál, a háború végén csak 8 koronát számított egy üvegért, noha a forgalmi ár már 16 korona volt. Még külföldi szivar- és cigarettaraktáram is volt a szerkesztőség számára.

Nem hiszem, hogy rossz szervezőnek vagy gyenge üzletembernek bizonyultam volna, mert mindenesetre elértem azt, hogy embe-reinknek a forradalom alatt is volt mit enni és ha akkoriban valakinek a lábán finom cipő volt, – az illetőnek feltétlenül valami összeköttetésben kellett lennie *Az Est*-tel.

Miután sohasem vállalkoztam a saját pénzem kezelésére sem, mindezeket az üzleteket úgy bonyolítottam le, hogy *Az Est* pénztára fizetett mindent, amit vásároltam, még pedig hitelesített nyugtára és az alkalmazottaktól az áruért a pénzt szintén *Az Est* kiadóhivatala szedte be. Pénz tehát én hozzám nem folyt be és pénzt nem adtam ki. Ennek ellenére az egész személyzet meg volt róla győződve, hogy óriási összegeket lophattam. Sok gondom, igyekezetem és munkám után egy teremtett lélek nem mondott még annyit sem, hogy »köszönöm«. *Az Est* bizonyára vesztett eze-

ken az üzleteken, számításom szerint összesen mintegy nyolcvanezer koronát. A veszteséget részint az okozta, hogy mindent önköltségi áron adtam, részint az a körülmény, hogy nem voltak megfelelő helyiségeink és loptak az áruból. A forradalom előtt egy nappal tizenöt-ezer koronát fizettünk ki a palánkai lutheránus papnak szappanért, stbiért; az árut már nem kaphattuk meg, de a pénzt sem.

A forradalom napján háromtagú »direktórium« vette át üzemeim vezetését; engem felszólítottak, hogy legyek a direktórium elnöke, azonban e tisztséget – nagy megkönnyebbülésükre – nem vállaltam. A kommunizmus kitörésekor minden anyag és minden üzem nyomtalanul eltűnt. Előbb azonban »házi törvényszék« elé állítottak, természetesen lopás miatt, mert üzleti könyveinkben nyoma sem volt a levágott és elfogyasztott marhák bőrének. Könnyű volt megmagyaráznom, hogy minden marhát a vágóhídon vágta le és a hadvezetőség már a vágóhídról elvitt minden bőrt. Egyik kollégám erre azt kívánta, hogy számoljak el az állatok zsigereivel, mert azoknak sincs semmi nyoma a könyvekben. Ennek az urnák meg kellett magyaráznom, hogy a vágóhídon az a szokás, hogy a zsigert a mészáros legényeké, mert az ő munkájukat ezzel honorálják és nem pénzzel. Még a levágott marhák szarvát keresték

rajtam, de miután igazoltam, hogy a szarvakat sem loptam el, végül is fölmentettek.

Mindazáltal nem kívánom, hogy valaha még egyszer cipész, hentes, mészáros, gyümölcs-, főzelék-, liszt- és borkereskedő legyek egy személyben, minden irodaszemélyzet nélkül, öröké követelőző és kielégíthetetlen felebarátaim javára, száz más munkám mellett ingyen, bárminő elismerés nélkül.

LXXIX.

Hogyan lettem egyetemi magántanár?

Már említettem, hogy mikor a polgári iskolai tanárképző intézetben óraadó tanár lettem, azt a feltételt kötötte ki a minisztérium – minden törvényes jogcím nélkül, hogy mielőtt rendes tanári állást kapnék, szerezzem meg az egyetemi magántanári képesítést. Ez a képesítés, melyet általában habilitációnak neveznek, még az egyetemi tanári kinevezéshez sem szükséges, – ennek a feltételnek a kikötése tehát velem szemben teljesen jogosulatlan volt. Én azonban, ki akkor még nem ismertem e téren a viszonyokat, egészen naivui azt gondoltam, hogy majd megszerzem az egyetemi magántanári képesítést.

Gonda Béla miniszteri tanácsos, akivel együtt csináltuk az Adria Egyesületet, azt ajánlotta, hogy a műegyetemen próbáljam megszerezni a habilitációt: írjak valami művészettörténeti könyvet, – nem baj, ha a könyv kicsiny lesz is és a magántanári képe-

sítés nem fog nehézségbe ütközni. Elhatároztam, hogy megírom az Árpád-kori magyar építőművészet történetét. Meg is írtam. Ez egy négyszáz nagy lapra terjedő, igen díszes kiállítású könyv, több, mint háromszáz képpel. A képek sokba kerültek, a nyomás is, bár mindent »önköltségi áron« kaptam. Hatezer-hatszáz koronába került ez a könyvem 1913-ban, azaz ráment egyévi fizetésem teljesen. Nem akartam egy vagy két értekezés alapján kérni a magántanárságot. Tandor Ottó műegyetemi tanár nagyon meg volt elégedve a munkámmal s azt mondotta, hogy ezek után a habilitálás tisztára csak formalitás. Mielőtt azonban Tandor bármit is tehetett volna, Nagykanizsán, hol valami hivatalos vagy családi ügyben járt, hirtelen meghalt. Így az én ügyemet a műegyetem tanácsa Schulek Frigyes tanárnak adta ki, aki csakhamar nyugalomba vonult, anélkül, hogy könyvembe vagy aktáimba bele tekintett volna. Nagy Virgil műegyetemi tanárhoz került tehát az ügyem, ki több ízben biztató sorokat intézett hozzám, de múltak a hónapok és Nagy tanár úr nem csinált az ügyben semmit. Végre elmentem a dékánhoz (Söpkéz Sándor volt akkor a dékán) és megkérdeztem tőle, mi az oka annak, hogy ügyemben egy év alatt nem történt semmi?

– Nagy nehézségei vannak a dolognak, mondotta Söpkéz dékán; mi ugyanis mást,

mint mérnököt, nem habilitálunk.

Én ennek ellene mondtam:

– A magántanári képesítésről szóló szabályzatban, mely a király engedélye nélkül nem módosítható, benne van, hogy a műegyetemen az lehet magántanár, aki vagy mérnöki vagy doktori oklevéllel bír...

A dékán úr vállat vont, én pedig a kérvényemet visszavontam. Csak mellékesen jegyzem meg, hogy szeretném, ha annyi ezer pengőm lenne, ahány embert azóta a műegyetem mérnöki oklevél nélkül habilitált.

Beadtam folyamodványomat a kolozsvári egyetemre; ott igen gyorsan, hat hét alatt lebonyolították az ügyet: néhai Posta Bélának, a régészet volt tanárának indítványára leszavaztak.

1915 elején Neményi miniszteri tanácsosa levélben értesített, hogy siessék a magántanári képesítés megszerzésével, mert nem szeretné, ha a rendes tanári kinevezésről lemaradnék. Beszéltem erről a dologról dr. Gyulai Ágost barátommal, a Pedagogium tanárával, aki azt ajánlotta, hogy folyamodjunk mindketten a debreceni egyetemre, mert ő is magántanár akar lenni. Be is adtam a folyamodványomat és egyben megkértem dr. Láng Nándort, az akkori dékánt, hogy ha úgy látná, hogy az ügyemnek valami akadálya támad, tegye lehetővé, hogy kérvényemet visszavonjam. A dé-

kán úr azt válaszolta, hogy ezt a kívánságomat érhetőnek és méltányosnak tartja. Az első szavazáson »átmentem« s két referens kezébe került az ügyem, de elmúlt nyolc hónap és csak az egyik referens, dr. Pap Károly készült el a jelentésével, a másik nem. Dr. Láng Nándor, aki időközben dékán lett, 1917 február elején azt írta, hogy jó lenne, ha ellátogatnék Debrecenbe. Lementem tehát Debrecenbe. Pap Károly, aki akkor dékán volt, igen udvariasan, sőt rokonszenvesen fogadott és rögtön átment velem a rektorhoz, aki behívatta dr. R. Kiss István tanárt is. Beszélgetés közben kifogásolták, hogy értekezéseim nem a Századokban jelentek meg s ajánlották, hogy írjak még egy történeti munkát.

– Úgy látom, mondtam erre, hogy a dolognak akadályai vannak s így nem volt értelme, hogy lejöjjek, mert ezt egy levélből is megértettem volna. Kérvényemet visszavonom.

Dr. Láng rektor úr közbeszólt, hogy ne hamarkodjam el a dolgot, hiszen meg lehet csinálni a habilitációt majd a jövő évben.

Egy óra múlva már a vonaton ültem. Háború volt s az út Debrecenről Budapestig az nap a hófűvás miatt tizenegy óra hosszágig tartott. Kocsi nem volt a Keleti-pályaudvaron, úti táskámat magam cipeltem haza a Kinizsyt utcába a nagy hóban, a vállamon. Útközben

az jutott az eszembe, hogy miért keresem én a magántanári képesítésemet a műegyetemen, Kolozsvárott és Debrecenben, amikor legközelebb van hozzám a budapesti egyetem? Már készen volt a »Városi élet a középkori Dalmáciában« című könyvem, ezt három hét alatt kinyomattam és a kérvényemet beadtam a budapesti egyetemre. Dr. Kövcsligethy Radó volt a dékán, aki első referensnek dr. Doranovszky Sándort, a művelődéstörténet tanárát jelölte ki és ajánlotta, hogy a tanár urat látogassam meg. Bár nem szoktam ilyen udvariassági látogatást tenni, megfogadtam a dékán úr tanácsát. Előre bejelentett látogatásom alkalmával Domanovszky tanár úr azon kívül, hogy »Jó napot« és »Ajánlom magam«, nem szólt semmit; e két mondat között elmondtam, hogy a magántanári képesítésre csak azért törekszem, mert ezt tőlem a minisztérium kívánja.

Dr. Domanovszky tanár úr elkészítette előzetes referátumát, melyet véletlenül volt alkalmam olvasni. A tanár úr – igen korrektül, – nem foglalt állást sem mellettem, sem ellenem. A munkásságomat ismertető jelentésébe azonban olyan sajtóhibák csúsztak bele, melyek azt az impressziót keltették, hogy csak egészen rövid idő óta foglalkozom tudományos dolgokkal. Továbbá annak a megemlítésén, hogy egyes kiadó cégekkel jó összekötés-

ben vagyok, csodálkoztam, mert ezt úgy is lehetett magyarázni, hogy csak azért fejthettem ki irodalmi működést, mert jó összeköttetésem voltak.

1917 április végén volt az ügyemben az első szavazás. A helyzet megértéséhez tudni kell, hogy egyetemi magántanári képesítésért a szabályzat értelmében csak az folyamodhatik, aki legalább három év óta az illető fakultáshoz tartozó tudományszak doktora és oly irodalmi működést fejt ki, melyből kitűnik, hogy önálló tudományos kutatásra képes. Ha ezek a kellékek megvannak, csak akkor kezdődik a képesítési eljárás első felvonása, a »személyi minősítés«. Ez abból áll, hogy a fakultás tanárai titkos szavazással felelnek erre a kérdésre: »a jelölt nem tudományoságánál fogva, melyet később fogunk elbírálni, hanem általánosságban az egyéniségénél fogva közénk való-e vagy sem?« A legtöbb folya-
modó a képesítésnek már ebben a stádiumában »megbukik«, mert megállapítják róla, hogy »nem közénk való«. A szabályzat előírja, hogy a személyi minősítési szavazás előtt senkinek sem szabad felszólalni; e tilalomnak az a célja, hogy a jelölt mellett vagy ellene ne kelthessenek hangulatot semminő felszólalással. Az én esetemben dr. Domanovszky tanár úr előadta, hogy kérvényem az előírt alaki feltételeknek megfelel. Erre felkelt

a Kar egyik veterán tagja és a következőket mondta:

– Szabad kérdezni az előadó urat: mi a jelölt úrnak a polgári foglalkozása?

Az előttem levő kérvény szerint az állami polgári iskolai tanárképző intézet tanára, válaszolta dr. Domanovszky.

– Mellékelve van a jelölt úr életrajza, folytatta az illető tanár úr, nem tűnik ki abból, hogy valami más foglalkozása is van?

– Újságíró, felelte dr. Domanovszky.

A kérdezősködő tanár úr lassú, higgadt, megfontolt hangon csak ennyit mondott még:

– Tehát zsornaliszta... Köszönöm!

Ami ezután következett, az »hivatalos titok«, de magánértesülésem szerint a szavazásnál tüneményes kisebbségben maradtam. Erről a Kar sohasem értesített engem és mivel hivatalos tudomásom az ügyről nincsen, jogilag csak azt vélelmezhetem, hogy az ügyem »fügőben van«. Miután a szavazás előtt lejátszódott intermezzo minden értelmes ember véleménye szerint tipikus hangulatkeltés volt, ha az egyetem értesített volna engem a szavazás eredményéről, ez ellen azonnal fölebbeztem volna a miniszterhez. Ennek persze nem lett volna semmi célja, mert 1. az ülés »bizalmas« jellegű volt s nehéz lett volna bizonyítanom, hogy mi történt és hogy történt és 2. ha a miniszter megsemmisítette volna is a Kar hatá-

rozatát és új szavazást rendelt volna el, – még kevesebben szavaztak volna reám. A jog azonban jog s a szabályzat szabályzat, legalább felhívtam volna a figyelmet arra, hogy formai hiba történt a dologban.

Engem ez a dolog lehangolt, de le nem vert. Még aznap írtam Kolozsvárra az egyetem néhány tanárának és a véleményüket kértem, arról, hogy a történetek után beadjam-e a folyamodványomat Kolozsvárra? Ketten expressz levélben válaszoltak. Dr. Schneller István, a pedagógia tanára ezt írta: »Azonnal küldd le a folyamodványodat.« Dr. Márki Sándor pedig részletesen megmagyarázta, hogy mi a gyakorlat az ilyen ügyekben és végül abban foglalta össze a véleményét, hogy »meg lehet csinálni a dolgot, de nem nagyon gyorsan.«

Két hét múlva »személyi minősültségemet« egyhangúlag megszavazta a fakultás és munkáimat tudomány elbírálás és jelentéstétel céljából kiadta dr. Márki Sándor és dr. Erdélyi László tanár uraknak. A szünidő alatt mindkét tanár elkészült terjedelmes jelentésével, melyet ki is nyomattak »bizalmas« tájékoztatás céljából. Azt hallottam, hogy mindakét referens igen elismerőleg nyilatkozott rólam. 1917 október első napjaiban a Kar titkos szavazással egyhangúlag elfogadta a két referens jelentését. Ezek után meg kellett volna

hívni engem a legközelebbi kari ülésre, hogy a magántanári vizsgát tegyem le. Az akkori dékán úr azonban ezt nem tette meg. Ismételt sürgetésemre a nov. 30-iki ülésre meghívtak.

Délután négy órakor kezdődött a legmagasabb egzamináció: a magántanári vizsga, a Kar összes tagjainak jelenlétében. Márki, Szadeczky és Erdélyi tanár urak intéztek hozzám szakbeli kérdéseket, majd a görög filológia tanára meg akart egzaminálni, hogy tudok-e görögül? Dr. Erdélyi tanár azonban ez ellen tiltakozott, mert a »jelölt görög nyelvtudását az érettségi vizsgán kellett elbírálni és nem a magántanári vizsgán«, s egyben a Kar határozatát kérte ebben az ügyben. A tanácskozás tartamára kiküldtek; negyedóra múlva újra behívtak és a dékán kihirdette előttem a következőket:

– A Kar egyhangúlag úgy határozott, hogy a vizsga eddigi eredménye után minden további kérdés feltételét feleslegesnek tartja s a jelölt urat próbaelőadásra bocsátja.

1917 december 1-én tartottam meg próbaelőadásomat »Tengerfehérvár« címmel (Megjelent 1918-ban), a kiküldött egyetemi profeszszorok és meglehetősen nagy közönség jelenlétében. A kiküldött bizottság a próbaelőadást elfogadta s a bizottság e határozatát a Kar magáévá tette. Két hét múlva az egyetemi tanács elé került az ügyem, mely szintén

hozzájárult a határozatokhoz s aktáimat felterjesztette a miniszterhez. A miniszter 1918 január 5-én képesítésemet »a Tengermellék és Dalmácia története, különös tekintettel a művészettörténetre« c. tárgykörből jóváhagyólag tudomásul vette és engem egyetemi magántanári minőségemben megerősített. Az erre vonatkozó hivatalos közlés 1918 január 12-ikén jelent meg a Budapesti Közlönyben.

Azt hiszem ez volt Magyarországon az első és bizonyára hosszú időre az utolsó eset, hogy egy hivatásos újságíró a tudományos ranglétrán az egyetemi magántanári fokozatot elérte.

LXXX.

A forradalom küszöbén.

Mire magántanár lettem, meghalt a Pedagogium igazgatója, dr. Vángel Jenő, aki nagyon pártolta azt az eszmémet, hogy az intézet rendes tanára legyek. Utódaul dr. Imre Sándort, a pedagógia tanárát nevezték ki. Március közepén jelent meg ez a kinevezés a hivatalos lapban és én még aznap lemondtam óraadó tanári megbízatásomról. Dr. Imre ugyanis kezdettől fogva tudta, hogy az intézet rendes tanára óhajtok lenni. Amikor tehát a kollega urak közölték velem dr. Imre Sándornak azt a nyilatkozatát, hogy a történelmi katedra számára kiváló erőt kellene találni és ő legmegfelelőbbnek tartaná dr. Madzsar Imre I. ker. gimnáziumi tanárt, – nem láttam többé semmi célját annak, hogy hatévi munka után még tovább dolgozzam egy oly állásért, melyet az intézet új igazgatója másnak szánt. Neményi államtitkár, aki háromszor vagy négyszer írásban megsűrgette a

habilitációmát, most, mikor bejelentettem neki, hogy magántanár lettem, – nem is válszólt a levelemre; a dolog nem volt aktuális, noha elődöm már negyvenkilencedik éve működött az iskolai pályán és a Pedagogiumnál is rég kitelt már a szolgálati ideje. Lemonadásom után azonban egy miniszteri leirat a legnagyobb elismeréssel méltatta »kiválóan eredményes« működésemet. A minisztérium részéről ezzel le volt bonyolítva az ügy, de részemről nem, mert hallgatóim számára kinyomattam (s nekik ajándékoztam) első évfolyambeli előadásaimnak a kivonatát s ennek a könyvnek nyomdászamláját csak ezután fizettem ki. Általában – ráfizettem az állami szolgálatra. Ha kinevettek azért a »gyámoltalanságomért«, amely miatt az állami szolgálatban nem tudtam érvényesülni, – feltétlenül megérdemeltem, hogy kinevessenek s az én sorsom nem is jó példa az ifjúságnak, mely más úton-módon hamarabb megtalálhatja a maga érvényesülését.

1918 tavasza már izgalmas korszak volt. Budapesten már tudtunk a cattarói matrózlázadásról s az egész ország tudott a »zöld káderekről«. Ez igen rossz dolog volt, mert azt bizonyított a, hogy nemcsak a csehek ellenségei a monarchiának, hanem már a horvátok is. Láttuk, hogy a magyarok teljesen magukra vannak hagyatva. Láttuk, hogy a király

osztrák amnesztia-rendelete után lehetetlenné vált Ausztria fentartása. Pünkösdkor értesültünk a pécsi katonai zendülésről. Június végén három napig általános sztrájk volt Budapesten, – az általános választójogért, mintha egy végsőt vonagló birodalomban ez lett volna a legsürgősebb kérdés. Ez a sztrájk már forradalmi dolog volt, mert ekkor már működött és irányított az első katonai- és munkástanács, mely kissé még félt és nem Budapesten, hanem Gyomron tartotta üléseit. A hazatért hadifoglyok között nagyon sokan voltak már, akik a kommunizmus útját készítették elő. Augusztus elején a németek veresége a nyugati fronton befejezett dolog volt; a keleten is vissza kellett vonulni. Es amikor szeptember közepén a bolgár front összeomlott és a bolgár forradalom kitört, minden épeszű embernek látnia kellett, hogy sorsunk meg van pecsételve.

A bolgár forradalmat követő napon Esztergomban voltam. Német újságírók jártak Magyarországon s a németeket a prímás Esztergomban fogadta. Nekem is ki kellett mennem egy személyes ügyben. Ugyanis Csernoch János hercegprímás, az egyetlen »nagy úr« Schlauch bíbornok óta, aki nekem igazán jóakaróm volt, engem egy egyéniségemhez képest igen nagy kitüntetésre ajánlott. Miután arról értesültem, hogy ehhez a miniszterta-

nács hozzá is járult, a német újságírók látogatását, mint igen kitűnő alkalmat megragadtam és kimentem Esztergomba a primás jóakarátát és kezdeményezését megköszönni. A nagy tömegben csak egy percig beszélhetünk:

– Wekerle értesített, hogy készen van a dolog, – mondta a primás. És még hozzátette:

– Üdvözlöm a feleségét, bizonyosan örülni fog neki és meg is érdemli, hogy ezekben a szomorú időkben legalább ennyi öröme legyen...

A kitüntetésből nem lett semmi, mert közben jött a forradalom s a közzétételre már nem volt idő. IV. Károly meghalt, Csernoch meghalt, Wekerle meghalt, – hátha csak fantazmagória ez az egész dolog? Nem az. Mert még él dr. Gonda Henrik miniszteri tanácsos, az akkori sajtófőnök, ki az ügy írásbeli formalitásait intézte és él Bonitz Ferenc h. államtitkár, ki Gondával együtt szintén kezelte a rám vonatkozó iratokat.

1918 őszén az iskolai év a kolozsvári egyetemen október közepén kezdődött. Én október 25 vagy 26-án tartottam első előadásomat, amely után előbb Moldován Gergely tanárral, az akkori dékánnal politizáltam egy kicsit, majd dr. Erdélyi László tanárral. Moldovánnal, ki az erdélyi dolgokat kitűnően ismerte, közöltem, hogy számításom szerint Er-

dély egy részét pár hét alatt át kell engednünk a románoknak.

– Meddig? – kérdezte Moldován tanár.

– Azt hiszem, – válaszoltam, – legalább a Küküllő folyóig.

– És mást nem lehet tenni?

– De igen, – feleltem, – ha én lennék miniszterelnök, az egész Erdélyt azonnal autonóm területté nyilvánítanám a magyar király mint nagyfejedelem uralma alatt, külön parlamenttel.

– Ilyen őrült gondolatot nem lehet megvalósítani, – mondotta erre Moldován tanár.

Az élet azután nagyon hamar egy még őrültebb gondolatot valósított meg.

Dr. Erdélyinek elmondtam, hogy a monarchia már csak névleg áll fenn és hogy a nyílt és végleges bomlás már csak órák kérdése.

– Ne hagyjátok, – az Istenért, ne hagyjátok! – mondta dr. Erdélyi, aki azt hitte, hogy talán még lehetne tenni valamit a katasztrófa feltartóztatása érdekében.

Mikor elváltunk – s ez volt az utolsó találkozásunk Erdélyben, még utánam szólt:

– A kis királyt mindenesetre mentsétek meg!

Kolozsvárról este nyolc órakor indultam Budapestre. Egy szakaszban utaztam Mihályi Tivadar és Vajda-Vojvoda Sándor román nem-

zetiségi képviselőkkel. Egyik genfi francia lapból felolvastak nekem egy cikket, amely szerint a románok decemberben veszik át Erdélyt és hogy nem csinálnak autonómiát, hanem mindent egyszerűen bekebeleznek Romániába.

– Ebben az ügyben holnap országos értekezletet tartunk Nagyváradon, – mondták.

Nagyon szép almát hoztak magukkal, – engem is váltig kínáltak vele, de nekem nem volt kedvem enni – és alma-hámozás közben a miniszteri tárcákról úgy beszéltek, mint ha már ezek a dolgok is el volnának intézve. Ez öt nappal a forradalom előtt történt, amikor még Wekerle, ha a forradalom lehetőségéről beszéltek előtte, megvetőleg legyintett a kezével.

Vasárnap reggel érkeztem Budapestre. Bár még csak október végén jártunk, dermesztő hideg volt. A főváros meglehetősen izgatott volt; mindenki tudta, hogy megalakult a »Nemzeti Tanács«, de hogy mit fog csinálni, azt senki sem tudta, meggyőződésem szerint még maga a Nemzeti Tanács sem, hiszen a megalakulásuk után olyan izgatottak voltak, hogy arra a hírre, hogy »jön a rendőrség!« – irataikat a kályhába dobták és elégették. A kormány csak egy dolgot tudott: hogy helyét pár nap múlva el kell hagynia. A király Károlyival tárgyalt Gödöllőn. Kunfit és Garamit fogadta. Mindakettővel csak egyszer be-

szeltem életemben, a kihallgatás után és mindakettő azt mondta, hogy a király tehetséges és jóakarátú, – meg lehet vele egyezni és a forradalmat el lehet kerülni. Jelen volt ennél a beszélgetésnél Pogány József is, aki napóleoni pózba helyezkedve így szólt:

– A Habsburgok trónja csak úgy tartható fenn, ha holttestemre állítják; de ha én élve maradok, az a trón meg fog dőlni.

Ezen akkor mindnyájan igen jót neveltünk: nem is tudtuk, hogy Pogányék ilyen elkeseredett ellenségei a Habsburgoknak...

LXXXI.

A forradalom és Az Est.

A forradalom kitöréséről október 31-én reggel az újságból értesültem. A hajnali órákban az Astoria-szálló körül lefolyt csatározásoknak nem nagy jelentőséget tulajdonítottam, de magától a forradalomtól, nem tagadom, nagyon megijedtem, mert az volt az érzésem, hogy pozíciójából mindenki gyáván megfutott és senkiben sem volt se bátorság, se felelősségérzet. Nem forradalom volt ez az én megítélésem szerint, hanem az anarchia kitörése. Miután én csak egy szimpla újságíró voltam, nem tehettem semmit és jogom volt legelőször is a családomra gondolni.

– Gyorsan öltözni, – mondtam, – innen elmegyünk, mert egy tisztára »proli« környezetben nem maradhatunk és lehet, hogy ide többé vissza sem jövünk.

A feleségemet elkísértük a Ferenc József-hídig, – őt a Budafoki-útra küldtem, ahol egyik unokanővére, Mariska, Söröss Béla pénzügyigazgató neje lakott, – az jó csendes vidék.

Magam a két gyerekkel (16 és 14 évesek voltam) Az Est szerkesztőségébe mentem. Az utcákon mindenütt lövöldöztek. A tisztek sapkarózsája le volt tépve, soknak a csillagja levágván s én az egész dologban ezt tartottam a legborzalmasabbnak. Mert én csak egy pipogya öreg civil vagyok, de ha én tiszt lettem volna: hamarabb vágták volna le a nyakamat, mint a galléromról a csillagot. Nincs igazuk azoknak a tiszteknek, akiknek vérbe borul a szeme, ha újságírókat látnak. Ha a tisztnek joga van azt mondani, hogy »mit csináltam volna a tömeggel szemben«, – akkor nem gentlemanhez méltó dolog azt mondani, hogy »miért nem állottak ellene az újságírók a tömeg hangulatának?« Az újságírók nem voltak több bátorságra, több ellenállásra és több önfeláldozásra kötelezve, mint a tisztek. A szerkesztőségben teljes volt a fejetlenség. A személyzet együtt volt, de a betűszedők nem dolgoztak. A gyerekeket Fényes László szobájában helyeztem el, ahonnan azonban Fényes titkárnője kidobta őket. A gyerekek haza kíváncsoztak és bár minden percben sűrű puskaropogás hallatszott, el is mentek egyedül az anyjukhoz a Budafoki-útra. Onnan estefelé a Rákóczi-út 6. sz. házba mentek, ahol a feleségem egy másik unokanővére, Minius Jakabné lakik s amíg a város hangulata le nem csillapodott, két-három napig az ő

vendégei voltunk. Minius a forradalom első napján este fél hétkor azzal szaladt fel a lakására az utcáról, hogy »Tiszát megölték!«

– Most hirdették ki az Astoria erkélyéről, hogy »Tisza megkapta méltó büntetését.«

Másnap, pénteken már újságot csináltunk. A Károlyi kormány megalakult s a miniszterelnökség szabta meg, hogy a budapesti eseményekről mit szabad írni és mit nem? Tiszáról csak egész hűvösen volt szabad írni egy pár sort.

Szombaton már nyugtalanítónak láttam a helyzetet: a rendőrség nem volt látható sehol; a boltokat nem igen merték kinyitni s ha kinyitották is, annak a feliratnak, mely azt hirdette, hogy ez a helyiség a »*Nemzeti Tanács védelme alatt*« van, éppen olyan csekély ereje volt, mint »Heltai városparancsnok« plakátjainak, melyeken megfenyegette a rendzavarókat. Az Est szerkesztőségében felvettem azt az ötletet, hogy polgári őrséget kellene szervezni. Pásztor Árpád kollégám felkarolja az eszmét s este hatkor ebben az ügyben értekezletet is tartottunk a Kereskedelmi Kamarában. Egynéhány tanár, akit én hívtam meg, Az Est szerkesztőségéből gyalogolt fel a Kamarába. Az értekezlet nem volt komoly. Egymásután három újonnan érkezett vendég rohant fel az elnöki emelvényre (nem tudva a többiekről), hogy »mint Friedrich István hadügyi

államtitkár teljhatalmú megbízottja» támogatásáról biztosítsa az értekezletet. A felszólalók egy-egy gyár vagy nagy üzlet képviselői voltak és csak a maguk telepe számára sürgettek védelmet.

– Mi nem a nagytőke, hanem a rend és közbiztonság védelmére gyűltünk össze, kiállottam közbe.

De pár perc múlva láttam, hogy hiábavaló minden: az utcai őrségek megszervezését megcsináltuk, de fegyvert nem kaptunk. Már huszonnégy óra óta szedték be a fegyvereket, melyek a szocialisták kezébe kerültek. Mi, »burzsujok« voltunk és Tarján Vilmos harcolt ki az egész utcánk részére egyetlenegy Mannlichert. Azzal azután este tíztől reggel hatig őriztük az utcát, két óránként felváltva. A fegyver bizonyos bátorságot öntött belénk, de most már megvallhatom, hogy például én nem tudtam volna a fegyvert se megtölteni, se elsütni. Mit tehetek én róla, ha nem tanítottak meg rá? Politikai elveim közé azonban beiktattam, hogy az a honvédelmi rendszer a legjobb, mely nem hadsereg, hanem milíciára van alapítva. Mindenkit ki kell képezni a fegyver használatára, még azokat is, akiknek valami csekély testi hibájuk van: a nemzet és a milícia legyen egy fogalom, minden polgár legyen katona és minden katona legyen polgár s ezt az óriási milíciát helyezték a

polgári törvények és polgári igazságszolgáltatás alá, kivéve a szoros értelemben vett katonai fegyelmi ügyeket.

Az általam javasolt uccai őrségek alig húsz-harminc uccában alakultak meg és egyik őrség sem állott fenn egy hónapnál tovább. Bebizonyult, hogy nem volt rájuk szükség, mert Budapest népe rendesen viselkedett, a közbiztonság elég jó volt és erőszakosságok nem igen történtek. Csak két foglalkozási ág érezte a forradalom keserveit: a tisztikar és az újságírók. A »katonák«, akik csakhamar feltűzték a vörös szalagot a sapkára és a vörös bojtot a bajonetra, gyakran megtámadták azokat a tiszteket, akik valami rangjelvényt viseltek és számtalan ilyen esetben *Az Est* telefonon azonnali intézkedést erőszakolt ki a minisztériumtól vagy a városparancsnokságtól. Az újságírókra az volt legkellemetlenebb, hogy a famunkások szakszervezete nagyon rávetette magát a sajtóra és egy-egy állítólagos »munkánélküli famunkás« a legszemérmertlenebbül diktálni akarta, sőt néha diktálta is, hogy mit írjunk? Próbáltunk mi ez ellen védekezni és számos alkalommal »különítményeket« béreltünk, de azok annyit ettek-ittak s annyi kárt okoztak, (a függönyöket elégették, íróasztalokat feltörték, stb.) hogy csakhamar lemondunk az általuk nyújtott »védelemről«.

Tíz év alatt meglehetősen elterjesztették a közönség körében azt az ostoba rágalmat, hogy »*A forradalmat Az Est csinálta*«. Az Est már régóta egy nagy kapitalista vállalat volt, s a nagy kapitalisták forradalmat a saját országukban még sohasem csináltak. A valóság az, hogy *Az Est* a háború előtt és alatt nacionalista újság volt, egészen a túlzásig; azonban nagyon sok ellenséget szerzett magának, részint szükségképen, részint szükségtelenül. Az évek folyamán igen nagyra nőtt azoknak a száma, akiknek *Az Est* valaha »a tyúkszemére lépett;« az ily esetet a közönség igen hamar elfelejti, de az, akinek *Az Est* fájdalmat okozott, a maga esetére örökké emlékezni fog. Mindazok, akiknek valaha kellemetlen volt, hogy ügyükkel *Az Est* foglalkozott, kész örömezt odaálltak azok közé, akik erre a lapra a forradalom után kígyót-békát kiáltottak. Ha például egy nő szerepelt egy szerelmi drámában, melyet *Az Est* 1912-ben megírt, – nem természetes-e, hogy a nőnek fivére vagy atyja 1920-ban segített harsogni, hogy »igenis *Az Est* hozta reánk a forradalmat és Trianont«. Egyéni, személyi okból legalább száz-ezer ember gyűlöli *Az Est*-et, de igen bölcsen egyik sem áll elő a saját sérelmével, hanem mind »nemzeti és keresztény« jelszavakat hangoztatva terjeszti rágalmaival vagy hangoztatja a szidalmait.

Nemzeti és keresztény szempontból *Az Est* van olyan ártatlan, mint bármely más újság a világon, – de nem állítom azt, hogy *Az Est* semmi hibát nem követett el. *Az Est* egyik nagy hibája volt, hogy Fényes László működését nem ellenőrizte. Fényes László igen tisztességes és feltétlenül jóhiszemű ember; sajnos, csak igen közepes tehetségű író és még sajnosabb, hogy volt egy nagy hibája: gyenge volt az ítélőképessége. Az ilyen embernek nem szabad ellenőrzés nélkül a kezébe adni a tollat. Fényes ezzel szemben arra hivatkozik, hogy éppen ellenkezőleg, – ő okiratokat követelt minden panaszostól, aki hozzá fordult és bele volt a szobája iratszekrényekkel, melyekben a »bizonyítékok« össze voltak gyűjtve. Azonban számításon kívül hagyta, hogy nemcsak az emberek hazudhatnak, hanem az írások is és hogy az igazság nem azon fordul meg, hogy mit mondanak vagy mit írnak az emberek, hanem azon, hogy szavait hogyan tudja megvizsgálni az, aki ítélni akar felettük. Nem hiszem, hogy sok embert ártatlanul üldözött volna Fényes, de azt valom, hogy sok embert igen jelentéktelen dolog miatt üldözött oly időkben, mikor hadiérdekből a felsőbb hatóságok a sajtóban ismertett legkisebb visszaélést vagy hanyagságot is nagyon szigorúan torolták meg. Ha egy hadbavonultnak a felesége hús

krajcárral kevesebbet kapott, mint kellett volna, – panaszt tett Fényes Lászlónál. Fényes erre elutazott a vonaton Adonyba, onnan három óra hosszat gyalogolt Seregélyesig rekkenő hőségben s írt a »rettentő visszaélésről« egy egész oldalt *Az Est*-be, pedig esetleg csak elnézésből eredő hibáról vagy hanyagságról volt szó. Nagyon sok közgazgatási tisztviselő családja keserűen gondol vissza azokra az időkre. Salusinszky szerkesztő annyira tisztában volt ezekkel a dolgokkal, hogy Fényesnek ki kellett lépnie a szerkesztőségből. Mint külső munkatárs azonban tovább dolgozott, nemcsak azért, mert a nép pártfogóját látta benne, hanem azért is, mert jóhiszeműségéről Miklós Andor teljesen meg volt győződve. Hogy Fényes végül túlértékelte munkáját, az érthető, mert volt idő, mikor a kormány tagjai közül többen – élükön a miniszterelnökkel – talán több időt töltöttek *Az Est* szerkesztőségében, mint a saját minisztériumukban.

Volt *Az Est* szerkesztőségében egy »defaitista« is: Kéri Pál. ő volt a legelső, aki arról kezdett beszélni, hogy a háborút elveszítjük és hogy »világforradalom« lesz. Igen saját-szerű egyéniség volt: csúf, de elegáns fiú, – nagyszerűen tudott öltözködni. Arisztokratákkal szeretett érintkezni, de gyűlölte őket. Azt hallottam róla, hogy az apja Schoszberger

báró komornyikja volt, – korán megtanulta tehát, hogy mikor milyen mellényt kell viselni és mivel jobban megtanult franciául, mint báró Schoszberger, hamar megtanulta a bárókat és grófokat lenézni. Nagyon cinikus ember volt, abszolút tagadója minden morálnak, ide igen ötletesek voltak a nyakatekert magyarsággal írott cikkei. 1918 nyaráig a legkifogástalanabb, sőt gyakran nacionalista szellemben írta vezércikkeit, attól kezdve a »békét« sürgette és tőle telhetően marta azokat, akik szerinte a békének útjában állottak.

Nagyjában ugyanily irányt követett Szép Ernő is, akinek fejlettebb volt az yrásművészete és magyarabb volt a nyelve. Az úgynevezett »destruktív« hatást azonban Kéri Pál cikkei gyakorolták a közönségre.

Szerintem Az Estnek teljesen joga volna arra hivatkozni, hogy »cenzúra volt, minden sort, amit közöltünk, előzetesen jóváhagytak.« Akkor, amikor Az Est ma kifogásolt cikkei megjelentek, Az Est fogadószobájában hemzsegték a miniszterek s nem kevesen jártak fel hozzánk barátságuk dokumentálása céljából olyan urak is, akik a kurzus alatt lettek miniszterek. Miért nem szóltak akkor, 1918 őszén, hogy nem helyeslik Az Est cikkeit? Velük szemben az erkölcsi fölényt Az Est oldalán látom.

A valóságot meghamisító hadi jelentések és

a teljesen elhibázott katonai intézkedések szintén erősen táplálták a »destrukciót«. Például 1918 nyarán kivégeztek Kecskeméten egy katonaszökevényt; egy igen illetékes katonai parancsnokság egyenesen követelte, hogy Az Est egyik munkatársa utazzék le Kecskemétre s a kivégzésről »igen részletes« tudósítást írjon. Kétségtelenül »elrettentésül« sürgették ezt a cikket, mert a katonaszökevények száma már igen nagy volt. Faragó Miklós kollegám igen drámai stílusban írta le a kivégzést, mely nem a katonákat rettentette el a szökéstől, hanem a közönséget a háborútól és mindentől, ami a háborúval vele jár. Az, hogy Az Est »csüggesztőleg hatott a katonaságra«, – közönséges ostobaság. Már akkor minden el volt veszve, mikor az első »csüggesztő szó« elhangzott és százszor csüggesztőbb hangon írtak a németek és osztrákok. Hogy az ellenség repülőgépről dobálta Az Est példányait a fronton levő katonáink közé, azt gyakran hallottam, de sohasem értettem, mert az ellenség nem kaphatott példányokat *Az Est*-ből, a mi tábori postánk ellenben ingyen szállította *Az Estet* a fronton levő katonáinknak; miért kellett volna repülőgépen szállítani Olaszországon át azt a lapot, melyet a mi tábori postánk expressz küldemény gyanánt ingyen szállított? Idiotizmus, gonosz indulat, büntudat, a leplezéstől való félelem, bosszúvágy és kon-

kurrencia, – íme ezekből az elemekből alakult ki a legtöbb hajsza, mely a nagy sors-tragédia befejezésekor nálunk is, más országokban is a bűnbakok után megindult.

Kéri Pál a forradalom előtt két nappal járt utoljára *Az Est* szerkesztőségében. 1918 november 1-én már nem jelentkezett a fizetéséért, a lap kötelékéből önként kilépett. Ha három hónappal előbb lépett volna ki, ez *Az Est*-nek 1919-20-ban »minden pénzt megért volna«.

LXXXII.

A keresztény sajtó megalapítása

A katolikus mozgalmak vezetői két évtizeden át sürgették egy katolikus napilap megalapítását. Ebből teljes joggal következethettünk arra, hogy a néppárt napilapja, az *Alkotmány* az intelligens katolikus közönség igényeit nem elégítette ki. Azt sohasem hallottam, hogy az *Alkotmány* nem eléggé katolikus lap, ellenben mindenki azon panaszkodott, hogy »csak a papok olvassák« és ha egy katolikus lap alapításáról volt szó, azt nem is tudtam másként elképzelni, minthogy az új lap legyen valósággal »újság«, modern hírszolgálattal, legyen irodalmi a formája, ne egyházi ügyeket tárgyaljon, hanem a világ, az élet ügyeit s hogy a világi közönség megkedvelhesse, legyen toleráns a hangja, mert a közönség nem szereti sem a támadásokat, sem a polémiákat, ellenben szereti a békességet.

Közvetlenül a háborút megelőző időkben dr. Bangha Béla jezsuita szerzetes agitált leg-

többet egy új és modern katolikus lap megteremtése érdekében. 1917 szeptember havában Bangha páter telefonon felszólított és megkérdezte tőlem, hogy a katolikus sajtó ügyében mikor és hol beszélhetne velem? Erre azt feleltem neki, hogy majd másnap felkeresem őt. El is mentem a Horánszky-utcai kongregációs házba, melynek harmadik emeletén volt Bangha irodája.

A páter azt kérdezte tőlem, hogy én, mint újságíró lehetségesnek tartom-e egy katolikus napilap alapítását és fentartását? Én igennel feleltem és előadtam, hogy a katolikusoknak az a kívánsága, hogy nekik külön napilapjuk legyen, igen természetes és nem lehet ellene felhozni semmit. Szóba került azután, hogy hogyan lehetne egy ilyen lapot létrehozni? Az erre vonatkozó megbeszéléseken, melyek hónapokig tartottak, igen gyakran jelen volt dr. Baranyay Jusztin cisztercita theologiai igazgató és néha Buttykay Antal ferencrendi páter. A legnagyobb gondot természetesen a pénzkérdés okozta, mert sem a főpapok, sem a főurak áldozatkészségétől nem sokat lehetett várni. Három millió koronáról volt szó s ennek az összegnek az összehozását senki sem remélte. Én előttem azonban ez nagyon egyszerű dolog volt: azt ajánlottam, hogy huszonöt koronás részvényeket bocsássanak ki, huszonöt koronát a legegyszerűbb ember is

jegyez, ha a főtisztelendő urak erre személy szerint felszólítják, – sőt a huszonöt koronás részvényre huszonhat koronát kell befizettetni, mert a törvény megengedi az »alapítási költség« szedését az alaptőke négy százalékáig. Mindenki csodálkozott a huszonöt koronás részvénytípuson, mely azonban bevált, mert pár hét alatt a közönség nem három, hanem tizenhét millió koronát jegyzett s az alaptőkén kívül együtt volt négyszáznyolcvanezer korona »alapítási költség« is. Gondolom, senki sem tagadja, hogy a törpe részvénytípusra alapított pénzügyi terv, mely nélkül a »keresztény« sajtó aligha jöhetett volna létre, tölem ered és hogy az évek folyamán tömérdek konferencián nemcsak az időmet, de agyam szerény munkáját is odaadtam ennek az ügynek a szolgálatára addig, míg a dolgok elveimnek megfelelően haladtak előre. És részem volt annak az igen erős ellenállásnak a leküzdésében is, melyet az új sajtó megalapításával szemben Csernoch hercegprímás tanúsított, részint azért, mert az új alakulás jövőjét illetően pesszimista volt, részint pedig azért, mert nem akarta az új keresztény sajtót a jezsuiták kezébe adni, noha 1914 tavaszán a renddel való harmonikus együttműködésért egy a rendfőnökhöz intézett s a jezsuiták által nyomban közzé is tett levelében dokumentálta. Egy egész estém eltelt gróf Széchenyi

Miklós nagyváradai püspök kapacitálásával a Bernardinum ebédlőjében, mert Széchenyi szintén bizonyos ellenállást tanúsított.

A pénz megvolt, a püspöki kar jóváhagyása is megvolt, de nem lehetett semmit sem csinálni, mert a papírhiány ürügye alatt a kormány egy új lap alapítását nem engedélyezte. A kormány részéről ez igen nagy hiba volt, mert a társadalomnak egy igen erős és igen befolyásos osztálya ebben méltán a legegységesebb jogainak sérelmét látta s a kormánynak ezért minden alkalommal, ahol csak feltűnés nélkül tehetette, kellemetlenségeket szerzett.

1918 tavaszán megtartották a Központi Sajtóvállalat Részvénytársaság alakuló közgyűlését. A kurzus későbbi urai nem mertek megjelenni; a »várakozás« óvatos álláspontjára helyezkedtek. Ellenben bátran elment a gyűlésre dr. Wolff Károly, a főudvarnagyi bíróság elnöke; őt ültették tehát egyelőre az elnöki székbe.

1918 július elején feleségemmel és a Minius családdal kiránduláson voltam Mária-Remetén. A társaságot nem szórakoztattam, mert folyton az járt az eszemben, hogy a tervezett új katolikus lap és Az Est két különböző közönség számára készül; a keresztény sajtónak semmi tapasztalata sincs a lapkiadás terén, nincsen nyomdája se, tehát nagy bajoknak kell mutatkozniuk mindjárt az első időkben. Mi lenne, gondoltam magamban, ha a

keresztény sajtó írna és szerkesztene egy olyan újságot, mint amilyen neki tetszik, de a lap nyomását és adminisztrálását rábízná Az Est-re, illetve az Athenaeumra? A délutáni órákban sürgettem a társaságot, hogy menjünk már haza – és délután ötkor már Schwarz Félixnek, az Athenaeum vezérigazgatójának magyarázhattam az ötletemet, »egészen bizalmasan.« A vezérigazgató úr azt felelte, hogy mindaz, amit elmondtam neki, érdekes és szép dolog, de a Központi Sajtóvállalat részéről ugyanebben az ügyben éppen a minap járt nála Wolff Károly öméltósága. Azonnal elmentem a Központi Sajtóvállalat irodájába, a Kígyó-utcába, ahol éppen a katolikus újságírók küldöttsége járt a pátereknél, azt kérve, hogy miután új lapot alapítani úgysem lehet, a keresztény sajtóra összegyűlt pénzt osszák szét azon újságírók között, akik katolikus szellemben dolgoznak. A küldöttség távozása után keresetlen szavakkal kijelenttem, hogy miután az Athenaeummal a háttam megett tárgyaltak, összeköttetésünk folytatásának nincsen többé értelme. Két hónap múlva azonban, még a forradalom előtt, megint egy kalap alá kerültünk, mert esztergomi látogatásom alkalmával a hercegprímás igen nyomatékosan hangoztatta azt, hogy a Központi Sajtóvállalat vezető emberei között nekem is ott kell lennem.

LXXXIII.

Forradalmi emlékek.

Bangha páter közvetlenül a forradalom előestéjén csinált egy huszonöt- vagy harminctagú bizottságot a forradalom megakadályozására. Ennek a bizottságnak rövid nyilatkozata és tagjainak névsora éppen a forradalom reggelén jelent meg néhány újságban. Azóta egy szót sem hallottam erről a bizottságról. Ez azonban nem jelenti azt, hogy az úgynevezett klerikális köröket nem foglalkoztatták az események.

A papság egy része 1918 november havában a forradalom mellé állott. A Központi Szemináriumban megalakult a papi tanács, melyben éppen eléggé radikális hangok hangzottak el. A papi tanács ellen a főpapok közül egyedül dr. Rótt Nándor veszprémi püspök foglalt állást, a többiek nem. A »változott politikai viszonyokhoz való alkalmazkodás«, mely miatt később annyi embert üldöztek, nem volt

olyan dolog, ami ellen az Egyház állást foglalt volna 1918-ban.

Mindjárt november elején, egy vasárnap délelőtt nagy értekezlet volt a Szent István Társulat dísztermében. Engem meglepeti, hogy ezen az értekezleten Simonyi-Semadam Sándor néppárti képviselő igen határozott hangú beszédet mondott a szabad királyválasztás mellett és hogy Prohászka Ottokár püspök, a következő felszólaló ez ellen nemcsak hogy nem tiltakozott, hanem maga is »az idők változásáról« beszélt. Néhányan, akik másként gondolkoztunk, a gyűlés után meglehetősen lehangolva mentünk Bangha irodájába, a Horánszky-utcába egy pótértekezletre, melyen szintén semmit sem végeztünk. A jelenvoltak közül emlékszem Fábián Gáspár építészre, Ehkamp Nándor tanítóra és egy Szabó József nevű, villogó szemű kis emberre.

Néhány nappal később, egy este, megint a Szent István Társulat nagytermében találkoztunk. A terem zsúfolva volt, de csak a következő jelenvoltagekre emlékszem határozottan: Prohászka püspök, Vass József, Gieszwein, Wolff Károly, Bangha páter, Kmetty Károly egyetemi tanár. Ezen az értekezleten én is felszólaltam s azt ajánlottam, hogy a néppárt vegyen fel új nevet, keressen agilisabb vezéreket és bővebb programmal, szélesebb alapon lásson hozzá az ellenforradalmi érzü-

letű nép megszervezéséhez. Vass József, aki közvetlenül utánam szólalt fel, álláspontomat mindenben magáévá telte és sokkal jobban megokolta, mint amennyire megokolni én képes voltam. Ez alkalommal szóba került a sajtó is. Elmondottam, hogy »ma már egy laptulajdonos sem ura a maga lapjának; a szerkesztőségek számos tagjára közvetlen befolyást gyakorol a kormány és hogy még a legfüggetlenebb lapkiadót, Miklós Andort sem lehet többé felelőssé lenni mindazért, ami a lapjában megjelenik.« A gyűlés után a szokásos pót-értekezletre mintegy harmincan a Baross-utcába mentünk, a »Sajtó-Hölgybizottság« helyiségébe. Este nyolc óra lehetett és sűrűn esett a hó. Kmetty Károly egyetemi tanár jött mellettem, aki folyton arról beszélt, hogy milyen »kitűnő szónok« vagyok, még pedig »hirtelen, minden előkészület nélkül« és hogy ő nem érti, hogy miért nem lettem már régen képviselő?

Az értekezés tulajdonképeni célja az volt, hogy a budapesti keresztény egyházközségek autonóm szervezését megbeszéljük, még pedig azért, mert akkor ez volt az egyetlen lehetséges mód Budapest katolikus társadalmának megszervezésére. A terem végén helyezkedtem el Bangha páter mellett; pár perc múlva Farkas Alberik cisztercita ült mellém, aki elkésve érkezett s az egész ruhája csupa víz volt a havazástól. Ez a cisztercita nem várt semmi

megbízást vagy felhatalmazást, hanem maga szervezte meg egy »helyi lelkesedés« keretében a Kelenföldet, végtelen sok utánjárással és igazán apostoli buzgalommal. Budapest katolikus autonómiájának történetét ha majd egyszer megírják, az első fejezetet Farkas Alberiknek kell szentelni.

Az értekezleten egy perc alatt kiderült, hogy voltaképen a Mária-Kongregációk vezetőinek értekezletén vagyunk; csak két »idegen« volt jelen: Wolff Károly és én. Wolff azonban felszólalt és kijelentette, hogy őt már harminc évvel azelőtt felvették a nyitrai kongregációba. Erre én is felszólaltam és hallgatóság nem nagy örömeire kijelentettem, hogy én viszont sohasem leszek kongregánista, nem mintha nem akarnék jó katolikus lenni, hanem azért, mert azt hiszem, hogy jobban szolgálhatom az igazságot, ha nem vagyok sem kongregánista, sem szabadkőműves. Bíró Ferenc jezsuita is felszólalt, akire beszédemben hivatkoztam; a páter rendkívül okos beszédet mondott és bár egy kissé támadtam, nagyon koncüiáns volt, – semmi más nem érdekelte őt, csak az Egyház érdeke.

Valószínű, hogy ma már senki sem akar emlékezni rá, hogy az akkori helyzetben én vettem fel a budapesti egyházközségek autonómiájának haladéktalan megszervezését. Viszont Bangha páter gondolata volt, hogy ezt

a szervezést kire kell bizni? Még az értekezlet folyamán odasúgta nekem a páter:

– Ajánlani fogom a prímásnak, hogy Mészáros János vár-plébánost nevezze ki érseki vikáriussá...

Ez a kinevezés pár nap múlva meg is történt.

Egy este a Katolikus Népszövetség helyiségében volt »értekezlet«, Prohászka püspök elnökölt, Szmrecsányi György ült mellette. Néhány tábornok is jelen volt. Ezen az értekezleten én arról beszéltem, hogy a forradalomnál nagyobb veszély is fenyeget bennünket: a bolsevizmus; megérkezett Budapestre Kun Béla és már szervezi is a kommunista pártot. Ezt akkor még nagyon kevesen tudták, de nálam voltak a kommunisták Moszkvában nyomtatott magyar röpiratai. Ismertettem is az egyiket, melynek ez volt a címe: »Milyen mély a papok zsebe?« Megemlítettem, hogy ennek a szerzője, Szamuely Tibor, a katolikus Magyar Kurírnak volt a munkatársa, tehát ő tapasztalatból tudja, hogy milyen mély a papok zsebe? Az értekezlet közönségére nézve jellemző, hogy még be sem fejeztem a beszédemet, amikor már hirül vitték a Magyar Kurir szerkesztőjének, hogy mit mondtam egykori munkatársáról? Beszédemet különben sem én fejeztem be, hanem Prohászka püspök, aki idegesen félbeszakított:

– Ugyan, kérem, kegyed agyrémeket lát! Magyarországon sohasem lesz bolsevizmus! Hogy lehet az embereket ilyen fantazmagóriákkal izgatni!

Abbahagytam tehát a beszédemet. Rögtön kihivattak az előszobába, ahol Malcsiner Emil felszólított, hogy jelentsem ki a gyűlés közönsége előtt, hogy amióta ő szerkeszti a Magyar Kurírt, azóta Szamuely nem volt ennek a lapnak a munkatársa. Visszamentem az értekezletre, kijelentettem, hogy Szamuely nem Malcsiner idejében, hanem még ő előtte volt a Magyar Kurír munkatársa és egyúttal figyelmeztettem az értekezletet, hogy ha innen percek alatt hírül viszik, hogy mit beszélünk, akkor mindenki nagyon megfontoltan és óvatosan nyilatkozzék. Hasonló értekezleten többé nem is vettem részt, annál kevésbbé, mert nagyon lehangolt az a rendkívül heves és kíméletlen támadás, melyet az ülés után az előszobában Bleyer Jakab egyetemi tanár Gisswein Sándor kanonok ellen intézett.

November közepétől kezdve vagy hat héten át folyton csökkent az ellenállás a forradalommal szemben. Nagy volt a tolongás a Nemzeti Tanács előtt, oly sokan siettek letenni a hűség fogadalmát, pedig akik ott tolongtak a Nemzeti Tanács termében, azok még akkor semmiféle »terror« miatt nem panaszkodhattak. Mentségükre felhozom, hogy óriási többségük

ijedtségből tett fogadalmat a Nemzeti Tanács (és így a köztársaság) mellett és csak kevesen cselekedtek érdekből. Hanem ha ezek közül az urak közül ma egyiket-másikat a legitimisták élén látom, nevetnem kell. Én magam persze soha semminő formában nem hódoltam be a forradalomnak; Miklós Andort sem lehetett rávenni, hogy belépjen a Nemzeti Tanácsba, – mint okos ember, teljesen tisztában volt a forradalomnak és vezéreinek jelentőségével.

Azt azonban igenis ajánltam klerikális és konzervatív barátaimnak, hogy csináljanak olyan szociális programot, mely a forradalmat feleslegessé teszi; különösen a földreformot hangoztattam. Készültek is különféle programok, amelyek egyikének egy későbbi kurzusvezér volt a szerzője, – ez annyira ment, hogy a magántulajdont öt millió koronában limitálta: »akinek ennél több vagyona van, az a felesleget adja az államnak.«

Az Est akkori szerkesztőségét természetesen »nem hagyták hidegen« a forradalom eszméi és eseményei. A kurzus nyomtatványai már 1917-ből is idéznek forradalmi, sőt kommunista izű közleményeket Az Est-bőli s a látszat szerint igazuk is van, mert az idézett közlemények ma már félre nem érthető bizonyítékok a forradalmi szellem mellett. így például idézik Pásztor Árpádnak egy versét,

melyben »már 1917 decemberében« Lenint dicsőítette. Azonban a félhivatalos Magyar Távirati Irodánál, mely a háború alatt a cenzúra hivatalos közleményeit és utasításait sokszorosította a sajtó számára, remélhetőleg nem tűnt el az az 1917 november havában (esetleg október végén vagy december elején) kelt »*Bizalmas*«, amely szerint Lenint nem szabad támadni, hanem vele szemben a »várakozás« álláspontjára kell helyezkedni. A »*Bizalmas*« a jóindulat hangján írt Lenin forradalmáról és Pásztor, aki nem tudta, hogy Lenin a jövőben miket fog csinálni, Lenint és forradalmát ugyanolyan előlegezett bizalommal fogadta, mint a hadvezetőség és a cenzúra. Ha a cenzúra annyira bizalmatlan lett volna Leninnel szemben, mint én, akkor semmi esetre sem engedte volna Pásztor Árpádnak Leninről szóló versét közölni. Én a közlést nagyon elleneztem; Miklós is ellenezte, még pedig azért, mert a verset rossznak tartotta, amikor azonban Pásztor valami szenzációs cikket küldött Berlinből, Miklós elismerését azzal is kifejezte vele szemben, hogy a Lenin-verset kiadatta.

Volt néhány fiatal kollegánk, aki orosz fogságból tért haza. Ezek tényleg kommunisták voltak, de ezt még én is inkább csak gyanítottam, mint tudtam. Egyikük, aki már rég meghalt, a háborúban zászlós volt, de

a forradalom harmadik napján már közölte velem, hogy ő az 1. honvéd gyalogezred forradalmi parancsnoka. Ezek az emberek a többi fiatal kollegát már a forradalom előtt minősítették a szerint, hogy ki »menseviki« és ki »bolseviki?« Én persze »burzsuj« voltam. Hogy mit jelent a »bolseviki«, azt valójában senki sem tudta, csak azok, akik Oroszországban tanulták a bolsevizmus!. Egyik örökké vidám és kedves kollegánkat, Halász Lajost, aki mint újságíró ismertnevű embert, sőt államférfiút csinált Károlyi Mihály grófból, Károlyi mindjárt az első napon kinevezte a királlyal miniszteri tanácsossá és a miniszterelnökségi sajtóosztály vezetőjévé. Ez a tény számos kollegámnak a lelki egyensúlyát megrendítette. Miután a parlament mukkanni sem mert, az újságíró-egyesületben és az Otthonban pedig egész bátran lehetett kiabálni, minden újságíró, aki oda járt, azt képzelte, hogy neki valami vezéri szerepet szánt a sors. A szerkesztőségek két-két »bizalmiférfiút« választottak és ezek intézkedtek a sajtó közös ügyében, ajnít az újságíró kollegák helyeselték is, mert a »bizalmiak« minden második-harmadik héten emelték a fizetéseket. Két, különben tehetséges és nagyon szorgalmas kollegám, Bródy Béla és Faragó Miklós azután annyira belemerült a »bizalmi« szerepbe, hogy ezzel karrierjének a forradalom utáni időkben való

folytatását lehetlenné tette. Bár egyikük a kommunizmus kitörésekor nagyon erélyesen követelte, hogy engem »távolítsanak el«, – nem tudok rájuk haragudni, mert fiatalok voltak és megrészegítették őket a körülmények. Hogy a laptulajdonosok ekkor már mennyire nem voltak urai a lapjuknak, erre nézve jellemző, hogy már 1918 decemberben titkos szavazás volt *Az Est*-nél »a lap birtokbavétele ügyében.« A lap »elkommunizálását«, amit kívülről sürgettek, összesen csak két szavazat ellenezte. Az egyiket bizonyosan én adtam be, – a másik »nem« szavazatot többen vindikálják maguknak. Bár a kommunizálást óriási többség mondta ki, végrehajtására senki sem vállalkozott, mert ehhez pénz is kellett volna. 1918 december 24-ikén azonban a lap »kapitalista« tulajdonosától mindnyájan elfogadtuk a karácsonyi ajándékot, melynek összege a régi időkben egyenlő volt egyhavi fizetésünkkel.

LXXXIV.

Megvettem a Déli Újságot.

A forradalmi sajtó történetének egyik nevezetes fejezete a *Déli Újság* megvétele volt. Általában Bangha páttert gyanúsították, hogy ő vásárolta meg ezt a harcos orgánumot, majd Pallavicini György örgrófra fogták rá, hogy ő a vevő. Egyik verzió sem igaz, – a Déli Újságot én vettem meg.

Legelőször a Központi (valójában katolikus) Sajtóvállalat akarta megvenni a lapot, melynek tulajdonosa Lázár Miklós volt, vagy legalább ő képviselte a tulajdonosokat. Mikor a lap megvétele ügyében az első tárgyalásokat folytattam Lázárral az Abbázia-kávéházban (1918 október havában), Bangha páter állt mögöttem; ezt azonban Lázár nem tudhatta. Később változott a helyzet és mások nevében tárgyaltam.

A lapvétélre azért volt szükség, mert a szabadelvűségüket fitogtató kormányoknak sejtelmük sem volt róla, hogy mi a szabadelvű-

ség és egy új lap alapítására nem adtak engedélyt. Ez is egy bizonyíték arra, amit már gyakran hangoztattam, hogy Magyarországon évtizedeken át sokan élőködtek a liberalizmusból, kiknek részint fogalmuk sem volt róla, hogy mi fán terem a liberalizmus, részint pedig készek voltak a liberalizmust a legelső alkalommal elárulni. Ezek az urak diszkreditálták Magyarországon a szabadelvűséget.

A forradalom közeledtekor a Központi Sajtóvállalat mindent elkövetett, hogy valamelyik újság megszerzése útján szóhoz juthasson. A forradalom kitörése után azonban nagyon szemmel tartottak mindenkit, aki »a forradalom vívmányait« veszélyeztethette s a Déli Újság megvétele ügyében kezdett tárgyalásokat jónak láttam abbahagyni.

December végén, úgy hiszem, éppen Szilveszter napján este ebben az ügyben volt egy konferenciánk Pallavicini György őrgróffal a Kongregációk Háza egyik földszinti termében. Az őrgróf magával hozta az OMGE egyik titkárát (Bresztovszky? ez, vagy ehhez hasonló volt a neve), jelen volt továbbá Bangha páter és én. Az őrgróf elmondta, hogy ő megszervezte a kisgazda-párt ellen a földmíves-pártot és hogy Sokorópátkán neki is van egy Szabó Istvánja, aki még különb szónok, mint a Nagyatádi. Én úgy láttam, hogy a »földmíves-párt« elnevezés csak »fogás«, ép-

penugy, mint a Sokorópátkai Szabó Istvának a közügyekbe való belevonzolása, de mivel tudtam, hogy e törekvések ellenforradalmi akciót lepleznek, nagyon szívesen láttam az őrgrófot táborunkban. Elhatároztuk, hogy a Déli Újság ügyében újra megkezdjük a tárgyalásokat és ha lehet, a lapot megveszük – közös célra és közös számlára.

Újra tárgyaltam tehát Lázár Miklóssal, előbb a lakásán, majd Szálai József ügyvédnél és két nap múlva meg is vettem a lapot kétmillió koronáért. A vételárat kifizettük és nekem kellett volna birtokbavenni a lapot. Miután azonban nem akartam Az Estet máról holnapra elhagyni, a szerkesztés és igazgatás nehéz munkáját az újonnan szerzett lapnál nem vállaltam el. Legelőször is meg akartam szervezni a szerkesztőséget. A közgazdasági rovat szerkesztésére Palócz Lászlót, az Alkotmány akkori munkatársát szerződtettem és megbíztam, hogy egyelőre ő vegye birtokba a lapot. Palócz meg is jelent a Déli Újság Röck Szilárd-utcai helyiségében, ahol azonban a lap munkatársai közölték vele, hogy a lap eladását – nem veszik tudomásul. Erről egy levélben, melyet valamennyien aláírtak, Lázár Miklóst is értesítették. Miután Palócz nem tudta birtokbavenni a lapot, felelős szerkesztőnek szerződtettük Payr Hugót, a Budapesti Hírlap munkatársát. Mikor ez köztudo-

másu lett, az Otthon Körben nagy demonstrációt rendeztek Payr ellen, aki oda fölmerészkedett.

A Déli Újság összes munkatársai úgy vélekedtek, hogy a lappal nem a tulajdonosok rendelkeznek, hanem a munkatársak. A magántulajdon elvének ezt a megtagadását a Károlyi-kormány is magáévá tette, melynek »liberalizmusát« jellemzi, hogy az ellenzékot egyszerűen ellenforradalmárnak nyilvánítva, ő sem adott engedélyt a Központi Sajtóvállalatnak egy új lap megindítására. Általában, még sohasem volt Magyarországon kormány, mely alatt az ellenzéki érzelmű sajtó sorsa keservesebb lett volna, mint a Károlyi-kormány alatt. A Déli Újság munkatársai a lap jogos tulajdonosával szemben – katonai védelmet kaptak a kormánytól; a hírhedt »Fábikülönítmény« kézigránátos »katonái« megszállták a szerkesztőséget s a lap birtokbavételéről többé szó sem lehetett. Miután ezzel egyidejűleg folyton izgató cikkeket közöltek a »klerikális ellenforradalmárok« ellen és Pogány József »katonái« a Kongregációs Házban már házkutatást is tartottak (de nem találtak egyebet, mint Bangha páter gyorsírással írott gyenge novelláit), egy napon sürgössé vált a Déli Újság jogi helyzetének tisztázása.

»Teréz«, egy nagyon derék kongregációs

leány, aki Bangha páter eszméinek rajongó híve volt, egy este tíz óra tájon megjelent a lakásomon, hogy menjek azonnal a Reáltanoda-utca 8. számú házba. Sem ő nem tudta, sem én, hogy ki lakik abban a házban; a feleségem attól tartott, hogy törbe csalnak s egész éjszaka rettegett, mert csak reggel felé kerültem haza.

A Reáltanoda utca 8. számú ház gróf Zichy Ágosté volt; az udvari épületben lakott gróf Széchenyi György, Zichy veje, a forradalom előtt Zemplén főispánja. A grótot jól ismertem, mert részt vett a Központi Sajtóvállalat alapításában és reá, mint buzgó katolikusra a kongregációk mindig biztosan számíthattak. Nagyon egyenes jellemű, őszinte beszédű embernek ismertem, bár rendkívül hallgatag ember létére csak akkor szólalt meg, ha ezt már el nem kerülhette. Jellem dolgában éppen ellentéte volt azoknak a mágnásoknak, akik a politikai- és pártéletben, mint nagy liberálisok foglaltak állást, de minden fontos kérdésben a jezsuitákhoz futottak »lelki irányítást kérni.« Tisztelem a jezsuiták buzgó híveit, tisztelem a liberálisokat, de az olyan »liberális« politika, melyet a Mária-utcából irányítanak, olyan, mint a csokoládé fokhagymával.

Igen nagy tapintatlanság volt barátaimtól, hogy azt az éjszakai konferenciát gróf

Széchenyi György lakására hívták össze. A gróf nagyon figyelmes volt irántunk és rögtön teát adott nekünk. Bangha páter volt jelen, Baranyay Jusztin és én. Amikor azonban a szomszéd szobából kisbaba sírást hallottam, rögtön felkeltem és indítványoztam, hogy menjünk máshova tanácskozni.

Tizenegy órakor érkeztünk a Szentkirályi-utcába, az Esterházy-palotába, melynek földszintjén Pallavicini örgróf lakott. Az örgrófné még fenn volt, de csakhamar visszavonult; ellenben új vendégek érkeztek az örgróf hívására. Ott volt megvásárolt, de át nem vett lapunk felelős szerkesztője, Payr Hugó, továbbá Bíró Pál osztálytanácsos a miniszterelnökségi sajtóosztályból, valamint Dessewffy Emil gróf és éjfél után, egy és két óra közt megérkezett Károlyi József gróf. Megbeszéltük a politikai helyzetet és egyetértettünk abban, hogy »változás egyelőre nem igen várható.« Az örgróf ügyvédjének, dr. Meiczer Istvánnak megérkezése után tisztáztuk a Déli Újság helyzetét is. E percig az volt a helyzet, hogy a lap négyötöd részben a Központi Sajtóvállalaté, egyötöd részben a »földmivespárté« volt; ez utóbbi tulajdonos helyett is a Központi Sajtóvállalat fizette ki a vételár-részt, melynek négyszázezer koronányi összege egy váltóval volt fődözve. Az említett éjszakai konferencián a Központi Sajtóvállalat részesedését megvette

a földművespárt s így a lap tulajdonjoga teljes egészében erre a pártra szállt át. A szerződést én fogalmaztam s a vételár fejében, egy kötelezvényt állítottunk ki egymillióhat-százezer koronáról; ezt a kötelezvényt hárman írtuk alá: Pallavicini örgróf, Dessewffy Emil gróf és én. Hogy én miért írtam alá, azt ma már nem tudnám megmondani, de azt tudom, hogy ez az adásvétel nehezen és csak akkor jött létre, amikor gróf Károlyi József sürgette; a kötelezvényt annyiban fiktívnek tartottuk, hogy a vételár kifizetésére határidőt nem állapítottunk meg és magától értődő dolognak tartottuk, hogy ha majd a lap átvétele végleg meg fog hiúsulni, vagy ha véglegesen rendezni kell a dolgot, a Központi Sajtóvállalat által tényleg kifizetett kétmillió koronát gróf Károlyi József fogja megtéríteni. Erre, úgy tudom, sohasem került a sor. De Bangha páter és Baranyay Jusztin szívéből nagy kő esett le, amikor sikerült a Déli Újságnak a Központi Sajtóvállalatra eső részét Pallavicini örgrófnak, illetve »pártjának« eladni. Ezt hazafelé menet, a reggeli szürkületben mindjárt konstatáltuk is. De még nagyobb volt a feleségem öröme, mikor azokban a zavaros időkben egy ismeretlen házba misztikus körülmények között elhívott férje, ha csak reggel felé is, de mégis hazakerült.

LXXXV.

A bolsevizmus kitörése

A Károlyi-kormányt a legnagyobb gyanakvással néztem attól kezdve, hogy a kommunista propagandának szabad kezet engedett és hasonlóképen a legrosszabbat vártam, a szociáldemokrata párttól is. A párt ugyan egy-egy alkalommal állást foglalt a kommunistákkal szemben, de azt láttam, hogy a vezetőség egyre jobban elveszti lábai alól a talajt és hogy a vezetők közül is sokan szimpatizálnak a bolsevizmussal. Olvastam a Vörös Újság egyes számait; olvastam azt a cikket, melyben az volt megírva, hogy nem jó bolseviki az, aki még egy burzsujt sem ütött agyon; de a kormány semmit sem tett az ilyen közlemények terjesztése ellen s nem kereste, hogy hol és ki nyomtatja és ki szerkeszti a kommunista nyomtatványokat? A »katonaság« magatartása egyenesen közveszélyes volt. Az ellenforradalmárok »internálásának« megkezdése érthetetlen volt előttünk, mert Wekerlétől és Sztérynyitől, kik

a legteljesebb passzivitással várták a forradalom bekövetkezését akkor, amikor hatalmon voltak, most, a forradalom idején a világon mindent inkább lehetett várni, mint bárminő cselekvést. Az internálásban nem láttam egyebet, mint azt, hogy a nép legaljasabb ösztönét, a bosszúvágyat egy vélt sérelem után, ki akarták elégíteni egynéhány előkelő ember fogásbahelyezésével. A »földosztás« megkezdése is – kicsinyben a Károlyi-birtokon, nagyban a Schoszberger-birtokon – a formalitások mellőzése miatt tisztára kommunista dolognak tűnt fel előttem.

Mikor február végén a kommunisták néhány rendőrt is megöltek, a szervezett munkásság tüntető felvonulást rendezett a kommunisták ellen a körúton. Egy hónap múlva azok, akik a tüntetésben résztvettek, a kommunizmus lelkes harcosai lettek. Márciusban a »munkanélküliek« gyűléseit a kommunisták rendezték. Követeléseikkel valósággal megrémítették a polgári társadalmat, de a kormány nem lépett fel ellenük.

Nem tudok szabadulni attól a gondolattól, hogy Szende Pál pénzügyminiszter néhány nappal a kommunizmus kitörése előtt azért vette zár alá az összes bankbetéteket s ugyanazokban a napokban azért volt egy pár napig nyomdász-sztrájk, hogy az »átmenet« minél simább legyen s az új kormánynak pénz-

zavarai az első napokban ne legyenek. A rendőrgyilkosságok után a kommunisták vezetőit elfogták ugyan, de a szocialista párt egyes vezetői, sőt Böhm hadügyminiszter is, kijártak hozzájuk fraternizálni, – már dolgoztak »az egység okmányán« s Károlyi maga intézkedett, hogy a rendőrgyilkosságok értelmi szerzőit, mint »államfogyokat« kezeljék és minden lehetséges kényelmet adjanak meg nekik. Mindezeket tudva és látva, én már a kommunista kormány megalakulása előtt is a legrosszabbra voltam elkészülve.

Azt mondják, hogy Az Est készítette elő a kommunizmus útját azzal a közleménnyel, melyet akkor tett közzé, mikor a rendőrök a toloncházban megverték Kun Bélát. Tény[^] hogy ennek a cikknek a közlése nagy megdölgondolatlanság volt és hogy a kommunisták ügyének igen sokat használt. A cikk írója, Tarján Vilmos nem volt kommunista; őt semmiféle párt nem érdekelte, nem is sokat tudott semmiféle pártról, – ellenben túlságosan buzgó riporter volt. Riporter és semmi egyéb. Mikor azon a nevezetes napon a toloncházból bejött a szerkesztőségbe, alig tudott szóhoz jutni.

– Rettenetes dolog történt! Irtózatós!... Leírhatatlan!

Ilyenkor egy jó szerkesztő azt szokta mondani a riporternek, hogy előbb diktálja le

a tudósítást és azután izguljon.

Tarján cikkének kéziratát én olvastam el s azt mondtam rá, hogy szédítő túlzások vannak benne; ha Kun Bélát csakugyan úgy verték volna, ahogyan Tarján leírta, akkor hetvenhét-szer meg kellett halnia. Rá is írtam a kézirat hátsó lapjára, hogy »e cikk közléseért minden felelősséget elhárítok magamtól.« (Ezt máskor is meglettem.) A közlés dolgában azonban nem én voltam illetékes határozni; a cikk megjelent és bekövetkezett az, amitől félttem: minden szocialista, aki elolvasta azt a közleményt, egy méltóságteljes magatartású martírt látott Kun Bélában, akinek tábora egyszerre hatalmasan megszaprodott. Ezt semmi esetre sem óhajtotta *Az Est*, azonban *Az Est* szerkesztőjének a kezében volt egy szenzációs tudósítás egy szenzációs eseményről, a cikk dolgában azonnal kellett határozni s a szerkesztő a közlés mellett határozott. Hiba volt. De úgy gondolom, hogy néha még a csatatéren is történnek hibák.

Nagy hiba volt az is, hogy amikor a forradalom forró napjaiban fenyegető cikkek jelentek meg *Az Est* ellen a szélső baloldali sajtóban, *Az Est* védekezésül azokra az érdekmekre hivatkozott, amelyeket a forradalom előkészítésével szerzett. Ezt a közleményt Seress László kollegám írta, akiről köztudo-

mású volt hogy minden forradalomnak ellensége. Az Est forradalmi érdemeit magasztaló cikk egy ügyetlen, szerencsétlen visszavágás volt egy oly támadásra, melytől én nem ijedtem meg, mert nem volt semmim, de megijedhetett az, aki úgy érezte, hogy minden vállalata, élete egész munkájának minden eredménye végső veszedelemben forog.

A bolsevizmus kitörésének napján nem dolgoztunk a nyomdász-sztrájk miatt, de én azért fenn voltam a szerkesztőségben. Délután négykor értesültem róla, hogy Károlyi átadta a kormányt a kommunistáknak. Nagyon megremültem és rögtön a Berger-kávéházba siettem (a körút és a Király-utca sarkán) Az Est törzsasztalához. Pár perccel utánam érkezett oda Miklós Andor, aki közlésemre csak ennyit mondott:

– Kommunista kormány? A lehető legnagyobb marhaság! De majd elmúlik!

Én azonban úgy kétségbe voltam esve, hogy nem tudtam ülni a széken. Teljesen tisztában voltam vele, hogy most mi fog következni s láttam azt is, hogy az emberek még csak nem is sejtik, hogy milyen nagy veszedelem fenyegeti őket. Miklós Andort meglepte az izgatottságom, – felültetett tehát a kocsijára és hazavitt.

Otthon szinte beestem az ajtón.

– A gyerekek menjenek ki, mondtam a

feleségemnek és végig dőltem a dívánon.

Azután konyakot kértem, majd még egy pohár konyakot s halálra rémült feleségemnek csak azután mondtam meg, hogy:

– Itt a kommunizmus!

– De hiszen nekünk nincsen semmink, amit elvigyenek! mondotta a feleségem.

– Nincs, feleltem én, de éhen fogunk halni, vagy egy szörnyű polgárháborúban fogunk elveszni!

A feleségem ezt sem értette meg, de érezte, hogy valami nagy baj fenyeget bennünket.

A vacsorához pezsgőt kértem. Volt a háznál vagy tizenöt üveg pezsgő; ezt néhány nap alatt megittuk, »nehogy elvigyék a kommunisták.«

A szerkesztőség már másnap megkezdte munkáját. Két »bizalmi« vette át a szerkesztést, – a régi szerkesztők csak nézték, hogy mi történik? Az egyik »bizalmi« ellátóztatásomat, sőt állítólag letartóztatásomat követelte. Miklós Andor azonban védelmébe vett. Szerencsére éppen aznap *Az Est*nél járt a forradalmi újságírás egyik vezére, Göndör Ferenc, aki engem csak látásból ismert. Göndör »leintette« a túlbuzgó bizalmi és így tovább is bejárhattam a szerkesztőségbe. Hálámat úgy ezért, valamint azért is kifejezem Göndör Ferenc iránt, mert azt sem engedte meg, hogy a vörös hadseregbe besorozzanak. Általában alig

van a sajtóban olyan polgáripárti újságíró, akit Göndör Ferenc a tanácskormányral szemben kisebb-nagyobb ügyekben meg ne védelmezett volna. Az a körülmény, hogy Göndör később az »emigrációban« egészen képtelen rágalmakat terjesztett rólam, sőt egy ízben olyan cikket írt, hogy még az utódaimat is ki kell irtani, nem változtat azon a tényen, hogy amikor tényleg bajban voltam, sem *Az Est* szerkesztőségéből kidobni, sem letartóztatni, sem a vörös hadseregbe besorozni nem engedett. Göndör míg itthon volt, nemcsak korrektül viselkedett, de tömérdek szolgálatot tett a polgári társadalomnak és csak akkor vadult meg, amikor külföldre került. Míg itthon volt, hasznos szolgálatokat tett; amikor innen elmenekült, már nem árthatott; én tehát, ha én lennék a bírāja, felmenteném.

LXXXVI.

Keresztfiam.

A bolsevizmus beköszöntését családjunkban is azonnal megéreztek; megvonták tőlünk a liszt-, kenyér-, zsír- és húsjegyet. Igen rosszul táplálkoztunk s ezt a gyerekek nagyon megsínylelték. Jobb ebédeink közé tartozott a kifőzött tészta faggyúval. Pünkösöd napjára sikerült szereznem egy fél füstölt malacfejet, mely már több éves lehetett, olyan kemény volt. Ünnepe volt ránk nézve, mikor sikerült megkötnöm azt a jó üzletet, hogy a piliszentlászlói papnak száz darab Regalitást adtam egy kiló szalonnáért; a szállítás költsége persze engem terhelt, – egy embert biciklin kellett kiküldenem az üzlet lebonyolítására. Leányom, ki noha még csak tizenhat éves volt, már a nyolcadik gimnáziumot végezte, minden áron el akart szegődni »bárhova, gyerekek mellé, ahol hetenkint legalább egyszer jól lehet lakni.« Én magam a folytonos izgalom miatt sohasem voltam éhes.

Mindjárt az új korszak küszöbén elrekvirálták az ebédlönket. Egy kárpitoslegény került hozzánk, ki a vörös őrségnél állítólag századparancsnok volt. Nagyon kellemetlen familia volt. A konyhát »közösen« használtuk, de mi csak az udvaron keresztül jutottunk a konyhába és minden főzésnél vigyázni kellett, hogy az ételünkbe semmit bele ne öntsenek. Az ebédlőből a bútorokat ki kellett raknunk, még pedig azonnal. Hat vöröskatona feltűzött szuronnal állott az ajtóban, míg feleségem a cselédleánnyal »hurcolkodott«. Szegény feleségemnek epekövei voltak, melyek a hurcolkodás alatt olyan bajt okoztak, hogy a feleségemet be kellett szállítani a Verebélykúnikára, hol igen súlyos műtétet kellett kiállnia.

Én voltam az egyetlen újságíró, akinél rekviráltak. Dr. Mikes Lajos, aki Kunfi és Szabados népbiztosok jó barátja volt, Az Estnél együtt dolgozott velem és közbe is lépett a lakásom megmentése érdekében Szabados népbiztos titkáránál, Törzs Tibor hírlapíró urnái, de úgy látszik, nagyon burzsujnak tartottak, mert védelmet nem kaptam és betelepítettek a lakásomba egy embert, aki minduntalan a gyilkosságaival dicsekedett s akinek családja hat hónapon át leírhatatlan kellemetlenségeket okozott nekünk.

Feleségem hat hetet töltött a sebészeti kli-

nikán, ahol szintén nem volt élelem. Például az operált betegek egy meszes tojást kaptak reggelire, keményre főzve, ebédre pedig száraz babot. Tizennégy éves fiam akkoriban sokat csavargott Szent-Lőrincről Érdig, hogy egy-egy csirkét vehessen az anyjának és ez néha sikerült is neki. A csirke rendesen akkora volt csak, mint egy kis galamb és »be kellett osztani«, hogy a betegnek két napra elég legyen. Mikor egyszer a két gyerek közeli lakásunkról bevitte a klinikára a »negyed csirkét« s a beteg enni kezdett, a gyerekek mohón rábámultak a fejedelmi ételre s a leányom elkezdett sírni. Attól kezdve a feleségem nem engedte, hogy bármit is bevigyenek neki. Délután négyig volt szabad a klinikára bemenni; a fiam azonban minden este háromszor is bement a klinikára, egészen este tízig, megnézni, hogy »hogyan van a mamika?« Mikor kérdeztem tőle, hogy hogyan tud bejutni, nagy fölénnyel így válaszolt:

– Ez, kérlek, igen egyszerű. Bemutatkoztam a portásnak, hogy én Mutschenbacher Tivadar tanár úrnak, a klinika adjunktusának a fia vagyok...

Feleségem előre tudta, hogy a műtét igen súlyos lesz és hogy az eredmény bizonyos komplikációk miatt bizonytalan. Gyónni kívánt és kért, hogy régi gyóntatóját, Butykay Antal páttert hívjam el hozzá. Ez azonban

nem volt egyszerű dolog, mert papnak a klinikára bemenni nem volt szabad. De Páter Antal leleményes és bátor ember volt: civil ruhában, kis kabátban, mint valami kőműves legény, reggel öt és hat óra között bement a klinikára s a szentségeken s a vallás vigaszaiban részesítette a feleségemet.

A katolikus egyház helyzete az első naptól kezdve igen rossz volt; tervbe volt véve az összes templomok bezárása és ennek a rendeletnek a végrehajtását meg is kezdték. Sok papot letartóztattak – s ami az egyházra sokkal súlyosabb csapás volt: nem kevés pap nyilatkozatot irt alá, melyben kijelentette, hogy nem akar tovább pap lenni. A hívek megrendültek: »Hát ennyire elhagyott bennünket az Isten?«

A katolikus egyház ügye a »mély-ponton« volt, mikor Miklós Andor így szólt hozzám:

– Ma senki sem mondhatja, hogy a kereszténységhez csatlakozni előny, – a csatlakozás ma csak hátrányt jelent, sőt esetleg veszélyt. Minden szimpátiám az üldözötteké. Ez tehát az az időpont, amikor a kereszténységhez fogok csatlakozni.

Másnap a ciszterciták Horánszky-utcai rendházának kápolnájában hüvelykujjammal Miklós Andor homlokára írtam a szent kereszt jelét s utána dr. Baranyay Jusztin, a cisztercita tanárképző intézet igazgatója megke-

resztelte őt. Papi körökben ennek nagyon örültek – *akkor*. Igen örült maga a hercegprímás is. Amikor azonban a kurzus kerekedett felül, mindent elfelejtettek és akadtak igen előkelő és vallásuk tanításában nagyon tudós férfiak, akik szerintem vallásuknak egyik elemi törvényét tagadták meg, mikor azt kezdték hirdetni, hogy »az a kis keresztvíz nem számít«. A püspöki kar, úgy látszik, nem olvasta az új keresztény sajtó termékeit, mert nem tiltakozott a kereszténység újmódi felfogása ellen. *Az Est* elleni feneketlen düh a forradalom és a kommün alatt egyáltalán nem volt előrelátható. A forradalom előtt *Az Est*ben közölt cikkeket már megjelenésük napján olvasták azok a miniszterek, egyéb államférfiak, főpapok és szerzetesek, akik elég gyakori látogatói voltak *Az Est* szerkesztőségének. Maga Bangha páter is nem egyszer volt vendégünk *Az Est* szerkesztőségében és semmivel sem árulta el azt a nézetét, hogy *Az Est*et bűnösnek tartja a forradalom előkészítésében.

A kommunizmus ideje alatt nagyon sokan jöttek hozzám azzal a kívánsággal, hogy megakarnak keresztelkedni. Isten látja lelkemet, hogy én nem hívtam senkit sem és nem biztattam senkit sem. Vallásom tanításait azonban meglehetősen ismerem és tudom, hogy tűzrevaló az a keresztény, aki elutasítja felebarátját, mikor az azzal közeledik hozzá, hogy

»meg akarok keresztelkedni«. Azt vizsgálni és megítélni, hogy az illetőnek szándéka őszinte-e, én semmiképen sem vagyok jogosítva, ellenben kötelességem mindenkinek segítségére lenni. Mindenkinek, aki hozzám fordult, legjobb tudásom és lelkiismeretem szerint megmagyaráztam, hogy mi a kereszténység, s ha azt mondták, hogy ezek után is megmaradnak a szándékuk mellett, én megkereszteltetem őket. Magyarországon nekem van a legtöbb keresztfiam és keresztleányom, s a legnagyobb részükre büszke vagyok. Amikor azonban a kurzus arra az álláspontra helyezkedett, hogy »a megkeresztelkedés nem számít«, akkor én ebben önmagamnak dezavualását, s a kereszténység elemi törvényének megtagadását és megcsúfolását láttam, s azt gondoltam magamban, hogy »vagy ezek az emberek nem₁ keresztények, vagy én nem vagyok az«. Miután pedig én magam feltétlenül és fentartás nélkül kereszténynek tartom és ragaszkodom katolikus vallásom összes tanításaihoz és parancsaihoz, – végtelenül sajnálom azokat, akik beveztek az újfajta, éppen nem jézusi »kereszténység.« vizeire, s a zsidók megkeresztelkedésével kapcsolatban vagy theologiai tudatlanságukat, vagy a keresztény eszméktől egészen távolálló lelkületüket azzal árulják el, hogy azt a »szellemes« axiómát hangoztatják, hogy »volt-zsidók csak a temetőben lé-

teznek«. Hogy mit szólna ehhez Jézus Krisztus vagy Szent Pál apostol, az a szóbanforgó méltóságos és főtisztelendő egyházi férfiaknak nem imponál, mert hiszen Jézus Krisztus és Szent Pál apostol is köztudomás szerint csak kikeresztelkedett zsidó volt. Hangsúlyozom, hogy sohasem foglalkoztam hittérítéssel; de ha a még meg nem kereszteltek megkeresztelése a katolikus egyház szerint fontos dolog, akkor a főtisztelendő papság 1919-ben egy oly kedvező alkalmat szalasztott el, minőre még nem volt példa a történelemben.

LXXXVII.

Én és az ellenforradalmárok.

Egy régi barátom, akinek valószínűleg ártának vele, ha a nevét ma nyilvánosságra hoznám, 1919 áprilisban egy csomó levelet hozott nekem. A levelek egy része Páter Bus Jakab jezsuitának szólt, a többi levelek pedig más jezsuiták nevére voltak címezve. A pesti jezsuiták közül, úgy emlékszem, öten vagy hatan le voltak tartóztatva s a jezsuiták levelezését a tanácskormány elkobozta. A nekem elhozott leveleket Rómából küldték s ha emlékezetem nem csal, »Ledochowski« volt az aláírásuk. Minden levél latinul volt írva és emiatt a tanácskormány nem sokra ment a levelekkel. Valaki már próbálkozott a fordítással, de a magyar szöveg értelmetlen volt. Főntebb említett barátomnak, ki igen fontos pozíciót töltött be, eszébe jutott, hogy az ilyen levelek olvasásához nemcsak latinul kell tudni, de ismerni kell az egyházi dolgokat is. Így kerültek hozzám a levelek, melyekben igen haté-

kony utasítások voltak arra nézve, hogy a gyóntatószék útján és egyéb utakon hogyan kell a bolsevizmus ellen küzdeni? Rögtön lefordítottam és megmagyaráztam a leveleket oly értelemben, hogy azokban csak a papok ájtatoskodására vonatkozó utasítások vannak. A leveleket ugyan megsemmisítették, de a jezsuitákat a főkapitányság épületéből hazarendelték. (Lehet, hogy másutt voltak zár alatt, de úgy emlékszem, hogy a főkapitányság épületében tartották őket fogva.) De mi lett volna, ha azokat a leveleket a valósághoz híven fordítottam volna le? Senkinek sem lehet kétsége az iránt, hogy a jezsuita atyák engem a legkevésebbé sem szeretnek, bár vannak közöttük, akiket a köteles tiszteleten túl is nagyrabecsülök.

Neheztelésük feltétlenül alapos, mert ha a nekik Rómából írott leveleket 1919-ben meg nem hamisítottam volna, úgy a jezsuita-rend ma néhány szent vértanúval többet számlálna fenn a Mennyekben.

Hogy kissé kockázatos volt, amit csináltam? Igen egy kissé az volt s ha meg nem sérteném a katonákat, azt is állítom, hogy voltak, akik csekélyebb rizikóval szerezték meg a »kis ezüstöt«. De ha már a dicsekvésnél tartunk, elmondom, hogy csináltam én ennél különb dolgot is.

Abban az időben a vörös hadsereg kém-

osztályának főnöke Újhelyi Péter őrnagy volt. Péter barátomat már régen ismertem és feltétlen bizalommal voltam iránta, mert meggyőződtem róla, hogy Istenfélő ember és igazi keresztény. Persze esze ágában sem volt, hogy a vörösök javára kémkedjék, ellenben nála lehetett kapni azokat a finom igazolványokat, melyekkel a határon át lehetett lépni. Tömeges tisztt az ő segítségével szabadult ki a Vörös Magyarország területéről. Újhelyi Péternek (aki ma nyugalmazott ezredes) minden nap kétszer volt alkalma meggyőződni, hogy a vörös hadseregről százszor többet tudok, mint az egész kémosztály. Reggel félkilenckor a Belvárosban a franciskánusok folyosóján, délután háromkor pedig a pesti Dunaparton, az Eskü-téri-híd és a Ferenc József-híd között találkoztunk s ilyenkor a kémosztály főnökének a kezébe szoktam adni a vörös hadsereg egyes hadosztályaitól beérkező napi jelentéseket, – de nem másolatban, hanem eredetiben. Hogy ezek hogyan jutottak hozzám, arról mostan még ne beszéljünk; de volt rá eset, hogy egy nagy útitáska, melyet Újhelyi Péter lakására felküldtem, egészen zsúfolva volt a tanácskormány legfontosabb hadi és diplomáciai titkaival. (*A bolsevizmus Magyarországon* c. könyvem ilyen eredeti aktákból készült.) A városban ilyen aktákkal járni, – nem volt éppen pikantéria nélküli

dolog, sőt talán nem volt egészen veszélytelen sem akkor, amikor csekélyebb ürügy is elég volt ahhoz, hogy örökre elnémítsák az embert.

Aki akkoriban Budapesten élt, mindenki tudja, hogy legalább is minden második embernek voltak »a leghitelesebb helyről származó« és »legmegbízhatóbb« információi. Ezekről a kitűnően informált s rövid pár év alatt kitűnően érvényesült férfiaktól eredtek azok a hírek, amelyek szerint »Szobnál már két angol ezred áll«, – »a Nyugoti-pályaudvaron már nemzeti zászlók lobognak«, stb. Kongresszust lehetne tartani azokkal a férfiakkal, akik »a románok elleni hadi offenzíva egész haditervét« életük kockáztatásával elvitték a szegedi kormánynak. Hogy miért vitték el éppen Szegedre, azt nem tudom; de hogy hogyan vitték el, azt még kevésbé tudom, mert az eredeti fogalmazvány négy nappal az offenzíva előtt az én zsebemben volt s tölem közvetlenül a magyar állam egyik erre hivatott intézménye vette át megőrzés céljából. Hogy szó sem fért az én adataim bármely betűjének hitelességéhez, azt bebizonyították maguk az események. Persze nem csupán a »kémosztály főnökét« nyugtattam meg a napi jelentések tömegével az iránt, hogy a kommün bukását elhárítani nem lehet, hanem más barátaimat is. Legalább ötvenen tudták, hogy minő

szálak futnak össze a kezemben. Az »ellenforradalmi csoportoknak« azonban egyikéhez sem csatlakoztam. Egy ízben Bleyer Jakab nagyon biztatott a lakásán, hogy menjek át relé Csilléry András dr. lakására »tanácskozni«; én azonban tudtam, hogy Csilléry a legjobb fogorvos, de azt is tudtam róla, hogy egy ezredrésznanyi hiteles információja sincs a helyzetről, mint nekem; nem mentem tehát be az úgynevezett »Fehér-házba«, mely azt hiszem, önmagát az ellenforradalmi eszmék megtestesülésének tartja. Újhelyi Pétert azonban egyszer mégis elküldtem, hogy ő mint katona nézze meg, hogy az urak minő katonai erővel rendelkeznek? Újhelyi referátuma, hogy úgy mondjam, pesszimista hangú volt.

Az ellenforradalmi megmozdulásokat végtelenül sajnálatosaknak tartottam, mert nem voltak megfontoltak és áldozatokat követeltek bárminő siker reménye nélkül. A júniusi ellenforradalom is rendszertelen és céltalan dolog volt. Azon a napon délután négy órakor egy társaságban kivettem az órát a zsebemből (a társaság tagjait meg is nevezhetném), az ablakokat kinyitottam és ezt mondtam :

– Harminc másodpercen belül hallani fogjuk az ellenforradalom első ágyújának szavát...

Alighogy ezt kimondtam, eldördült az ágyú.

A derék tüzer fiuk, akik elkezdtek lövöldözni, élnek; mondják meg tehát, tudták-e, hogy hova kell löni? Lehet-e győzniök? Az egyik monitor beleágyúzott a Budafoki-ut 9. sz. házba, mely legközelebb volt hozzá s egy pár lövést akkor adtak le a Szovjetházra, mikor egyetlen népbiztos sem volt ott. Gyanúm szerint egyes urak, kiknek »indulniok« kellett volna, biztos helyről lestek, hogy indulnak-e mások?

Még folyt a csetepaté, mikor elmentem *Az Est* igazgatóságához, ahol Sebestyén Arnold igazgató egy pár perccel előbb sajnálatos dolgot cselekedett: a kalocsa-vidéki terrorisztikus eseményekről szóló hivatalos jelentéseket, melyeket a délelőtt folyamán olvasás céljából átadtam neki, csupa óvatosságból mind elégette, – nagy kárára a történelemnek, mert amit azután »utólag« állapítanak meg, az nem minidig történelem.

Néhány nap múlva egy délután megint *Az Est* igazgatósága felé tartottam és meglepetve láttam, hogy nagy sokaság tolong a körúton, az Andrássy-ut felé. Megkérdeztem, hova mennek?

– Az Oktogonon kivégzés lesz, mondták,
– már ott áll az akasztófa.

És kit végeznek ki? kérdeztem.

Valaki megszólalt mellettem:

– A Vörös Újságban már benne van, hogy

felakasztanak valami Szabó László nevű ellenforradalmárt.

Gyáván visszafordultam. A civilek már ilyenek: a bátorság és hősiesség magasabb foka hiányzik belőlük. Az akasztás el is maradt, – de nem az én távollétem miatt, mert nem engem akartak felakasztani, hanem a Ludovika Akadémia három tisztjét, akik közül az egyik a Szabó László nevet vette föl.

Ezekben az időkben nagyon fájdalmasan éreztem, hogy nincs semmi dolgom. Az Est a többi polgári lapokkal együtt május 13-án beszüntette megjelenését, – »a papírhiány tartamára«. Erről csak 13-án reggel értesültünk, amikor már megkezdtük a napi munkát a szerkesztőségben. Miklós Andor, a javíthatatlan optimista még ekkor is tréfálkozott, Sebestyén Arnold igazgatónak azonban törülgetni kellett a szemét; gyerekkora óta először könnyezett. De azért Miklós Andor is tudta, hogy mi fog következni, mert pár nap múlva eltűnt az országból. Salusinszky arra volt kiszemelve, hogy *Dózsa Népe* címmel a földműves nép számára szerkesszen egy jó kommunista újságot. Rengeteg munkatársa volt; ezek azt hiszem, sok pénzt fel is szedtek a Szovjettől előleg gyanánt, az új lap azonban borzasztóan lassan készült és mielőtt csak egy szám is megjelent volna belőle, Salusinszky is úgy elillant az országból, mint a kámfor. Általában, a Szovjetnek feltűnően kevés szerencséje volt az újságírókkal.

LXXXVIII.

A Szovjet összeomlása.

Csupa unalomból (vagy idegességből?) orvosnövendék voltam a kommunizmus alatt. Az anatómiai órákon mindig jelen voltam és a boncolási gyakorlatokban nagyon szorgalmas voltam. Vagy háromszázan lehattünk együtt naponkint; közöttünk volt Balogh Jenő volt igazságügyminiszter, aki minden előadást lesztenografált (és sztenogramjainak áttételével számításom szerint a legjobb esetben 1947-ben készülhet el), báró Lers Vilmos államtitkár és sok meglett ember. A júniusi ellenforradalmi puccs utáni napon a főbizalmi felállott a pódiumra és kihirdette:

– Elvtársak! Tizenegy friss hullát kapunk! Mind fehér!

Egetverő taps és tombolás volt erre a válasz. Nem igaz tehát, hogy Budapesten mindenki ellensége volt a kommünnek.

A románok ellen indított vörös offenzíva az első huszonnégy órában sikeres volt. Haj-

nalban keltek át a Tiszán a vörösök s az előrenyomulásban részvett hadosztályok jelentései háromnegyed kettőkor érkeztek be hozzám. Nagyon le voltam verve, mert okom volt azt hinni, hogy a vörös hadsereget mindjárt az első napon meg fogják verni. Délután félháromkor Sebestyén Arnoldnál voltam, a Damjanich-u. 10. sz. villában, ahol nagy társaság volt jelen, – mint rendesen. Megmutattam a jelentéseket, melyekből nagy bámulatomra mindenki azt olvasta ki, hogy a románok csak azért engedik át a vörösöket a Tiszán, hogy tönkreverjék őket. Így is történt. Sebestyének azonban nem azért találták el az igazságot, mert jobb stratégák voltak, mint én, hanem azért, mert nagyobb optimisták voltak, mint én.

Két nap múlva azután csakugyan lényegesen fordult a kocka: a románok erősen nyomultak előre.

Miután az összes antant-hatalmak arra az álláspontra helyezkedtek, hogy a magyar bolsevizmus őket nem érdekli és a párisi antant-konferencián az Egyesült Államokat e kérdésben képviselő Bliss tábornok indítványára úgy határoztak, hogy a magyar kommunista kormányzat megdöntésére nem szabad semmi intézkedést tenni, világos volt előttem, hogy a kommunizmus megdöntésére egyetlenegy mód van: a román megszállás. Minden értel-

mes ember így fogta fel a helyzetet 1919 július végén és ha a románok előrenyomulása fájdalmas dolog volt is, Budapesten mindenki, aki nem volt kommunista, örült neki. Ezt a valóságot utólag letagadni férfiatlan dolog.

Mikor a románok Ceglédre értek, Kun Béla kormánya lemondott. A népbiztosokat és családjukat olasz katonai fedezet mellett Romanelli alezredes, az olasz megbízott szállította külön vonaton Kelenföldről Ausztriába. Romanelli nélkül nem menekült volna meg egyetlenegy népbiztos sem. Abban, hogy Romanelli már nemcsak Olaszországot képviselte Budapesten, hanem az összes antant-hatalmakat, részem volt, mert én fordultam a nagykövetek tanácsához, hogy a várható összeomlás idejére Romanellit az összes hatalmak képviselétével bízzák meg.

A tanácskormányt felváltó szocialista » minisztérium«-ot általános bizalmatlansággal fogadta a polgári társadalom. Az új »külügy-miniszter«, Ágoston Péter a Vörös Újságban kiadott egy hosszú nyilatkozatot, melyben közölte, hogy a tanácskormány intézkedései érvényben maradnak. Mindenki úgy érezte, hogy a kormányzásban csak a forma változott, a lényeg nem.

Augusztus 2-án, vasárnap délután a románok már Budapest határában voltak. És már a zsebemben volt a párisi nagyköveti kon-

ferencia távirata, mely jelezte, hogy az antant négy tábornokot küld Budapestre a magyar ügyek rendbehozatalára. Seress László Nyulutcai házában magyaráztattuk ezt a táviratot, egybevetve a napi helyzetet feltüntető egyéb jelentésekkel. Jelen volt Vészi József, a Pester Lloyd főszerkesztője is.

Augusztus 3-án, hétfőn délután három óra körül kezdődött meg a román csapatok bevonulása Budapestre. Az Üllői-úton jöttek a románok, akiknek kitűnő felszerelése mindenkiket meglepett. Délután hat órakor a nagykörúton vonultak végig, harsonaszóval. Nagyon szomorú látvány volt, de egyszersmind megdönthetetlen bizonyítéka volt annak, hogy a kommunizmus teljesen és végleg megbukott.

Másnap, kedden reggel el akartam utazni a családommal Sopronmegyébe egy faluba, melynek a nevét már rég elfelejtettem. Biztos információm szerint abban a faluban még volt élelem és már egy hét óta vártak is bennünket, mert levelezés útján már szállást is béreltem. Reggel hétkor kellett volna indulni a vonatnak, de mi már öt órakor benn ültünk a zsúfolt vasúti kocsiban. A pályaudvart már megszállották a románok, akik nem engedték elindulni a vonatot, mert a vasúti kocsik, mozdonyok, stbik elszállítását Románia felé már megkezdték. A perronon idegesen sétálgatott Kéri Pál, aki egészen eddig halogatta

menekülési kísérletét. Október 30-ika óta most láttam először; engem természetesen meg sem ismert, – a forradalom kitörése óta oly nagy világtörténeti egyéniségnek képzelte magát. Tíz óra után a románok kihirdették, hogy »ma nem megy vonat.« Leszálltunk tehát a vonatról és hazamentünk: ez évi »nyaralásunkat« ilyen hamar lebonyolítottuk.

A zűrzavar tökéletes volt Budapesten. Bennünket elsősorban az érdekelt, hogy semmi tervet sem csinálhattunk a közel jövőre, mert arról, hogy az újságok újra meginduljanak, egyelőre még szó sem lehetett.

1919 március eleje óta folyton azzal a gondolattal foglalkoztam, hogy kivándorolok Amerikába. Rotterdami tudósítónk J. H. Van Dyl közbenjárt ugyan érdekemben a hágai amerikai követnél, de beutazási engedélyt nem sikerült kapnom. Tervbe vettem tehát, hogy Uruguayba megyek. Ennek oly nagy hire volt akkor Budapesten, hogy Sugár Jenő úr, a Rózsavölgyi és Társa cég egyik főnöke egy szép napon ezekkel a szavakkal állított be hozzám:

– Itt van kérem az uruguayi kivándorlási biztosság? Mert én is ki akarok vándorolni Uruguayba...

Zombory István, a Széchenyi-fürdő igazgatója szép dolgokat beszélt nekem Mexikóról, hol évekig lakott. Szász József barátom,

aki kivándorlási biztos volt a belügyminisztériumban, szívesen érvényesítette az útleveleinket Mexikóra. Útra készen állottunk hónapokon át, – csak éppen pénzünk nem volt. Gyerekes dolog volt ez az úti készülődésünk, – de mégis természetes volt: egy sarkai-ból kiforgatott világban éltünk, tudtuk, hogy itt egyelőre nincs mit keresnünk és araikor az első »atrocitásokról« értesültünk, éppen olyan kevés kedvünk volt »itt élni-halni«, mint a bolsevizmus idején. Elmenni azonban egyelőre nem bírtunk.

LXXXIX.

A Szovjet államtitkai.

A kommün alatt s azután még néhány hónapig, míg a románok Budapesten voltak, minden politikai vonatkozású távirat, mely Budapesten vagy a csepeli rádió-állomáson átment, a kezembe került. Ennek az anyagnak az alapján *Az Est* és a *Pester Lloyd* útján 1920 tavaszán tíz cikkben közöltem, hogy Moszkva hogyan likvidálta a magyarországi kommunizmust. Azt hiszem, hogy Magyarország történetét 1919 áprilistól 1919 októberig jobban ismerem, mint bárki s az általam összegyűjtött és publikált anyag nélkül e hat hónapnak megbízható történetét nem is lehetne megírni. A hivatásos történettudósok szerint »ez nem is fontos«. Mikor egy nagy értekezleten arról volt szó, hogy a kommunizmus történeti emlékeit meg kellene menteni az enyészettől és szétszóródástól, – arra a kérdésemre, hogy »mi lesz Balfour külügyminiszter és Kun Béla tárgyalásaival?« –

Csánky Dezső országos fő levéltáros és Ballagi Aladár, kik az értekezletet vezették, szinte fitymálóan nyilatkoztak a dologról és miután láttam, hogy ez a dolog őket nem érdekli, sőt talán molesztálja, – jónak láttam a szóbanforgó iratokat az államnak egy olyan szervevére bízni, mely több érdeklődést mutatott irántuk.

A diplomáciai iratok ős idők óta »titkosak«, azaz olyan írással készülnek, melyet a te nem avatottak meg nem értenek. Ha a legzseniálisabb emberekből áll is egy-egy állami bizottság, mely a tanácskormány iratainak tanulmányozására hivatott, – a titkos jegyű iratoknál fennakad. Nekem azonban sikerült ezeket is megfejtenem, – a véletlen segítségével.

Augusztus első napjaiban egy barátom rémületen szaladt hozzám azzal a hírrel, hogy a fehérek holnap már abban a dunántúli községben lesznek, ahol az ő fia nyaral; miután a fiú zsidó és miután egy ideig a külügyi népbiztosságnál szolgált a titkos táviratok osztályában, – valószínűleg kurta processzust csinálnak vele. A fiú arcképét elküldtem Romanelli alezredesnek és kértem, hogy a már Budapesten levő négy antant-misszió adjon neki igazolványt arról, hogy ez a fiú jó szolgálatokat teljesített. Ezt az arcképes, nagy pecsétes igazolványt átadtam a barátomnak, aki azonnal rohant a fiáért s az igazolvány

segítségével szépen haza is vergődtek Budapestre. A fiút az apja azonnal továbbította Aachenbe, hogy ott fejezze be mérnöki tanulmányait; az utazás előtt azonban a fiú atyja »hálából« átadott nekem néhány cédulát, melyen számjegycsoportok voltak. E számjegyek segítségével sikerült a titkos iratok egy részét megfejtenem s azután csere-bere útján más chiffre-kulcsokat is szereztem. 1919 augusztus végén már negyvenhárom különböző módszerrel tudtam a diplomácia titkos iratait kibetűzni. Valamennyi módszert felülmúlta az orosz, amellyel szemben csődöt mondott minden zsenialitás: aki nem volt a titokba beavatva, az akár egy évezredig is hiába kísérletezett volna a megfejtéssel.

A titkos iratoknak azt a részét, mely Olaszországot érdekelte, közöltem Romanellivel, aki nem ugyan az én javamra, de Magyarország javára sok jó szolgálatot teljesített. Romanellivel a szerviták kolostorában szoktam találkozni és meglehetősen élénk volt az összeköttetésünk. Természetesen ő is sok hasznát vette a velem való érintkezésnek; akart is hálás lenni, de én még a legapróbb szívességet sem fogadtam el; egyszer Kecskemétről hozatott fel húst a katonáinak, miután Budapesten nem tudott szerezni és nekem is küldött a húsból, de én nem fogadtam el még azt sem. Mikor megtudta Romanelli, hogy a titkos táv-

iratok kulcsának birtokába jutottam, kormánya nevében azt ajánlotta, hogy menjek Svájcba egy pár hónapra a családommal, – bérelnék egy villát és minden költségemet fedezik, ha megmondom, hogy az olasz politikusok közül kik rokonszenveznek a kommunistákkal és kik érintkeznek Leninnel? Én erre azt feleltem, hogy mindezt nagyon szívesen megmondom, de csak ingyen. Mivel Romanelli úgy látta, hogy lassan haladok a nagy iratcsomó megfejtésével, segítségül mellém adta Riccardo Gigante kapitányt, akit betanítottam a nem könnyű munkára. Gigante azután mellettem dolgozott, míg D'Annunzio Fiúméba nem hívta, hogy vegye át a város polgármesteri hivatalát.

Az egész művelt világ érdekében valónak tartottam, hogy Moszkvának a nyugati országokkal való kapcsolatai (melyek 1919-ben még egészen frissek és fejletlenek voltak) feltárassanak. Írtam ez ügyben Winston Churchillnek, kivel már a búr háború alatt leveleztem s aki 1919 őszén az angol kabinetben, ha jól emlékszem, hadügyminiszter volt. Churchillnek volt köszönhető, hogy Anglia 1919 november végéig támogatta az orosz ellenforradalmi seregeket pénzzel és hadianyagokkal. Churchill nagyon helyeselte a tervemet.

1920 január elején ki is adtam francia nyelven »A bolsevista propaganda titkos iratai« című

kötetemet, melyet hazai történészeink szintén nem vettek tudomásul, de amelyet az utódaik közül sokan fognak majd forrásmunkául használni. Annyiban azonban igazuk van a történészeknek, hogy az ilyesmivel foglalkozni nem hasznos. Könyvemet ugyanis magam adtam ki és elárusítását Ferdinand Wyss berni könyvkereskedőre bízom. Wyssnek eszében sem volt, hogy a bevételekről évenként elszámoljon; Amerikában létem alatt csődbe került és amikor Amerikából évek múlva visszatértem, a berni kanton csődhivatala küldött nekem egy hetven centime-os bélyeget: könyvem eladott kétezer példánya után annyi jutott nekem a csődtömegből. A közönséges, 70 centime-os bélyeget beragasztottam a gyűjteményembe; persze senki sem sejtí, hogy impozáns bélyeggyűjteményemnek ez a legdrágább darabja.

Erkölcsei sikerekben azonban volt részem. Egy este, mikor hazamentem Kinizsy-utcai lakásomra, a feleségem átadott egy névjegyet, melyen ez a név volt: *Lopusny* százados. Ez a tiszt a délután folyamán nálunk járt és elmondta a feleségemnek, hogy azt a Szabó Lászlót keresi, aki valami francia könyvet irt a bolsevizmusról. Mivel Budapesten nagyon sok Szabó László van, a honvédelmi minisztérium több tisztet bízott meg, hogy keressék fel az összes Szabó Lászlókat és találják meg

az igazit. Nagyon örült Lopusny százados úr, hogy éppen ő talált rám és azt az üzenetet hagyta hátra, hogy hívjam fel a minisztériumban báró Stipsics őrnagyot. Ezt másnap reggel meg is tettem s az őrnagy úr a következőket mondta:

– A francia könyved, úgy látszik, nagyon izgatja az amerikai kormányt. Igen nagy szolgálatot tennél nekünk, ha szíves volnál az amerikai katonai attasét, Eglin őrnagyot fogadni és kívánságait a lehetőségig teljesíteni, mert nekünk nagy szükségünk van most az amerikaiakra.

Még aznap felkerestem Eglin őrnagyot szálásán, a Ritzben. Beszélgetésünknel jelen volt egy magyar tiszt is, aki Eglin mellé volt beosztva; a neve: Rónay-Horváth László, a híres hadtörténetíró fia.

Eglin őrnagy elmondotta, hogy az Egyesült Államok svájci követe olvasta a könyvemet és jelentést tett róla a washingtoni kormánynak. A könyv egyik fejezete Lenin és Wilson tárgyalásairól szól (Wilson akkor még elnök volt). Miután a könyvben közöltem annak a már letárgyalt, de szerencsére még alá nem irt szerződésnek egész szövegét, melyet Wilson, illetve Lansing államtitkár Leninnel meg akart kötni és miután ez a szöveg szórói-szóra egyezik a Washingtonban levő példánnyal, nyilvánvaló, hogy információim páratlanul

jók és az is kétségtelen, hogy nem is egy, de többféle diplomáciai chiffre-kulccsal is rendelkezem. Ezekre volna az Egyesült Államoknak szüksége, hogyan lehetne ezekhez hozzájutni?

Erre én azt feleltem, hogy a chiffre-kulcsokat legelőször is átadom a m. kir. honvédelmi minisztériumnak. (Ez másnap reggel meg is történt: egy alezredes, a számjel-osztály vezetője vette át őket én tőlem a destruktív *Az Est* szerkesztőségében.) És miután a mi kormányunk azt kívánja, hogy legyek előzékeny az amerikai kormánnyal szemben, – holnap-tól kezdve a chiffre-kulcsok Amerikának is rendelkezésére állanak.

– Mennyiért? – kérdezte az őrnagy.

– Azért az egy szál cigarettáért, feleltem, amit éppen most szívtam el és azért a beutazási engedélyért, melyet ön a magam és családom számára ki fog eszközölni, mert ki akarok menni Amerikába.

– Ó, kérem, azonnal táviratozok Washingtonba, még ma, válaszolta az őrnagy, de hogy a beutazási engedély huszonnégy óra alatt megjön, azt nem tudom garantálni, mert az ilyen ügynek az elintézése bürokratikus formákhoz van kötve. Remélem azonban, hogy egy hét alatt itt lesz az engedély, a »landing permit...« A chiffre-kulcsok ügye azonban nagyon sürgős...

Azonnal munkához láttam és néhány nap múlva átadtam egy nagy iratcsomót, melyben angolul szépen megírtam, hogy a kulcsokat hogyan kell használni és minden megfejtést eredeti okiratok mellékelésével illusztráltam. Az őrnagy ezt mind szépen megköszönte és két hét múlva sajnálattal értesített, hogy valami érthetetlen ok miatt az Egyesült Államok kormánya nem engedheti meg, hogy Amerikába menjek.

Rövid idő múlva Budapestre érkezett a prágai angol követségtől Sington tüzérkapitány: Londonban is olvasták a francia könyvemet és szintén barátkozni kívántak velem. Itt már egy kis meggondolási időt kértem, de azután 1920 tavaszán bécsi tartózkodásom alatt Sington kapitányt mégis megtanítottam, hogy hogyan kell titkos jelentéseket olvasni? Sington nagyon hálálkodott »kormánya nevében«, de mikor azt kérdeztem tőle, hogy szívességet hajlandó volna-e az angol kormány azzal viszonzni, hogy beutazási engedélyt ad Canadába, becsületes őszinteséggel és határozottsággal ezt felelte: »Nem!« Abból a munkából és idővesztegetésből, mellyel az angol kapitányt tanítgattam, összes hasznom annyi, hogy megtanultam tőle, hogy Canada fővárosának, Ottawának nevét így kell helyesen kiejteni: »Ataue.«

XC.

A sajtó feléledése.

1919 szeptember elején minden újságválalat azon fáradozott, hogy pénzt teremtsen elő üzemének megindításához.

Nagyban készülődött a Központi Sajtóválalat is. A szerkesztőség összeállítását reám bízta, én azonban kissé halogattam a dolgot, mert átadtak nekem »jóindulatú megfontolás céljából« egy névsort és láttam, hogy azokkal az urakkal nem lehet jó újságot csinálni. Szeptember 20 táján mégis hozzáláttam a szervezkedéshez s a Szentkirályi-u. 28. sz. házában, az »Alkotmány« volt szerkesztőségében tárgyaltam a kiszemelt munkatársakkal. Itt egy ízben felkereste a Központi Sajtóvállalatot (természetesen a viláért sem engem) Tormay Cecil, aki azt magyarázta nekem, hogy vezér-publicistának okvetlenül Réz Mihályt kell szerződtetni. Nekem más volt erről a véleményem és ettől kezdve (de lehetséges, hogy már előbb is), Tormay Cecil engem

a keresztény nemzeti (vagy nemzeti keresztény) irányzatra nézve kártékony egyénnek tartott.

Miután az új lapok szervezése körül a háttam mögött is történtek intézkedések, az utolsó konferencián, melyet a szerepek felosztása ügyében tartottunk, észrevételeimet egy pár keresetlen szóba összefoglalva, távoztam.

A sajtó feléledésekor tehát ismét *Az Est* kötelékében voltam. De még ezt megelőzően megjelent »A bolsevizmus Magyarországon« című könyvem, melyben tömérdek aktát közöltem s így ez volt az első munka, melyből a közönség hitelesen értesült arról, hogy Kun Béla 133 napi uralma alatt voltaképen mi is történt Magyarországon? Igen rövid idő alatt harmincezer példány fogyott el ebből a könyvből, de jobban szerettem volna, ha néhány példánnyal kevesebb kelt volna el. Ugyanis vannak emberek, akik a könyveknek legfőlebb a címét szokták elolvasni és mikor az ilyen urak látták, hogy valakinek a kezében egy olyan könyv van, amelynek címe »A bolsevizmus Magyarországon«, – az illetőt félholtra verték, börtönbe vetették stb. Hogy az én könyvem a bolsevizmus ellen az egyetlen munka volt, mely nem frázisokon, hanem tényeken, a meggyőző adatok tömegén épült fel, azt természetesen nem tudhatják azok, akik könyvet olvasni »nem érnek rá.« Ha

tudtam volna, hogy a könyvem miatt csak egy embernek is bántódása lesz, – nem írtam volna meg.

Az *Est* megindulásakor felmerült az a kérdés, hogy mi legyen Fényes Lászlóval? Úgy emlékszem, hogy erre vonatkozólag Miklós Andor megkérdezte a szerkesztőség véleményét, holott máskor mindig maga szokott rendelkezni. Egyhangú volt a szerkesztőségnek az a véleménye, hogy *Az Est* létérdekével nem egyeztethető össze a Fényes Lászlóval való együttműködés. Ezt kétségtelenül maga is belátta.

A lap nagyon nehezen indult meg, mert az új keresztény sajtó nemcsak minden támogatásban részesült, hanem ugyanakkor *Az Est* lapok ellen erőszakos rendszabályokat alkalmaztak. Voltak közegek, melyek *Az Est* lapokat a vonatból kidobálták, voltak helyek, ahol mindenkit, akinél *Az Est*-et látták, letartóztattak. *Az Est* kiadóhivatali megbízottait, akik szervezés céljából a vidékre kimentek, megkötözve kísérték az utcán és letartóztatták. Mindez teljesen tájékozatlan (és néhol bosszúálló) emberek műve volt, akik »nemzeti« és »keresztény« érzületükre hivatkozva követtek el jogtalan cselekedeteket, mert csak igen halvány sejtelmek voltak arról, hogy mi a »nemzet« és mi a »kereszténység.« Azt meg éppen nem gondolta meg senki, hogy semmivel sem

lehet egy újságot annyira propagálni, mint ha üldözőbe veszik. Mindenütt, ahol *Az Est* alkalmazottját letartóztatták, tucatszámra jelentkeztek új előfizetők.

A népbiztosok perének tárgyalásakor és az akasztások idején nemcsak a kurzus-sajtó, hanem a konkurrens sajtó is nagyon kihasználta *Az Est* lapok ellen azt, hogy dr. László Jenő, a kommunista forradalmi törvényszékek kormánybiztosa, akit fel is akasztottak, *Az Est* szerkesztőségének tagja volt. Ezzel szemben a valóság az, hogy dr. László Jenő sohasem volt *Az Est* szerkesztőségének tagja. Ez a szegény ember ügyvéd volt, aki nagyon keservesen küzdött a létért és mint sok száz más ember, bejött a szerkesztőségbe, ha hallott valami érdekes hírt. Írni egyáltalán nem tudott, bár tanult, jó készültségű ember volt. Abban az időben *Az Est* nagyon jövedelmező vállalat volt és Miklós Andor a honoráriumok kiutalásakor nem azt nézte, hogy mennyit ér valamely hír, hanem azt, hogy annak, aki a hírt behozta, mennyi pénzre van okvetlenül szüksége? Ez magyarázza meg azt a tényt, hogy noha a lapnak igen kitűnő törvényszéki rovatvezetője volt Faragó Miklós személyében, László Jenő is kapott a maga apró és érdektelen információiért annyit, amennyiből valahogyan eltengődött, – de mindig rendszeresen és jótékonysági alapon kapta a pénzt

s őt a lap munkatársának senkisémet tekintette. Ezt csak az igazság érdekében írom le, – nem *Az Est* védelmére, mely sohasem tartotta szükségesnek, hogy e kérdésben a valósággal előálljon és nem is László Jenő érdekében, mert neki már semminemű érdeke nincsen. Azt hiszem azonban, hogy egykor majd revízió alá kell venni a kivégzett embernek pőrét, – a családja érdekében. Mikor a forradalom kitört, László Jenő és barátja, Vágó Béla, *Az Est* kiadóhivatalának főtisztviselője ezt mondta a szerkesztőségben:

– Ez nem az igazi... Az igazi forradalmat majd mi, kommunisták fogjuk megcsinálni!

Erre mindkettőjüket felszólították, hogy többé ne jelenjenek meg *Az Est* helyiségeiben. Vágó Béla még elment Sebestyén igazgatóhoz és támogatást kért családja számára »arra az esetre, ha a majdan eljövendő kommunista kormány netán megbuknék.« László Jenő pedig, jól emlékszem, azzal búcsúzott el, hogy jelenlétünkben átadott egy címet Miklós Andornak e szavakkal:

– Főszerkesztő úr, ha majd vér fog folyni Budapest utcáin, teljes bizalommal menjen Guzi elvtársnak a lakására: intézkedtem, hogy ott teljes biztonságban legyen!

Én se Vágót, se László Jenőt nem tartottam teljesen beszámítható embernek. Mindketten túlozták saját jelentőségüket s a nagy hata-

lommal, melyet a Sors kezükbe juttatott, nem tudtak okosan élni. A forradalmi törvényszékek létrejöttek és működtek volna László Jenő nélkül is. Tanúul hívom fel az akkori érdi plébánost, hogy mikor őt letartóztatták, nem László Jenő küldte-e haza ezekkel a szavakkal: – Ezt a papot ismerem látásból; még a forradalom előtt eljött egy törvényszéki tárgyalásra, hogy igazságtalanul zaklatott híveit megvédelmezze. Az ilyen derék embert nem szabad bántani, – menjen haza főtisztelendő úr, mert önre szüksége van a népének.

Egy vidéki forradalmi törvényszéki tárgyaláson, melyen halálos ítéletet hoztak₂ a tanuk egy része szerint, jelen volt László Jenő. A tanuk nem a nevére, hanem az arcára emlékeztek. Gyorsított eljárással halálra ítélték és kivégezték dr. László Jenő ügyvédet, aki vesztére az újságírás és a politika terén dilettánskodott. Ügyében a per újrafelvételét lehetségesnek és megokoltnak tartom.

XCI.

Vilma királynő kihúzott a vízből.

1920 elején Forrai Oszkár, a »Lyra« hangverseny-vállalat tulajdonosa azt az ajánlatot tette nekem, hogy menjek vele Hollandiába s ott tartsak tíz előadást a bolsevizmusról. Ezért az útiköltségen és az ellátáson kívül százezer koronát ígért, ami akkoriban körülbelül két évi fizetésemnek felelt meg. Ebben az ügyben tárgyalnom kellett a miniszterelnökséggel, már csak azért is, hogy útlevelet kaphassak. Éppen akkoriban kezdte meg Huszár Károly miniszterelnök a népségítő akciót, amelybe én is bekapcsolódtam, amennyiben én csináltam meg ennek az akciónak a szervezeti szabályzatát, melyet le is tárgyaltunk a miniszterelnökségen egy értekezleten, az összes budapesti konzulok és számos előkelőségek jelenlétében. Akkor már Simonyi-Semadam Sándor volt a miniszterelnök. A népségítő akció vezetőségének tagjai lettek: Huszár Károly, gróf Széchenyi László, Pekár

Gyula, Mészáros János érseki helynök, Raffay Sándor püspök, Vészi József és én.

Fölmerült az a terv, hogy a népsegítő akció javára Amsterdamban kiállítást kellene rendezni. Mivel a miniszterelnökség tudta, hogy én különben is Hollandiába készülök, felkértek, hogy intézzem ennek a kiállításnak az ügyeit. Pénz azonban nem volt egy fillér sem. Forraira várt a feladat, hogy találjon valakit, aki ebbe a vállalkozásba pénzét belefekteti s a brutto bevétel huszonöt százalékát a népjóléti akciónak átengedi. Forrai hamarosan jelentette, hogy már talált vállalkozót, aki nem akarja, hogy a nevét ismerjük, – megbízottja ebben az ügyben Roth Zsigmond műépítész. Forrai és Roth vásárolt háromszáz képet és harminc szobrot, – mindent előre kifizetve. Ezzel az anyaggal elmentünk Hollandiába.

Alighogy megérkeztünk, láttam, hogy a terv igen rossz volt. Akkoriban minden nemzet pályázott a hollandusok pénzére; még az angolok is kiállítást rendeztek Amsterdamban. Megnéztem az angolok, a franciák, a belgák kiállítását, – mind jobb volt, mint a miénk, bár mi is elsőrangú művészekről vásároltuk, az anyagot. Láttuk, hogy se az angolok, se a franciák, se a belgák nem bírtak eladni egyetlenegy képet sem. Ez természetes is: hiszen Hollandia tele van a régi nagy mesterek képei-

vel és akárhányszor láthatunk műkincseket egyszerű polgári családoknál is.

Két ajánló levelet vittem Hollandiába. Az egyiket Csernoch hercegprímás írta a hollandi többségi (katolikus) párt vezérének Noulens roermundi kanonoknak, – ez azonban nem ért semmit: a prelátus úr lakásának küszöbén fogadott, elolvasta az ajánlólevelet és kijelentette, hogy nagyon el van foglalva. Másik ajánló levelemet Simonyi-Semadam Sándor miniszterelnök írta a hollandi miniszterelnökhöz, Jonkheer Ruys van Baerenbrouckhoz. Ezt az ajánlólevelet előbb elolvastattam hágai követésünk vezetőjével, Nagy Elek követségi tanácsossal, aki felírta egy iv papírra azoknak a hollandi előkelőségeknek a nevét, akiket az ügy érdekében jó volna megnyerni, de egyébként a kisujjat sem mozdította meg ebben az ügyben. Ruys (olvasd: Rajz) miniszterelnök azonban nagyon kedvesen fogadott, két vagy három ízben igen hosszasan politizált velem. A szépművészeti ügyek legfőbb intézőjét utasította, hogy mindenben legyen segítségemre. Nekem mindenekelőtt ingyen helyiség kellett a kiállítás számára. A szépművészeti igazgató e célra az amsterdami Rijks-museumot ajánlotta. A múzeum igazgatója ridegen fogadott és kijelentette, hogy »csak egy perc ideje van«, mert el akar utazni. Erre elővettem az órámot, ránéztem és a

következőket mondtam:

– Uram, én ma délelőtt Hágában jártam és Ruys van Baerenbrouck miniszterelnöknél voltam, akivel két óra hosszáig értekeztem. A miniszterelnök úr felkért engem, hogy jöjjek el önhöz és mondjam el önnek, hogy őexellenenciája a szóbanforgó ügyben mire utasítja önt...

— Tessék helyet foglalni, csupa fül vagyok, mondotta az igazgató úr.

– Sajnálom, feleltem, a beszélgetésünkre ön által kitűzött egy perc már letelt. A többit majd a hotelből telefonon intézem el a miniszterelnök úrral. Ajánlom magam!

Miért voltam ilyen szigorú? Mert mielőtt az igazgató úrhoz bementünk, körülnéztünk a múzeumban és megállapítottuk, hogy minden terem zsúfolva van, ott lehetetlenség kiállítás rendezni.

Ruys miniszterelnök, akinek telefonáltam, azt válaszolta, hogy menjek el a polgármesterhez és mondjam meg neki, hogy engem a hollandi kormány minden lehető módon támogat.

Tellegen polgármester pártállására nézve szocialista volt. Éppen tanácsülés volt, amikor jelentkeztem a városházán; a polgármester az ülést félbeszakította, feketekávéval megkínált, meghallgatta, hogy miről van szó és utasította a városi múzeum igazgatóját, Baard urat, hogy legyen segítségemre.

Mijnheer Baard, a legjobb műtörténetírók egyike, megmutatta a város gyönyörű múzeumát. A kiállítási termekben országos történeti kiállítás volt akkoriban. Baard intézkedett, hogy a kiállítást azonnal csukják be és a termeket adják át nekünk.

Három nap múlva egy nagy földszinti és négy nagy emeleti teremben már el is volt rendezve az anyagunk. Felkértem a hágai követség vezetőjét, hogy nyissa meg a kiállítást. Nem vállalkozott rá. Készítettem tehát egy kis hollandi beszédet, ezt kijavítottam a Nieuwe Rotterdamsche Courant amsterdami irodájában és megnyitottam a kiállítást én.

Sokan látogatták a kiállítást, de nem igen vásároltak. Pedig jó művészeink voltak: Bosznay, Moldován, Tatz, Dobay-Székely, Dudits, Kövér, Gimes, Vass, Szlányi, Poll, Rudnay, Mihálovits, Sándor, Juszko, Kunwald, Pörge, Knopp, Pogány, Páldy, Mérő, Jávör, Nádler, Brück, stb. stb. Nyilvánvaló volt, hogy itt »leégtünk!« Nem fogjuk megkeresni még a költségeket sem. Hozzáláttam az előadásokhoz, – az elsön huszonnyolc hollandi forint volt a bevétel, de huszonötöt fizettünk a teremért; a második előadáson már kétszázhatvan holland forintot kerestünk. Roth Zsigmond akvarelleket festetgetett, hogy meglegyen az útiköltség hazafelé...

Itt tehát tenni kellett valamit. Ruys minisz-

terelnöknek megmagyaráztam, hogy otthon igen fognak csodálkozni, ha a gazdag Hollandiából üres kézzel megyek haza. És előadtam azt a tervet, hogy ha már nem veszik meg a képeket, legalább sorsoljuk ki a kitűnő műtárgyakat.

– Igen, felelte a miniszterelnök, de nálunk törvény tiltja a sorsjátékot és csak a királyné adhat sorsjátékra engedélyt, igen kivételes esetekben.

– Hol a királyné? kérdeztem erre.

Minek részletezzem a dolgot? Egy hét múlva már kezemben volt a királyi pápens, melyben Őfelsége Vilma királynő megengedi, hogy harmincezer darab sorsjegyet kibocsáthassak, darabját harmadfél hollandi forintjával számítva és nyereségtárgy gyanánt jelöljek meg száz képet és tíz szobrot. Hogy ezt elértem, azon nem csodálkoztam, de a királynő arcát" megbámultam: meglátszott rajta, hogy még nem érintette púder és hogy őfelsége éppenny legalább négyszer mosdik naponként meleg vízben, sok szappannal, mint az én feleségem. Úgy látszik, ez hollandi hagyomány, – hiszen az én feleségem családjának szülővároskája csak két kilométerre van a holland határtól. Nagyon jó hatást tett rám a királynő férje, Henrik herceg őfelsége is, aki szintén Hágában lakik, a város másik részében, a Lange Vorhout északi végén. Nagyon komoly, nagyon

derék gentleman; a királynőt amennyire szereti az egész nép, annyira tiszteli a királynő férjét; nem hallottam róla még csak egy rossz viccet sem.

Amint megvolt a sorsjegy-engedély, a hollandi akció sikere már biztosítva volt. A sorsjegyek eladását magára vállalta a *Middenstandbond*, a »középosztály« szövetsége, mely uralkodik a hollandi társadalmon s a sorsjegybizottság elnökségét elvállalta Meester Dirk Fock, a liberális párt vezére, a képviselőház elnöke. A bizottság tagjai lettek: Van Dijk, Snoeckhenkemans, Staalman, Wilde és Baron van Wijnbergen képviselők, D. Hans, a hollandi újságírók elnöke és sok más előkelő személyiség. Legtöbbet köszönhettem Staalman Ábrahám képviselőnek, aki a szállodások és vendéglősök szövetségének elnöke.

A sorsjegyek eredeti példányának aláírása után, mint aki dolgát jól végezte, siettem haza a családomhoz, melyet már hosszú idő óta nem láttam.

XCII.

Miért nem lettem miniszteri tanácsos?

Mikor Hollandiából hazaérkeztem, az események zuhataga várt reám. Pali fiam, a mintagimnázium V. osztályának nem nagyon reményteljes növendéke, megbukott a görög-
ből és mennyiségtanból. Távollétem alatt az »intő«-cédulákat a mama helyett kedves leányom írta alá csupa testvéri szeretetből, s így a bukás reánk, szülőkre nézve meglepetés volt. Továbbá a leányom, aki az egyetemen a második félévet végezte, bemutatott nekem egy hórihorgas fiatalembert:

– Mihalovics Ernő bölcsészethallgató... Nagyon szép verseket ír Mihályfi Ernő néven... És ő a magyar irodalmi szemináriumban az irodalmi kör szeniora.

– Szép hivatal, gondoltam magamban.

– És miután ösztönöm messze felülmúlja a legjobb vizsláét, megkérdeztem a feleségemet:

– Hogy került ide ez a fiatalembert?

– Hát úgy, mint a többi diákok... Az egye-

temről járnak ide öten vagy hatan...

Úgy intéztem a dolgot, hogy a látogatások fokozatosan ritkábbakká váljanak. Erre azonban olyan nagy sírások következtek, hogy végre is meg kellett nézmem, van-e a fiúban valami tehetség? Még egy fiatalemberrel, Rosenauer Miklóssal együtt beállítottam őket *Az Est* gárdájába tanulóknak és egy pár hónap múlva, mi alatt rettentően hajszoltam és sokat tanítgattam őket, az a vélemény alakult ki róluk a szerkesztőségben, hogy »egyik tehetségesebb, mint a másik.« Csak azt nem értették meg, hogy miért követelem tőlük a doktorátust? De végre is ráfanyalodtak és mind a ketten doktorok lettek.

Hazaérkezésem alkalmával már vagy két hét óta várt reám Budapesten a clevelandi *Szabadság* kiküldöttje, Boér Vilmos. Százötven dollárt hozott és egy megbízatást, hogy írjak cikkeket a *Szabadság*-nak. Hivattak a külügyminisztériumba is. Eckhard Tibor, az akkori sajtófőnök felszólított, hogy költözzem Rómába és gróf Somssich követ mellett én legyek a sajtó-megbizott. Mivel a kormánynak kevés pénze volt, javadalmam jelentékeny részét egyik társadalmi szervezet szolgáltatta volna. Én azonban nem vállalkoztam erre a misszióra.

Néhány hét múlva újra hivatott Eckhard Tibor, aki ekkor már a miniszterelnökségi

sajtóosztályt is vezette. Elmondta, hogy a Magyar Távirati Irodát újjá szervezik. Itt Kozma Miklós őrnagy lesz az adminisztratív igazgató, a belpolitikai ügyeket maga Eckhard intézi, a külföldi sajtószolgálat ellátását azonban reám bízják, – természetesen szerződéses alapon, mert a köztisztviselői fizetés az ily munkáért kevés; ha megegyezünk, 1920 augusztus 1-én kezdjem meg a szolgálatot és a július 31-iki hivatalos lap közölni fogja, hogy mindhároman a miniszteri tanácsosi címet kaptuk. Erre azt feleltem, hogy majd meggondolom a dolgot.

Miklós Andor azt tanácsolta, hogy vállaljam el ezt a megbízatást. A feleségem nem ajánlotta ugyan az állás-változtatást, de kijelentette, hogy »belenyugszik.«

A gyerekeket felbíztattam, hogy »tréfáljuk meg a mamikát« s a vacsoránál már mindnyájan így szólítottuk: »Méltóságos asszonyom!«

Másnap a reggelinél olvastam az újságban, hogy a Club-kávéházban az éjszaka egy kis »kilengés« volt, mely alkalommal Verebély ügyvédet agyonlőtték csak azért, mert zsidónak nézték, stb.

– Nagyságos asszonyom, mondtam a feleségemnek, megmaradunk újságíróknak. Nem kell a hivatal!

Írtam egy pár sort Eckhard Tibornak, hogy

amíg ily dolgok történhetnek, addig Magyarország mellett a külföldön propagandát csinálni nem lehet; tehát köszönöm a bizalmat, az állásra nem reflektálok.

Az ősz elején rossz hír érkezett Hollandiából: hágai követségünk vezetője, Nagy Elek a hollandi lapokban »Óvást«-t tett közzé, amelyben figyelmeztette a hollandi közönséget, hogy az amsterdami kiállítás és sorsjáték tisztára magánvállalkozás, melyhez a magyar kormánynak semmi köze. Miután Nagy Elek úrnak megmutattam a miniszterelnök levelét, melyben engem ezekkel az ügyekkel megbízott, neki tudnia kellett, hogy »óvása« alaptalan. Rögtön összehívtam a »népsegítő akció« vezetését és elmondtam, hogy a követség vezetőjének »óvása« igen sokat ártott az ügynek és sürgettem a hiba reparálását. A külügyminisztérium kijelentette, hogy a hágai követség vezetője semminő utasítást nem kapott semminő nyilatkozat közzétételére. Teljes joggal kívánhattam tehát, hogy a követség vezetőjének nyilatkozatát dezavualják. Ki is küldtek Hágába egy nyilatkozatot, amire Nagy Elek azzal felelt, hogy ha a cáfolat közzétételéhez ragaszkodnak, akkor kéri, hogy állásától huszonnégy óra alatt mentsék fel.

Csiszárík János püspök úr, ki akkor a külügyminisztériumban tanácsos volt (ma rendkívüli követ és meghatalmazott minisz-

ter), megtisztelt a látogatásával és kért, hogy a cáfolat közzétételének követelésétől álljak el. A püspök úrra való tekintettel ettől el is állottam. De mivel az egész hollandi akció sikere a legnagyobb mértékben veszélyeztetve volt s Nagy Elek úr hivatalos nyilatkozata engem Hollandiában, hol sok igen előkelő ismeretségre tettem szert, legalább is kétes színben tüntetett fel, tennem kellett valamit az elkövetett hiba reparálására.

Hollandi bizottságunk elnökét a királynő éppen akkoriban India főkormányzójává nevezte ki. Felkértem tehát egy beadványban gróf Teleki miniszterelnököt, hogy hollandi bizottságunk elnökének írjon egy levelet, melyben köszönetet mond neki a magyar kormány népszerűítő akciójának támogatásáért. Ez az előterjesztés oly természetes volt, hogy nem lehetett előle kitérni. Ezt a köszönő levelet azután az összes hollandi lapok élén közzé tettem. A levél így szólt:

Aan Sijne Excellencie

Mr. D. Fock,

*Gouverneur-Genenaal nan Nederl. Indie
den Haag.*

*Uit de berichten nan het Hoofdbestuur nan
het Hongaarsche Regeeringscomité tot leniging
nun den nood in Hongari je verneem ik dat
Uwe Exe. onze liefdadigheidsactie en uooral*

de Hongnarsclie Liefdadigheids-Loterij zeer heft ondersteund.

Ik voel mij daardoor verplicht, soowel Uwe Exe. als ook genoemd Comité, uit naam der koninglijke Hongaarsche Regeering mijn dank uit te spreken.

*Met den uitdruk mijner opr echte vereering
Budapest, 1920. Nov. 26.*

Gr. Teleki

voorzitter nan den Ministerraad"

Magyar fordításban így szólt a levél:

Mr. D. Fock,

Holland-India főkörmányzó ja
őexcellenciájának.

Hága.

A magyarországi nyomor enyhítésére alakított magyar kormány-bizottság vezetőségének jelentéséből arról értesülök, hogy Excellenciád a mi jótékonyági akciónkat és mindenek előtt a magyar jótékonyági sorsjátékot nagyon támogatta.

Erre való tekintettel kötelezve érzem magam arra, hogy úgy Excellenciádnak, mint a nevezett bizottságnak a magyar királyi kormány nevében köszönetet mondjak.

Őszinte tiszteletem kifejezésével

Budapest, 1920 nov. 26.

Gróf Teleki
miniszterelnök.

Azt hiszem, ezt a levelet egészen jól fogal-

maztam. Nagy Elek úr más nézetten volt: amint ez a levél a hollandi lapok élén azt hirdette, hogy én a hollandi akciót *igenis a magyar királyi kormány megbízásából* csináltam s így az ellenem irányult óvás »ténybeli alapot nélkülöz«, Nagy Elek úr kérte, hogy mentsek fel a hágai diplomáciai misszió vezetése alól. Kérését teljesítették s e tény bizonyítvány arról, hogy ebben az esetben én jobb diplomata voltam, mint ő.

A hollandi akciót végül a miniszterelnökség számvevősége természetesen elszámoltatta. A miniszterelnök úr leiratban közölte velem, hogy mindent rendben találtak. Én azonban ezenkívül még azt is kívánom közölni, hogy az egész hollandi akció összes költségeire annyit számítottunk fel, amennyi a miniszterelnökség pénztárába befizetett összeg harmadfél százalékának felel meg. Senkisémondhatja tehát, hogy drágán dolgoztunk.

Mikor már le volt bonyolítva az egész ügy, csak akkor tudtam meg, hogy az egész akcióhoz Horvát Ákos úr előlegezett harmincezer dollárt. Bár reá, mint üzletemberre nézve ez a körülmény nem hízelgő, – elárulhatom, hogy nem keresett ezen az »üzleten« semmit. Később megismerkedtem vele s az volt az impresszióm, hogy ezúttal nem is akart keresni semmit. Az a pénz azonban, mely a hollandi akció eredményeként jótékony célra jutott, a legjobbkor jött, még valutánk teljes összeomlása előtt.

XCIII.

Spanyolországi akcióm.

Miután az amsterdami kiállítás anyagának legnagyobb része megmaradt, úgy gondoltam, hogy ezt a nagy értéket kár volna hazahozni. Azt javasoltam tehát a népségítő akció vezetésének, hogy Madridban rendezzünk kiállítást és ott értékesítsük a képeket és szobrokat. Mikor ezt az ügyet tárgyaltuk, megjelent az ülésünkön Albrecht főherceg öfensége is, aki helyeselte a tervemet és megígérte, hogy a terv támogatása céljából ő maga is kimegy Madridba. Ez igen nagyjelentőségű dolog volt, mert a spanyol anya-királyné, Mária Krisztina öfelsége testvére Frigyes főherceg öfenségének, Albrecht főherceg atyjának.

A kiállítás anyagát tehát Amsterdamból hajón Vigoba s onnan vasúton Madridba szállítottam. Forrai és Roth kiment Madridba, én azonban minden kérés ellenére itthon maradtam. Úgy gondolkoztam ugyanis, hogy én végre is *Az Est* szolgálatában állok; igen szép

volt *Az Est*-től, hogy 1920-ban elengedett engem Hollandiába, de hogy 1921-ben Spanyolországba mehessek több hónapra, azt már nem kérhettem. Felkértem azonban Körösi Albin piarista tanár urat, hogy miután kitűnően tud spanyolul, ő menjen ki Madridba helyettem.

Albrecht főherceg öfensége a kitűzött napra Madridba érkezett s embereinket a királyi udvarhoz bevezette. Megalakult a *Comité Espannol Pro-Hungria*, öfelsége XIII. Alfonz király védnöksége alatt. Bizottságunk tagjai lettek: Sotomayor hercegnő elnöklete alatt Montellano, Plasencia, Villahermosa és Durcal hercegnők, De La Romana, Valdeolmos, Ivanrey és Portago marquesák, Torre-Arias és Heredia-Spinola grófnők, a madridi püspök, gróf Romanones miniszterelnök, Tovar herceg és egy egész sereg excellenciás úr.

A főudvarmester a kiállítás céljaira átengedte a királyi színház szalonjait s a kiállítást a királyi pár s az egész udvar jelenlétében Mária Krisztina özvegy királyné öfelsége nyitotta meg.

A madridi újságok fantasztikus dicséretekkel halmozták el a négy nagy teremben elhelyezett kiállítást, melynek rendezésében kiváló szerepe volt Nagy Zsigmondnak, a hírneves festőművésznek is, ki akkor Madridban lakott. Az anyagi eredmény azonban egysze-

rúen siralmas volt: az arisztokrata hölgyek megvettek két képet s egy Madridban lakó előkelő honfitársunk, Berényi Vilmos úr három képet. Előre látható volt, hogy a spanyolországi akció mérlege, mintegy ötezer dollár veszteséggel fog záródni. Igen örültem tehát, hogy nem mentem ki Madridba.

Természetesen ezúttal is gondoltam arra, hogy sorsjátékot kellene rendezni, de a spanyol törvény szerint a nyeremények összegének huszonöt százalékát előre le kell fizetni adó gyanánt. Mit tesz az ember egy ilyen helyzetben Spanyolországban? Sorsjáték helyett tombolát rendez, mert annak az adója csak négy százalék.

A tombola lebonyolítása sokáig tartott és gyenge eredménnyel járt. A számokra már nem emlékezem, de tudom, hogy a madridi vállalkozás deficittel végződött.

Nem tudom, hogy jobb lett volna-e az eredmény, ha kimentem volna? Energiám és macasságom talán lendített volna valamit az ügyön, – de ez nem bizonyos.

Azt hiszem, azért maradt el a siker, mert a spanyol arisztokrácia és az egész spanyol társadalom arra figyel, hogy mit tesz az udvar? A jelen esetben az udvar nem vásárolt.

Nem hivatalos forrásból ered ugyan, de mégis megbízható az az értesülésem, hogy közvetlenül a mi akciónk előtt XIII. Alfonz

király öfelsége a pápa öszentsége útján Csernoch bíbornok, hereegprimás urnák kétszáz-ezer pesetát, azaz negyvenezer dollárt küldött népsegítő célokra – sa spanyol király végre is nem olyan gazdag, hogy ennek az összegnek az elküldése után még egyéb áldozatokat is hozhatott volna a magyarországi ínség enyhítésére. Ha tudta volna a madridi társadalom, hogy XIII. Alfonz öfelsége már elküldötte Magyarországra a maga fejedelmi ajándékát, akkor nem magyarázta volna félre a helyzetet és nem tartózkodott volna attól, hogy a mi spanyolországi akciónk támogatásában részt vegyen.

XCIV.

A katolikus sajtó élén.

1921-ben nyári szabadságomat Keszthelyen töltöttem a Lehrmann-házban. Igen örültem neki, hogy Lehrmann Ferenc urat, kinél 1907-ben laktunk, még friss erőben találtam, pedig már közel járt élete kilencvenedik évéhez. 1921-ben a Lehrmann-ház udvarán még megvolt a nagy diófa, amely alatt dolgozni szoktam. 1921 nyarán a diófa alatt lefordítottam a kínai bölcsesség alapvető munkáját, Laoce művét az Út-ról, – persze nem az eredeti kínai nyelvből, hanem franciából. Sok politikát tanultam a homályos mondatok mély értelmének kihüvelyezése közben. És Pádúai Szent Ágostinusz a XIII. század legdestruktívabb elméje volt, de ennek dacára áhítatos tiszteletemnek tárgya. Mindakét munkám kézírata elkallódott, de talán még előkerül.

A fővárosba visszaérve, szeptember 8-án délután meglátogatott Bangha Béla páter. El-

mondotta, hogy a Központi Sajtóvállalatnak sürgős szüksége van más vezetésre és felszólított, hogy én álljak a vállalat élére. Erre kevés hajlandóságot mutattam. Amikor azonban a páter a feleségem támogatását kérte s azt mondta neki, hogy »Mária-nap van; mai szent misémet arra ajánlottam fel, hogy Laci barátomat a mi ügyünk támogatására megnyerjük«, – a feleségem így szólt hozzám:

– Ha Magára most tényleg nagy szükség van, akkor közreműködését aligha tagadhatja meg...

Másnap értekeztem a Pallas igazgatójával, Vári Dezső úrral, aki ismertette velem a Központi Sajtóvállalat helyzetét. Vári is biztatott, hogy vegyem át a lapok vezetését.

Hetekig tartó tárgyalások után, melyeknek folyása alatt Páter Bangha nagy feltűnést keltő beszédet mondott az antiszemitizmus ellen Szent Gellért szobra előtt, végre meg is egyeztünk abban, hogy a Központi Sajtóvállalat lapjait 1921 október 1-től fogva én irányítom s egyik lapnak a főszerkesztését átveszem. Ezt megelőzően azonban felmondattam azoknak az újságíróknak, akik egészen »ébredő«, vagy »fajvédő« szellemben dolgoztak, továbbá még néhány úrnak, kiknek közreműködését nem tartottam szükségesnek.

Igen érthető, hogy a többi ébredő lapok nagyon heves támadásokkal illettek. Azt ha-

zudták rólam, hogy Schlésingernek hívtak, hogy zsidó kántor voltam, stb. Tiltakozó iratot küldött a MOVE, a MONE, a MANSz, stb. Mindenki azt beszélte, hogy »Az Est megvásárolta a katolikus lapokat«. Az ily bárgyú hazugságokat még a legbájosabb arcok is pirolás nélkül terjesztették.

A lapok jövedelmei azonban attól kezdve, hogy én álltam az ügyek élére, jelentékenyen szaporodtak és most már megvallhatjuk, hogy erre igen nagy szükség is volt.

Páter Bangha októberben Hollandiába, november elején pedig Amerikába ment, hogy pénzt gyűjtsön a katolikus sajtó számára. Én pedig ez alatt itthon a katolikus sajtó élén is folytattam azt a politikát, melyhez életem folyamán mindig ragaszkodtam és vigyáztam arra, hogy a társadalmi osztályok és felekezetek békéjét a gondjaimra bízott újságokban semmi ne zavarja.

Páter Bangha 1922 január utolsó napján vagy február 1-én haza érkezett Amerikából. Február 2-án még nálunk volt. Február 3-ikán bizonyos aggodalmakat kezdett emlegetni amiatt, hogy az én cikkeim »se hidegek, se melegek.« Két hétnél tovább beszélgettünk napokint a lapok politikájáról s amikor végül megértettem, hogy »intranszigenőbb irányt« kívánnak, ezt mondtam:

– Méltóztassatok az állásomat felmondani...
És fizessetek!

A végrehajtó bizottság (Angyal Pál, Császár Elemér és Buday László) ezt el is határozta, de egyelőre vonakodtak az Írásbeli értesítést elküldeni. Február 18-án végre oly erélyesen sürgettem meg a felmondó levelet, hogy meg is kaptam s tíz perc múlva közzétettem, hogy a Központi Sajtóvállalatnál viselt állásomtól megválók.

1921 október 1-től 1922 február 4-ig az Új Nemzedék minden vezércikkét én írtam. Ezek a cikkek el nem tüntethető és félre nem magyarázható bizonyítékok egyrészt amellet, hogy a toleráns és kurzusmentes katolicizmusnak a szolgálja voltam, másrészt pedig azt tanúsítják, hogy a legellenzékibb polgári újságot én vezettem. Utánam a zsidókkal szemben »intranszigenst«, de a kormánnyal szemben igen konciliáns újságok lettek a keresztény sajtó lapjai.

De nem hirtelen. Három nap múlva távozásom után, Péter Bangha felkért, hogy írjam tovább a vezércikkeket, noha már »elmentem« a lapoktól. Írtam is egészen májusig, azt hiszem, mindennap. Hogy legyen valami ürügy arra, hogy bejárjak, a szerkesztőségekkel egy folyosón, a Pallas-nál rendeztek be részemre egy szobát és kreáltak a számomra egy »ál-lást«, melyhez semmi meghatározott munkakör nem volt kötve.

Ugyanis akkoriban még egy kicsit szükség volt rám.

XCV.

Hungarian-American Engraving Co.

Vári Dezső, a Pallas igazgatója már 1921 őszén emlegette nekem, hogy jó volna a bankjegyek nyomását a Pallas részére megszerezni. A Pallas már régóta tárgyalt erről a kormánnyal, de eredmény nélkül. Nem tudnák-e én valamit ebben az ügyben kigondolni?

– Dehogyan nem! feleltem. Hiszen én hivátosos »kigondoló« vagyok...

És rögtön ki is gondoltam valamit. Elmentem az amerikai konzulátusra Hattala István barátomhoz.

– Steve, érdekli-e Amerikát a magyar bankjegyek nyomása, mint üzlet?

– Lehetséges, hogy érdekli, felelte Mr. Hattala. Meg fogjuk kérdezni...

Másnapra megjött a válasz Washingtonból: *We are very interested in the matter.* »A tlog nagyon érdekel bennünket«.

Már az nap nálam volt Digby A. Wilson konzul, akit részletesen tájékoztattam az ügy-

ról. A következő napon U. Grant-Smith, az amerikai követ jegyzéket nyújtott át Kállay Tibor pénzügyminiszternek. A nekem átadott másolat szerint az Egyesült Államok kormánya közli, hogy az amerikai cégek is pályáznak a magyar bankjegyek nyomására és kéri, hogy a döntés előtt az amerikai cégek ajánlatát is hallgassák meg.

Az egész ügyről már meg is feledkeztem, mikor 1922 március végén Wilson konzul ismét eljött hozzám két idegen úrral. Az egyik Mr. Joseph Claudet, az *American Bank Note Company* alelnöke, a másik Gaston Stalins, az amerikai bankjegy-nyomda európai képviselője volt. Mr. Claudet elmondotta, hogy azért jött Európába, hogy velem értekezzenek. Egész nap tárgyaltunk, mert igyekeztem minél többet tanulni az amerikaiaktól.

Megértettem, hogy egyetlen állam sem oly gazdag, hogy jó bankjegyeket tudna előállítani és hogy minden bankjegy könnyen utánozható, kivéve azokat, amelyek Amerikában készülnek. Amit fotografálni lehet, azt utánozni is lehet. Az amerikai bankjegyet nem lehet fotografálni, mert a betűk és rajzok festékje egy kissé kiemelkedik a papíron s emiatt az írás és a rajz a fotográfián itt-ott »árnyékos« lesz. Az amerikai eljárás azonban rendkívül drága és csak akkor olcsó, ha a termelés óriási nagy. Az amerikai bankjegy-

nyomda negyvennégy nemzet részére nyom bankjegyeket, – negyvenötödiknek szeretné megnyerni a magyarokat, még ha erre az üzletére valamit rá is fizet, mert foglalkoztatni kell a gyárait. Papírjuk és nyomásuk hasonlíthatatlanul jobb volt, mint a Zürichben nyomott magyar bankjegy és az áraik is alacsonyabbak voltak.

Másnap tovább kellett volna tárgyalnunk, – azonban az amerikaiak búcsúzás nélkül itt hagyták Budapestet. Miért? Mert aznap történt az Erzsébetvárosi Körben a bomba merénylet, melynek a külföld sokkal nagyobb jelentőséget tulajdonított, mint mi képzeltük.

Májusban Vári igazgató újból szóba hozta a bankjegynyomás ügyét. Írtam tehát egy memorandumot, melyben azt ajánlottam az amerikai bankjegy-nyomdának, hogy a Pallas-szal társulva alakítson egy magyar részvénytársaságot a magyar bankjegyek nyomására azon az alapon, hogy az ezer koronán felüli értékeket Amerikában, az ezer koronán aluliakat pedig Budapesten fogjuk nyomni s a balkáni rendelések egy részét is Budapestre fogjuk terelni. Erre hamarosan megjött a válasz: » *Javaslatát elfogadjuk.*«. Stalins általános felhatalmazást kapott az ügy lebonyolítására és két ízben is Budapestre jött velem tárgyalni.

1922 július 18-án formálisan is megalakult

a *Hungarian-American Engraving Company* ötvenezer dollár alaptőkével. Gratz Gusztávot választottuk meg elnöknek, báró Pap Gézát alelnöknek; az amerikai bankjegy-nyomda öt igazgatósági tagot delegált, a Pallas pedig kettőt, nevezetesen Vári Dezsőt és engem. Időközben a Pallas igazgatóságába is beválasztottak. Az a körülmény, hogy az amerikai bankjegy-nyomda egy üzletre társult a Pallas-szal, természetesen igen jótékony hatással volt a Pallas részvéncinek árfolyamára, melyben (nem a tőzsdei konjunktúra idején, hanem egy évvel előbb) száz percentes ugrások voltak tapasztalhatók. Mint a tőzsdén mondani szokták, »az emberek részegre keresték magukat.« A kedvező helyzetet felhasználva, lebonyolítottunk egy nagy alaptőke-emelést is. Ez az ügy rám nézve rendkívül tanulságos volt, mert igen aktív szerepem volt benne, – mindent láthattam s az a bankár, aki az egész műveletet fényes sikerrel lebonyolította: Halász Lajos olyan jó volt hozzám, hogy nemcsak semmit el nem titkolt, hanem minden taktikai húzást meg is magyarázott nekem. Ez az alaptőke-emelés, melyben a siker főrugója az amerikaiakkal való kapcsolat volt, óriási ajándékhoz juttatta a Központi Sajtóvállalatot, mely valóban mindent elmondhat a világon, csak azt nem, hogy nekem semmit sem köszönhet.

A magyar-amerikai bankjegy-nyomásból azonban nem lett semmi. A magyar »Jegyintézet« elnöke, Popovics Sándor berendeztetett Budapesten egy bankjegy-nyomdát. Hogy miért, azt nem bírom megérteni. Hiszen Magyarország egész bankjegyszükségletét évenként átlag tizennégy nap alatt elő lehet állítani; az év többi munkanapjain mit csináljon az a nagy nyomda? Ennél kevésbé gazdaságos és kevésbé racionális dolgot világ életemben nem láttam.

Már Amerikában voltam, mikor a Hungarian-American Engraving Co. csendesen felszámolt. Mikor Magyarország a pengő- valutára áttért, az amerikaiak mégegyszer átjöttek »körülnézni«, sőt tanácsomra egy minta-bankjegyet is csináltak Széchenyi István gróf képével díszítve. Ennek egyetlen példánya Dorogi Ervin budapesti ügyvédnél van, – nála meg lehet nézni, hogy milyen lenne a magyar bankjegy, ha úgy nyomnák a bankjegyeket, ahogy én elgondoltam.

XCVI.

Elmentem Amerikába.

1919 óta nem volt olyan nap, hogy vacsora után amerikai úti terveimről ne beszélgettünk volna. A fiam pártolta a tervemet, a feleségem és a leányom ellenezte. Terveimben nem volt semmi határozott dolog, – egyszerűen szerencsét akartam próbálni s a részletkérdéseket akkorra halasztottam, amikor majd künn leszek Amerikában.

Az indulásnak azonban igen nagy nehézségei voltak: nem volt pénzem és nem kaptam vízumot. A pénz-kérdés nem aggasztott, a vízum megtagadása azonban egyszerűen elkeserített. Csak 1921 végén tudtam meg, hogy azért nem engednek be Amerikába, mert a »fekete listán« vagyok: »1917-ben Amerikában a háború ellen izgattam úgy verseimben, mint prédikációimban.« Miután 1917-ben egy verset sem írtam és egyszer sem prédikáltam, nyilvánvaló volt előttem, hogy valakivel összevetesztenek. Sikerült kiderítenem, hogy van

egy névrokonom, aki református pap az Ohio állambeli Franklin városkában, ő reá haragudott az amerikai kormány és nem én reám. Miután sikerült bebizonyítani, hogy az a Szabó László, aki ellen kifogása van Amerikának, már régóta künn van Amerikában és hogy én egy másik Szabó László vagyok, aki ellen Amerikának nem lehet kifogása: 1922 április havában végre megkaptam az amerikai vízumot.

Nagyon kevés pénzzel indultam el, de Horvát Ákos adott egy százötven dolláros csekket, hogy végszükség esetén használjam fel. (Szerencsére nem kellett a csekkhez hozzányúlnom és pár hónap múlva visszaadhatam úgy, ahogyan kaptam.) Zsolnán és Berlinen át utaztam Hamburgba, ami akkoriban 29 órai út volt. Hamburgban három napig kellett várakoznom s ez idő alatt módomban volt gondolkozni arról, hogy tulajdonképen miért is megyek én Amerikába?

Újra számot vetettem a helyzetemmel. Itthon, Budapesten nem volt mit csinálnom. A Központi Sajtóvállalattól visszamehettem volna *Az Est*-hez, mert Miklós Andor számtalanszor kijelentette, hogy a helyem »fenn van tartva«, – de a visszajövetelt lehetetlenségnek tartottam, mert könnyű lett volna visszatérésemet félremagyarázni. Azt mondhatták volna, hogy ma liberális vagyok, holnap

klerikális és holnapután megint liberális. Én *Az Est*-nél nem politizáltam; a Központi Sajtóvállalatnál politizáltam, még pedig úgy, hogy politikai cikkeimben az én felfogásom nyilvánult meg, az én politikai felfogásom pedig mindig egy és ugyanaz volt: mindig toleráns és mindig liberális felfogású ember voltam. Arra, hogy a várható támadásokra felelgessek, nem akartam vállalkozni, mert ellenfeleimet nem igen szoktam megtisztelni azzal, hogy válaszoljak nekik. Azt gondoltam tehát, hogy legjobb lesz, ha egy pár esztendőre teljesen félreállok az útból.

Mikor Hamburgban hajóra szálltam, még fogalmam sem volt róla, hogy Amerikában mihez fogok kezdeni. De nem is értem rá erről gondolkozni, mert az élet, melyet egy óceánjáró gőzösön alkalma van az embernek megfigyelni, minden érdeklődésemet lekötötte. A *Cunard* társaság *Caronia* nevű gőzösén utaztam, a lehető legnagyobb kényelemben, egymagam egy nagy I. osztályú kabinban, melyet a nagy forgalom idején három személyre szoktak berendezni. Még dívánom és íróasztalom is volt. Feleségemnek, leányomnak és fiamnak igen hosszú leveleket írtam és néhány levelet már Southamptonból haza irányítottam. Tengeri utazásukat nagyon sokan leírták már, de senki sem írta le azokat a dolgokat, melyeket egykor majd én le fogok

írni. Most ezeket mellőznöm kell, mert emlékezéseim már oly hosszúra nyúltak, hogy három rendes kötetet már megtöltenék. Végre pihenni kell egyszer az olvasónak is. Azt ugyanis, hogy hogyan utaztam, merre jártam, és hogy mit csinál az új világban egy olyan ember, aki 48 éves korában érkezik oda s egzisztenciát akar teremteni magának és családjának, – nem lehet röviden elmondani. Ez az anyag megérdemli, hogy majdan egy külön kötet legyen belőle, ha az Isten olyan jó lesz hozzánk, hogy még egy esztendeig élni enged bennünket.

Newyorkba megérkezve egyáltalán semmi meglepetést nem éreztem. Én már annyit tanultam Amerikáról, hogy rám nézve semmi sem volt új dolog. Akikkel Amerikában legelőször érintkeztem: a hordár, a soffőr s a hotel személyzete, gyorsabban beszélt ugyan angolul, mint én, de teljesen tudatában voltam annak, hogy az én angol nyelvem korrektebb. Mire helyre vergődtem a 15-ik utcában a Union Square hotelben, este hat óra volt. Ugyanott szállt meg egy magyar újtársam, Szterszky Sándor belügyminiszteri titkár, akit hivatalos tanulmányútra küldtek ki. Vasárnap volt, az utcák meglehetősen néptelenek. Az 5. avenuen felsétáltunk a Madison Squareig, megbámultunk néhány néger ladyt, akiket tüneményesen elegánsoknak ítélt-

tünk, – vacsoráltunk egy nekünk egészen újfajta vendéglőben (Child's, a 14-ik utcában) s azután holtfáradtan lefeküdtem. Másnap hét órakor már reggeliztem s azután gyalog lementem a város alsó végére, a magyar konzulátusra, a Cunard épületbe. Éppen három óra alatt értem le, mert majd minden üzlet kirakatát megbámultam a Broadwayn. Délután meglátogattam Kiss Emil bankárt, aki azzal fogadott, hogy Berkó D. Géza szerződtetni fog az Amerikai Magyar Népszavához. Kiss titkára, Bíró János (Bíró Lajosnak az öccse) ebben az ügyben eredményes tárgyalásokat folytatott Berkóval és harmadnap be is léptem a szerkesztőségbe, havi kétszáz dollár fizetéssel, ami a magyar viszonyokhoz képest hallatlanul nagy összeg volt, akkor annyi, mint az összes miniszterek fizetése... A hotelből három nap múlva egy hónapos szobába költöztem, heti tizenöt dollár házbérral. Innen egy hét múlva már megint visszamentem a hotelbe. Közben künn jártam Cartereten, melynek plébánosa, dr. Hudetz Rezső, a háborúban a flotta alezredes-lelkésze, egy évvel előbb ment ki Amerikába, mint én. Hudetz meghívott, hogy lakjam nála, mert a plébániáján hét szoba van és ne fizessek semmit a lakásért és élelemért, – így majd hamarabb fogok egy kis tőkét gyűjteni. Mivel azonban Newyorkból Carteretbe jó két

óráig kellett utazni s az útiköltség naponként két dollár lett volna, nem fogadhattam el a szíves meghívást.

Bíró János azt ajánlotta, hogy Brooklynba menjek lakni, ki a tengerpartra, az nagyon egészséges vidék. Ford-kocsiján el is vitt a Bensonhurst városrészbe, a Crosby avenuen levő *Bay Plaza Hotel*-be. Ez egy régi faépület, valaha, a XVIII. században, beszálló fogadó volt az országút mentén. Egy sokszögletes sarokszobát választottam ki az első emeleten. Hét ablak volt a szobámon, mind a tengerre nyílt s a tenger ott volt a kert végében, húsz lépésnyire tőlem. Minden este a tenger mormolása altatott el.

Havi ötven dollárt fizettem a szobáért, melynek nem is volt egyéb baja, mint hogy Newyorktól egy kissé messze volt. A hotelből húsz perc alatt értem a magas vasút XX. avenuei állomására; itt felszálltam az expresszre, melyen rendszeren ötven perc alatt értem be az Union squarera, – egy-egy úton öt cent költséggel.

Életmódom meglehetősen egyhangú volt. Mindig a Chld's-nál reggeliztem a 14. utcában; azután sétáltam egy órát. Tíz óra felé mentem föl a szerkesztőségbe, ahol egy óra hosszáig olvastam a reggeli lapokat s azután írtam tizenkét óráig. Délben lementem a II. avenue és 10-ik utca sarkán levő Royal-ven-

déglőbe, ahol Kiss Emil bankár három főtisztviselője, Hartman Gusztáv üzletvezető, Bíró János titkár és Euphrat Ernő levelező minden hétköznapon együtt ebédelt velem. Ezek az urak már tizenöt–húsz év óta Amerikában éltek, mindent tudtak és így végtelen sokat tanultam tőlük. Mindahárman megtiszteltek barátságukkal, sok elhamarkodott lépéstől megóvtak és sokszor tapasztalt szolgáltatásukat és támogatásukat sohasem fogom tudni eléggé megköszönni.

Törzsasztalunknál megfordult minden valamirevaló magyar úr, aki Amerikába jött: művészek, politikusok, papok, bankárok. Gyakran ott volt Jacobi Olivér, aki akkoriban hozta létre hallatlanul kitartó, szívós munkával a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank amerikai összeköttetéseit. Néha feljött Kentuckyból Himmler Márton, a legregényesebb és lepurilánabb emberek egyike, akiket valaha láttam. Kuruez János, a muzsikus, Major Henrik, karrikatura rajzoló, Mr. Adler banktisztviselő, kinek főnökei (Knauth, Nachod and Co.) éppen akkoriban buktak meg, szintén gyakori vendégei voltak sarokasztalunknak.

Délután kettőtől négyig ismét a lapnak írtam, azután pedig a levelezésem foglalt el egészen estig. Ha úton nem voltam vagy meg nem voltam híva valahova, este tíz óra tájon

már otthon voltam, megfürödtem és rendszerint nyolc órát aludtam. Idegeim nagyszerű állapotban voltak s általában úgy éreztem magam, mintha húsz éves lettem volna.

XCVII.

Tanárságom és hazajövetelem

Nem frázis, hogy Amerikában mindenkinek üzletembernek kell lennie. Ezt megpróbáltam én is; üzleteim azonban nem sikerültek.

Nyugodt lelkiismerettel elmondhatom, hogy minden balsikeremnek mások voltak az okai. Pénzem nem volt, tehát mindenben szövetkeznem kellett valakivel, de szerencsétlenségemre, egyetlen olyan partnerem sem akadt, akinek pénze is lett volna, meg tisztességérzete is. Nagyon könnyű lett volna igen nagy vagyont szerezni, ha véletlenül összekerültem volna egy olyan pénzes emberrel, aki tisztességes üzleteket szokott csinálni. A magyar állam kiadásait is óriási összegekkel tudtam volna csökkenteni többféle anyagbeszerzés révén. Künn, Amerikában minden összekötést meg tudtam szerezni, ez azonban mind nem ért semmit, mert itthon nem volt semmi olyan kapcsolat, mely lehetővé tette volna

üzleti tevékenységem megkezdését. Próbálkozásaim mindenesetre naivok is voltak abban a tekintetben, hogy feltétlenül egyenes utón akartam járni. Így a saját számlámra vitt apró üzletekre és kísérletezésekre az első hat hónap alatt mindazt ráköltöttem, amit kemény munkával kerestem. (írogattam a *New International Encyclopaedia*-ba, a *Chicago Tribune*-ba, a *New York Economist*-ba, dolgoztam a Cunard-nak, a Dodd könyvkiadó-cégnek, stb.) Első évi üzleti veszteségem meghaladta a kétezer dollárt.

1923 március 15-én Brooklynból a Newyork mellett levő Yonkers városába költöztem. Hatszobás lakást béreltem és bútorokat vásároltam. Elkövettem azt a nagy hibát, hogy mindent újonnan vásároltam, holott egészen jó bútort, melyen a használatnak semmi nyoma, harmadáron vehettem volna. Albérlőként nálam lakott a yonkersi magyarok plébánosa, Ciezz-Csizz János, egészen a családom kijöveteléig.

A kijövetelnek azonban nagy akadályja volt, hogy Pali fiam a gimnáziumnak még csak a VII. osztályába járt. Feleségemnek nem mindennapi energiája azonban elhárította ezt az akadályt is. Addig járt-kelt fűhöz-fához, míg a fiú engedélyt nem kapott arra, hogy márciusban a VII. osztályból levizsgázzék; ennek megtörténte után áprilisban és májusban a

fiú, mint magántanuló elvégezte a VIII. osztályt, június elején pedig letette az érettségét.

Mielőtt a családom útnak indult volna, egy szerencsés ötletem révén visszasodrótam a tanári pályára is. Nicholas Murray Butler, a Columbia University elnöke május közepén közzétette a lapokban, hogy néhány nap múlva Európába utazik, azok tehát, akiknek még dolguk van vele, mielőbb látogassák meg. Amikor ezt a közleményt elolvastam, rögtön jelentkeztem Butler elnöknel, hogy én az ő egyetemén tanár akarok lenni. Az elnök beszélgetett velem egyes történet-filozófiai kérdésekről, majd Egbert professzor folytatott velem eszmecserét, azután Clarence A. Manning professzor és e beszélgetések befejeztakor közölték velem, hogy rendben van a dolog, – megkezdhetem előadásaimat. Semmiféle iratot nem kívántak tőlem, – tisztára csak azon impresszió alapján alkalmaztak, amelyet tudományos kérdések körül forgó beszélgetésünk alapján szereztek. Munkakörömet úgy jelölték meg, hogy »tanítsak mindent, ami Magyarországra vonatkozik«, – magyar nyelvet, irodalmat, történelmet, magyar jogot, magyar gazdasági viszonyokat, stbit.

Ezzel körülbelül egy időben a leányomat eljegyezte Mihályfi Ernő, ki időközben *Az Est*-nél már segédszerkesztői pozícióba emelkedett. Mihályfi is kíváncsozott Amerikába és

HUNGARIAN

Hungarian 62—Elementary Hungarian. Credit X: 3 points Spring Session.
Fee \$24. Dr. LADISLAS SZABÓ.

4:30-6:10 p. m., Friday. Room 511 Hamilton.

The elements of the Hungarian language with instruction in reading, writing and speaking.
Open to new students.

Hungarian 6102—The development of the Hungarian drama. Credit II.
3 points Spring Session. Fee \$24. Dr. LADISLAS SZABÓ.
7-8:40 p. m., Thursday. Room 601 Hamilton.

Short survey of Hungarian drama with characteristics of modern Hungarian dramatists. Special attention will be paid to authors who have achieved success on the American stage. Herceg, Molnar, Lengyel, Bircó, etc.

Open to students who have no knowledge of the Hungarian language.

Előadásaim hirdetése a Columbia University tanrendjében.
1924, tavaszi félév.

miután a feleségem igen energikus sürgetésére megszerezte a doktori diplomát, én magam is kívántam, hogy jöjjön át Amerikába ő is.

Családom augusztus 15-én érkezett meg, Canadán át, a *Laconia* gőzösön Newyorkba. Szegények, sajnos, már csak II. osztályon utaztak, de így is belekerült az útjuk közel nyolcszáz dollárba.

Huszonnégy óra alatt kiderült, hogy kiutazásuk helytelen dolog volt. Cselédet nem tarthattunk, mert ahhoz kevés volt a jövedelem, egy nagy lakás takarítása, a főzés és általában a háztartás vezetése túlságos teher volt a feleségemnek. Leányom mint divattervező próbált szerencsét, de minimális fizetéssel kezdte működését *Madame Elisabeth* szalonjában a Madison avenuen. Mihályfi azt az állást, melyet ígértek neki nem kapta meg. A fiam pedig orvos akart lenni, de Newyork állam legfőbb tanügyi hatósága még két és félévi college-tanulmányt követelt tőle, mielőtt az orvosi iskolába való felvételt kérhetné. Így tehát egyelőre egyikünk sem találta meg azt, amit Amerikától várt.

Az egyetem folyton sürgetett, hogy »rendezzük« a magyar tanszék ügyét, ami alatt azt kellett értenem, hogy Magyarország járuljon hozzá valamivel a költségekhez. Erről azonban szó sem lehetett s így egyetemi jövedelmeim növekedését csak az esetben vár-

hattam, ha a Magyarországra vonatkozó előadások helyett az amerikai vagy az egyetemes történelemre térek át. Mivel különben is sok elkedvetlenítő dolgot tapasztaltam és hazulról még csak morális támogatásban sem részesültem, a legcsekélyebb mértékben sem, – 1924 április havában már elhatároztuk, hogy haza fogunk jönni.

Az utolsó hetekben igen nagy kísértésben voltam. Úgy látszott ugyanis, hogy jelentékenyen javulni fog a helyzetem. Igen szép megbízatásokat kaptam és jól kerestem. Szó volt arról is, hogy egy új egyetemet alapítsanak Californiában s az előkészítő bizottság elnöke, A. Thomas, Maine állam közoktatásügyi főnöke a szervezés ügyében tőlem is kért terveket; számíthattam rá, hogy az új egyetemen képességeim érvényesülhetnek. A Columbia egyetemen is tervezhettem volna a történeti segédtudományok tanításának előadást. Fantasztikus meghívásokban is volt részem: Bolíviába, Nebraskába, stb. A felelőségem nem avatkozott a dologba, – sohasem mondta, hogy »menjünk haza.«

Utolsó előadásom napján Manning professzor meghívott ebédre a Faculty Club-ba. Még nem is sejtette, hogy haza készülök, viszont azzal lepett meg, hogy még a nyár elején ellátogat Budapestre. Ebéd után a Kent Hallban fönt jártam William R. Shepherd pro-

fesszornál, aki szintén azzal fogadott, hogy egy hét múlva indul Európába és »egyszer már azt a Magyarországot is meg kellene nézni.« Hallgatóim közül is többen készültek Magyarországra, melyet bizonyos mértékben már-már divatba hoztam a »Campus«-on, egyetemünk telepén.

Május 25-én ragyogó nyári nap volt; fél-tizenkettőkor mentünk a yonkersi katolikus templomba. Míg a mi utcánkban, az Elliot avenuen mentünk, nekem egy ugyanilyen szép nyári nap járt az eszemben, amikor künn voltunk Szabó Gyuláék szőlejében Szegeden a »Szinlapis«-ban. (A mai Somogyi-telep helyén.) Elgondoltam, hogy a Szabó-leányokon kívül ott volt a szőlőben Kószó Pista, egy Lippay nevű fiatal káplán Zentáról (nem tudom, hogy került oda), Pálmai Bandi, Báló János, meg én... Milyen jó kedvünk volt, pedig nyolcan ittunk egy üveg bort... Amint befordulunk az Elliot avenueről a Morris streetre, a közelben megszólal a presbyterián St. Andrew templom öreg harangja; pontosan ugyanaz a hang, mint a szegedi városháza tornyának a harangjái!

– Gyerekek, mondom a családomnak, a sarkon veszünk egy újságot!

– De minek? szólt az asszony. Hiszen reggel vett már kettőt!

– Hamar egy újságot, feleltem egy kissé

izgatottan, látni akarom a hajók menetrendjét! A legelső nagy hajóval indulunk.

A legközelebbi »nagy hajó« a 36.000 tonnás *Columbus* volt, a Norddeutscher Lloyd új hajója. Június 12-én, csütörtökön indult Rajta voltam a feleségemmel és fiammal. Leányom, aki már az előző télen férjhezment Mihályfihoz, az urával együtt még négy hónapig künn maradt, mert legalább annyi pénzt akartak hazahozni, hogy itthon be tudjanak rendezkedni.

1927 novemberben.

(Gehl Zollán rajza.)

XCVIII.

A „csillagos cikkek” születése.

Megérkeztünk a Keleti-pályaudvarra tizenhat nagy kofferral és ezeket két kocsira felrakatva kivitettük Rákoshegyre a sógoromhoz, Kováts Edéhez. Mert benn a városban volt is lakásunk, nem is. Mikor a családom utánam jött Amerikába, Kinizsi-utcai lakásunkat bérbeadta egy tanárnak, bútorainkat pedig, az ebédlő kivételével eladta éppen akkor, amikor a pénz elértéktelenedése már küszöbön volt. Az ebédlőt és a könyveimet kiszállították a sógorom rákoshegyi villájába; – lakásunkból ez maradt meg, minden egyéb kárbaveszett. A Kinizsy-utcai lakásba az új háziúr akart beköltözni, de nem bírt, mert egy igen kedves jó barátom, dr. Salgó Zoltán ügyvéd kijárta a lakásom fentartását, miután ideiglenes amerikai tartózkodásomat a külügyminisztérium »közérdekűnek« nyilvánította. (Életemben összesen ennyi támogatásban és elismerésben részesültem a magyar

állam részéről.) Jogom volt tehát a lakásomba visszamenni, de nem illett a lakást visszakérni attól a tanártól, akinek a feleségem átadta. Miután úgymis nyár volt és a sógorom, akinek szép nagy kertje is van, át tudott engedni két nagy szobát, egyelőre Rákoshegyén húztuk meg magunkat.

Június végén megérkezett Budapestre Shepherd professzor, akit elvittem gróf Bethlen miniszterelnökhöz és Kánya követhez, az akkor éppen betegeskedő Daruváry külügyminiszter helyetteséhez. Shepherd tanár hívott vissza Amerikába; a külügyminisztérium küldött is nekem valami leiratot, melyben évi hatezer aranykorona tiszteletdíjat kínált az esetre, ha visszamegyek, de én most már az itthonmaradás mellett határoztam.

Július 1-én visszaléptem *Az Est* lapokhoz. Szeptemberben fölvtették a fiamat az egyetemre orvostanhallgatónak. A szerkesztőség épületében sikerült egy szerény háromszobás lakást vennem huszonnyolcmillió koronáért, de a lakás rendbehozatala még további huszonkétmillióba került. És megkezdődött az új otthonalapítás: a bútorok kiegészítése, öt nagy könyvszekrény csináltatása, stb. Mint annak idején, a házasságom után, – azzal a különbséggel, hogy Isten segítségével most már nem kellett részlet-üzletekbe bocsájtkoznunk.

Első dolgaim egyike volt: könyvet írni Ame-

rikáról. *Az igazi Amerika* már 1925-ben meg is jelent; az amerikai magyarok azt mondják, hogy az, amit leírtam, csakugyan az »igazi« Amerika. A hazai magyarok, akik azóta Amerikában jártak, szintén meg voltak elégedve ezzel a könyvvel. Egy fényes tehetségű, valóban világlátott kollegám, Baronessa Mantica, vagy ahogyan itthon Magyarországon jobban ismerik, Vészi Margit, néhány fejezetet lefordított belőle németre s ezek a részek körutat tettek a német sajtóban.

Alig hogy megírtam ezt a könyvet, nagy beteg lettem, évtizedek óta először. »Zavarok a szívműködésben.« Én anginára gondoltam és miután járás közben öt-hat lépés után mindig meg kellett állni, el voltam készülve a legrosszabbra, – hiába biztattak az orvosok, hogy semmi szervi baj nincsen. Egy hónap múlva azonban gyorsan elmúltak az összes kellemetlen tünetek s így a bajomat hajlandó vagyok utólagosan egy egészen egyszerű szívneurózisnak minősíteni.

1925 tavasza különben is jelentős fordulatot jelent pályafutásomban. Április 29-én délután a Pesti Napló szerkesztője, dr. Földi Mihály bejött a szerkesztőségi szobámba és megkérdezte tőlem, hogy nem lennék-e hajlandó »csillagos cikkeket« írni a Naplóba?

– Hajlandó vagyok, feleltem, de mondja meg, mi az a csillagos cikk?

– Olyan cikk, felelte dr. Földi, amelynek a címe után egy csillagot teszünk s a csillag után a tanár úr majd elmondja tréfás, vagy gúnyos, vagy oktató észrevételeit a nap valamelyik eseményéről.

Azt gondoltam, hogy ez éppen nekem való dolog és már másnap megírtam az első csillagos cikket, amelyből azonban véletlenül kifelejtették a betűszedő szaktársak a csillagot.

»Szakkörökben« nagyon hamar feltűnést keltettek ezek a cikkek; amint ez már történni szokott, a barátaim dicsérték, az ellenségeim szidták ezeket az írásokat. Mindenki azt gondolta, hogy vagy belefáradok ebbe a munkába, vagy a közönség fogja megenni a csillagos cikkeket. Amikor azt mondtam, hogy »még hat hónap múlva is írni fogom ezeket a cikkeket s a közönség még mindig nem fogja megenni őket«, – egyhangúlag kinevettek. Most már a negyedik év derekán járunk s a csillagos cikkekbe még mindig nem fáradt bele egyikünk sem, sem én, sem a közönség.

Mi ennek a titka? Az, hogy ezekben a cikkekben mindig becsületes és őszinte akarok lenni; semmiféle »stílusra« vagy irodalmi formára még csak nem is gondolok s oly közvetlenséggel szólok bennük a közönséghez, hogy az íróművészek elkeserednek, ha valaki csak meg is említi előttük a csillagos cikkeket. Az ő műalkotásaik mellett olyanok ezek

a cikkek, mint az üvegházi orchidea mellett a szekfű, a pipacs vagy máseféle paraszti virág.

Hamar észrevette a közönség azt is, hogy a csillagos cikkeknek néha fullánkja is van, – amikor kell; sőt néha olyan ez az apróbetűs kis cikk, mint a tagló: a hova ütök vele, ott többé fű nem terem... Voltak olyan komoly idők, amikor a csillagos cikk bizonyos hivatást teljesített, mert igen őszintén kimondott olyan dolgokat, amelyeket más nem mondott ki. »Mondj igazat: betörök a fejed.« Tömegestől indították ellenem a bűnvádi eljárásokat; az egész világon senki sincs, aki például az Úrnak 1927. évében annyiszor ült volna a vádlottak padján, mint én. Ezek a perek persze több-kevesebb izgalommal jártak s 1927 decembertől 1928 márciusig sokat szenvedtem a szívem működésének idegesség okozta szabálytalanságai miatt.

1926 szeptember elejétől 1927 február végéig *Az Est* hasábjain is nagyon garázdálkodtam: mindennap írtam egy nyílt levelet a közélet valamely szereplőjéhez, aki valamely eseménynek a középpontjában állott és többnyire csak humorizálva, de néha a dolognak savát-borsát megadva, megmagyaráztam, hogy az illető eseményben mi a helytelen vagy ostoba, esetleg gonosz dolog. A cikk mindig a megszólítással kezdődött: »Kedves Windischgraetz...« »Ked-

ves *Nádasy*«, stb. A közönségnek nagyon tetszetek ezek a »kedves« levelek, de nem nagyon tetszettek például a gróf uraknak, akik impertinenciát látlak az ilyen kedélyes megszólításban, mert nem fogták fel, hogy az, aki azoknak a kedves leveleknek a tartalmát elgondolja, nem egy Szabó László nevű egyén, hanem őfelsége, a Nép – és Szabó László csupán leírja, mint Íródeák azt, amit a Nép gondol. Amikor végre is egy fölötte súlyos pert akasztottak a nyakamba, meguntam a tréfát és minden további cikkemet e szavakkal vezettem be: *Bocsánatot kérek...* No ja, bocsánatot kérni csak szabad? Egy félév múlva azonban ezt a mókát is meguntam és miután összeszámláltam, hogy hány bűnügyem van még függőben: a *Bocsánatot kérek* kezdetű cikkek írását is abbahagytam.

XCIX.

Körutazás Magyarországon.

1927 május havában fölkeresett a szerkesztőségben egy szegedi ügyvéd, dr. Fülöp Zsigmond. Elmondotta, hogy a »csillagos cikkeket« Szegeden nagyon sokan olvassák s a Kass-ban az ügyvéd-asztalnál gyakran meg is vitatják. Tudják, hogy a cikkek írója szegedi; de miután én már nagyon régen elkerültem a szülővárosomból, nem lenne-e célszerű lemenni s azokkal, akik a csillagos cikkek révén úgysis mindennapi kontaktusban vannak velem, személyesen is megismerkedni?

Dr. Fülöp Zsigmond ötletét helyeseltem és június 15-én le is rándultam Szegedre. Hogy ne csupán szórakozzam, hanem valamit dolgozzam is, a kereskedelmi és iparkamara termében előadást tartottam »Szeged lelkéről«. A Lloyd Társulat erre az előadásra igen előkelő közönséget hozott össze s a Lloyd elnöke, Bokor Adolf vezette be az előadásomat. Amikor felszólaltam, nagyon meg voltam hatva

és örökké szégyenlem, hogy meghatottságomat elleplezni nem tudtam. Arról beszéltem, hogy Szeged büszke demokráciája mindig haladó szellemű volt, de különösen az volt az én szűkebb pátriámnak, a Felsővárosnak népe. Persze nem is sejtettem, hogy a világ azóta mennyire megváltozott. Este vacsora volt a Tisza-szálló kertjében. Dr. Erdélyi László egyetemi tanár, dr. Szivessy Lehel, dr. Biedl Samu, dr. Fülöp Zsigmond és Juhász Gyula szólalt fel; természetesen egy kissé politizáltak is a szónokok s az elhangzott beszédeknek nagy visszhangja támadt a szegedi és a budapesti sajtóban.

Éppen szegedi látogatásom idejében jelent meg 1925-ben írott csillagos cikkeimnek gyűjteménye »*Magyar hibák – magyar gondok*« címmel az Athenaeum kiadásában és június 16-án délelőtt Szegeden, a Tisza-kávéház előtt olvastam Rákosi Jenőnek a könyvemről szóló vezércikkét, melyben oly sok volt az elismerés és a dicséret, mint amennyi rendszeren csak a nekrológokban szokott lenni.

Megbocsájtja az olvasó, ha ide iktatom, hogy milyenek írta le ezt a könyvemet és egész egyéniségemet Rákosi Jenő, a legkiválóbb magyar újságíró:

Napok óta forgatok egy könyvet, melynek a címe *Magyar hibák – Magyar gondok*, s melynek a szerzője *Szabó László*. És forga-

tom a könyvet és soha semmit nem hasonlítottam több igazsággal a káprázatos kaleidoszkóphoz, mint ezt a könyvet, mely kétszáz oldalnál valamivel többre terjed s az előszót is beleszámítva, hatvanegy újságcikket tartalmaz. Ahány cikk, annyi fordulata a kaleidoszkópnak és annyi új meg új kombinációból kerekedett képlet. Valamennyi gyöngyszemek, színes kövek, fényességek kergetődzése, melyek minden fordulatnál más, gyönyörködtető alakban állanak össze. Gondolatok, morál, tömeges tudás, kifogyhatatlan ismeretek, tapasztalati tények csattanó adoma formájába tömörítve: ez a gyöngy, a tükör, a színes kő játéka s elömlöve rá közbül a humor aranypora, a jókedv hímpora, szarkasztikus fényvillanások és mégis igen komoly, igen szigorú erkölcsi magasztal, tanító erejű enyelgés, férfias nyíltság és érclábakon álló, biztos világfelfogás. Az a keserűség azonban, amely nélkül ezeket a cikkeket megírni nem lehetett, az hiányzik a cikkekből. Az író nyilván megtartotta magának a szívében eltörölve, magánhasználatra.

Mikor olvasgatom ezeket a rövid, pompás és formás elmélkedéseket, amelyeket Szabó László szinte nap-nap után egy-egy esethez, személyhez vagy csak mondáshoz is fűz, egy különös benyomás támad fel bennem. Én ezeket a cikkeket az újságban talán valamennyit olvastam. De megvallom, akkor, mikor mint mondani szoktuk, aktuálisak voltak, nem tették rám azt a nagy hatást, amely ellen most, mikor úgyszólván kodifikálva olvasom: nem tudok védekezni. Hiszen amiről e cikkek írva vannak, az szinte mind jóformán kicsi, mel-

lékes dolognak látszik a mindennapi élet for-
 gatagában. Nagyon érzékeny újságírói szem
 kell hozzá, hogy külön cikkek megírására
 inspirálódjék tőlük. Itt a könyvben súlyt és
 helyet cserél az ok és az okozat. A téma,
 amiről az író érdeemesnek tartotta cikket írni,
 itt attól nyer különösebb súlyt, amit róla
 az író megirt. Anélkül tán nagyobb részével
 nem volna érdeemes ma foglalkozni. Ellen-
 ben, amit az író róla irt, azt száz év múlva is
 érdeemes lesz olvasni, mert jobban belevilágít
 korunkba, mint a nagyképű beszédek, heve-
 nyészett törvényjavaslatok és képmutató párt-
 programok. Én azt hiszem, legjobban azzal
 lehet e könyvet jellemezni, ha azt mondom,
 hogy ezek a cikkek egy szellemes figyelő
 naplójegyzetei emberekről, tárgyokról, eszmék-
 ről és cselekedetekről, amelyek szeme előtt
 elvonultak.

De én azt szeretném mármost tudni, hogy
 Szabó László úr mikor alszik, mikor eszik,
 mikor ér rá férjnek vagy apának lenni (ha
 ugyan az, mert én harminc évnél régebben
 ismerem, de magánéletéről nem tudok sem-
 mit). Szóval, hogy Szabó László mikor él
magának is. Mert ha csak ezt a könyvet magát
 nézem is, amelynek első cikkét 1925 május
 1-én, utolsó cikkét ugyanazon év december
 31-én írta és ehhez hozzágondolom, hogy ez
 a könyv csak egy kis töredéke az ő minden-
 napi újságírói munkájának: akkor a rémület
 száll meg a gondolatra, nem hogy mennyit *ír*,
 hanem, hogy mennyit kell még *olvasnia*, hogy
 mindig abban a fégyverzetben jelenhessék meg
 közönsége előtt, amelyben megszoktuk őt látni.
 Mert igaz, hogy ő közöttünk, újságírók között

a legtanultabb ember (hiszen még professzor is!), a legmunkásabb és a legmunkabíróbb ember is. De neki nem csak azt kell tudnia, jobbanmondva, ő nem csak azt tudja, amit iskolákban és egyetemeken tanul meg az ember és nem csak azt, amit saját bűvárlatai reveláltak neki, ami mind igen gazdaggá teszi ezeket a látszólag oly könnyedén s igénytelenül megírt cikkeket: őneki a legújabb történelem – ami alatt értem az utolsó ötven évet – és őneki a folyó történelem, a mindennapi élet, politika, társadalom, tudomány és e dolgok szereplői mindig a kezeügyében rendelkezésére állanak. Cikkeiből akárhányszor kicsap ránk korszakunk tragikus szele és benők háynak neki bukfencet időnk nagyképű és kevés tudományú komikusai és bohócai is.

Én attól félek, hogy ez a különös ember iákkor fog felébredni, amikor meghal. Azt fogja mondani halálos ágyán: Hohó, mi lesz? Mi történik velem? Megálljatok, valamit elfelejtettem.

– Mit, – kérdi riadt környezete – mit felejtettél el?

– Elfelejtettem – élni!

Mert szép mondás az, hogy az élt legszebben, aki másoknak élt. De aki mindig csak másoknak élt, az tudhatja ugyan halála óráján, hogy *miért* élt. De azt nem tudja, hogy – élt egyáltalán.

Nekem Szabó László mindig egy kissé félelmes ember volt. Mert mindig *csak* dolgozni láttam. Cicero azt mondta, hogy egyszer-kétszer az esztendőben minden tisztességes ember kirúg a hámból. Szabó Lászlóra nem mernék ezzel a kérdéssel rákérdezni. Könnyen kisül-

hetne hogy kénytelen lenne becsületsértésre perelni – Cicerót. Szabó László tivornyái, kicsapongásai és kirúgásai az ő könyvei és cikkei s ezekben igazán mértéktelen. A csodálatos dolog pedig az, hogy írásaiban annyi a lelkes emberiség, az emberi jóság, ideálok tisztelete, az igazság szeretete és a becsület kultusza, hogy nem szabad csodálkoznunk, hogy a Gondviselés ehhez való munkakedvvel és megfelelő munkabírással áldotta meg. A *magyar hibákból* keveset látunk benne; *magyar gondjainkban* pedig híven osztozik velünk. És így akármennyit ír, írhat sokat, de nekünk nem írhat eleget.

1927 őszén újrakezdtém előadásaimat a szegei egyetemen. Ez úgy ment, hogy Budapesten pénteken délig megírtam a szombatra és vasárnapra való cikkeimet, az Íróasztal mellől fölkelve rohantam a vasútra; Szegeden a vasúti állomásról engem az egyetemre, podgyászomat pedig a szállodába vitte az autó. Az előadás után, este nyolckor már vártak szegei barátaim, akik közül velem töltötték *Az Estét* azok, akik éppen ráértek: dr. Fülöp Zsigmond, dr. Szívessy Lehel, dr. Mezei Pál, dr. Palócz Sándor, Vas Károly, dr. Szekerke Lajos, dr. Eisner Manó, dr. Schwarcz József, stb. Néha velünk tartott dr. Gaál Endre városi tanácsnok, dr. Rottenberg Pál, dr. Biedl Samu, dr. Bodnár Géza, dr. Haberl Pál és mások is. Volt rá eset, hogy harminc-egyvenen ültünk az asztalnál.

A tél folyamán csaknem minden héten úton voltam: számos városba ellátogattam és előadásokat tartottam. Mindenütt nagyon szépen fogadtak: Makón, Hódmezővásárhelyen, Orosházán, Békéscsabán, Gyulán, Debrecenben, Nyíregyházán, Kecskeméten, Szolnokon, Miskolcon, Sátoraljaújhelyen, Baján, Pécsen, Nagykanizsán, Kaposváron, Pápán és Tatán stb. A pécsi egyetemen is tartottam egy előadást és amerikai jogi témákat fejtegettem a szegedi, szolnoki, miskolci és debreceni ügyvédi kamarában. A sátoraljaújhelyi és nagykanizsai jogász-közönség előtt is tartottam egy jogi előadást. Közben Budapesten is szorgoskodtam: előadást tartottam a Béke Egyesületben, az Újságkiadó Tisztviselőknél, a Feministáknál, a Kereskedelmi Alkalmazottak Szövetségében, a Pedagógiai Társaságban és a Cobden Szövetségben.

Körutazásom befejezéséül június 23-án este elmondtam Szegeden egy társasvacsora keretében, hogy »mit láttam húsz magyar városban?« Ezt a beszédemet egész terjedelmében közölte a Pesti Napló június 26-án.

Utaimra gyakran elkísértek a kollegáim közül többen-kevesebben. Akik mindenüvé velem jöttek: Lévai Jenő és Láng János titkár, külön hálára köteleztek segítségüknek és szíves figyelmüknek számtalan megnyilatkozásával.

Ha arról van szó, hogy meglehetősen fá-

rasztó körutazásom ideje alatt újságírói működésemet folytattam-e, úgy ha az elvégzett munkának csak a mennyiségét tekintjük: mindenesetre jogosítva vagyok megvergetni a saját vállamat. Majd el is felejtettem, hogy, ez idő alatt könyvet írtam *A hirdetés tudományáról* és egy másik könyvet *Az amerikai demokráciáról*.

És 1928 elején elkezdtem írogatni ezeket a visszaemlékezéseket, – ez azonban már nem munka volt, hanem passzió. (Az utolsó?)

Ahhoz, hogy valaki még életében közzétegye emlékiratait, igen nagy bátorság szükséges. Az egész világ egyetért abban, hogy minden önéletrajznak az a célja, hogy az író önmagát minél kiválóbb jellemnek és minél nagyobb jelentőségű férfiúnak tüntesse fel. Az önéletrajzíró elhallgatja vagy legalább szépítgeti hibáit. Azt hiszem azonban, hogy én ezt nem tettem: hibáimmal és bajaimmal együtt írtam le magamat, annyi őszinteséggel, amennyi csak kitelik egy embertől. Bátran állíthatom azt is, hogy azt a hatást, amit a közügyekre és a közéletre alkalmilag gyakorolni tudtam, vagy egyáltalán meg sem említettem, vagy csak igen vázlatosan adtam elő. Amikor már megjelent egy-egy fejezet eléggé hányatott életemnek a leírásából, utólag természetesen sok olyan dolog is eszembe jutott, amit talán meg is írtam volna, ha előbb gon-

doltam volna rá. Miután azonban egyelőre semmi szándékom sincsen meghalni, remélem, hogy majd a jövőben még élhetek az öreg embereknek azzal a privilégiumával, hogy időnkint elfecsejtek még egyetmást múltamból, mely másnak a szemében lehet nagyon egyhangú, de amely az én szempontomból megítélve sokkal változatosabb volt, mint óhajtottam.

Emlékezéseimből az utolsó fejezeteket 1928. évi szabadságomon, Lussin szigetén, Cigaleban vettem papírra, oly környezetben, hol családomnak jelenléte, a természetnek elragadó, csodás szépsége s egy iskolatársamnak és jó barátomnak, dr. Hajnik Pál főorvosnak és szeretetreméltó családjának barátsága és sok figyelmessége egy hónapra elfeledtetett velem mindent, ami ebben az életben kellemetlen.

C.

Epilógus.

A legtöbb könyvhöz »Előszót« írnak, melyben az író előadja könyve közzétételének okát vagy mentségét. Én jobbnak láttam, hogy erre vonatkozó mondanivalóimat ne előre, hanem utólag mondjam el.

Nem kívánok védekezni azokkal szemben, akik azt mondják, hogy nagy szerénytelenség, ha egy olyan közönséges és szürke egyéniség, mint én, ilyen sok jelentéktelen dolgot elmond önmagáról. Megvallom, hogy azoknak, akik így gondolkoznak, szerintem is igazuk van. De amikor tollat fogtam a kéziembe, hogy emlékezéseimet leírjam, senkinek sem ígértem, senkinek sem mondtam, sőt még csak nem is gondoltam, hogy én most majd valami szerény dolgot fogok cselekedni. Munkámnak nem a szerénytelensége vagy szerénysége járt az eszemben, hanem csak az, hogy az olvasó által most már nagyjából ismert, eléggé hányatott életemnek rajzát leírjam a valósághoz

oly híven ragaszkodva, amennyire csak lehet.

Én kinevetem azt a felfogást, hogy csak a »nagy emberek« életrajza lehet érdekes és tanulságos. Én a nagy emberekben nem sokkal többet hiszek, mint a boszorkányokban, mert valahány »nagy embert« láttam, mint embert, valamennyit középszerűnek vagy éppen kicsinynek találtam. Az Írókat és művészeket kivéve, a legtöbb »nagy ember« nem a saját egyéniségének kiválóságánál fogva, hanem a körülményeknél fogva (származás, összeköt telesek, vagyon, szerencsevadászat, viszontbiztosítás, stb.) révén vált »nagy emberré«. A nagy emberek kilencven százalékáról ezt bátran állítom, mert bizonyítani is tudnám. De éppen ezért gondolom, hogy a »nagy emberek« kilencven százaléka, ha ön-életrajzának megírásával fáradna, – a világon mindent elkövetne, hogy pályája emelkedésének rugóit a világ elől elrejtse.

Az én életem, melyet itt leírtam, egy 1893 és 1928 között működött, az átlagnál kissé jobb magyar újságírónak az élete. Ennek az elbeszélése tehát némiképpen beszámoló harmincöt évnek a munkásságáról. Harmincötévi munkát már lehet körülbelül egy emberélet munkájának nevezni. Amit a munkásságom megkezdése előtti időkről nagy bőbeszédűséggel elmondottam, az szerintem szükséges annak a megértéséhez, hogy milyen elemekből és

hogyan alakult ki az egyéniségem.

Ha most, egy emberélet munkájának elvégzése után megpróbálom életemnek a mérleget megcsinálni, feladatomban nem nehéz.

Mit kaptam az Élettől és mit adtam érte?

Az Élettől kaptam magát a lételemet, melynek egészben való értékét fölötte problematikusnak, illetve igen csekély mennyiséggel kifejezhetőnek tartom. Származásomban nincs mit szégyelni, de nincs mit dicsekedni se. »Egy a népből«, – s ez a mai Magyarországon még mindig tehertétel. Hogy szegénységben születtem, nagy nyomorban nőttem fel és mindenkor nehéz küzdelmet kellett folytatnom a pusztaságért, – ez nem csupán a teher-tételek közé írandó, mert jogot adott nekem arra, amire a legtöbb embernek nincs joga: az önérzetre és a büszkeségre, miután e téren az életem tornyosuló nehézségeket legyőztem. Sokkal súlyosabb dolog ennél, hogy nem születtem sem egészséges konstitúcióval, sem rokonszenves külsővel s emellett nagyon kevés nevelésben is részesültem. Ha valakit nem tanítanak, az illető ennek ellenére nagyon sok ismeretet szerezhet; de az úgynevezett »jó gyermekszoba« hiányát csak némileg is pótolni százszorta nehezebb. Az tehát, amit az Élet adott nekem, nemcsak hogy csekély mennyiséggel fejezhető ki, hanem ez a mennyiség »minus« jellel jelölendő, azaz kevesebb a

semminél s ha megkérdeztek volna, hogy kell-e, – nem fogadtam volna el.

Lássuk, mit adott a Sors? Nem haltam meg a szegedi árvíz alkalmával, nem haltam meg se vörhenyben, se háborúban, nem akasztottak fel a vörösök és nem sülyedt el velem az óceánon a hajó. A Sors utamba hozott egy nőt s apjává tett két gyermeknek, akiknek felnövekedését végig nézhettem, – ennyi az, amiért a Sorsnak tartozom.

Mit adott az Isten? (A Sors és az Isten nem azonos: Isten semmit sem ad mást, mint amit az ő akaratából én magam cselekszem.) Az Isten adta, hogy bizonyos vallásos érzés kifejlődött bennem, – az átlagosnál jóval nagyobb mértékben. Az Isten adta, hogy ez a vallásos érzésem nem merül ki formalitásokban, bár azokat megtartani és tiszteletben tartani illendőnek vélem, nem csupán »parancsra«, de vallásom iránt köteles loyaltásból. Ennek a vallásos érzésnek számos üdörös következménye közül csak egyet emlétek: nem tudok kétségbeesni, ami annyit jelent az én gondolkodásomban, hogy az Élettel és a Sorssal szemben mindig rendelkezem a bátorság szükséges mennyiségével.

És most lássuk, mi az, amit én adtam az Életnek, a Sorsnak és az Istennek?

Istennek semmi egyebet nem adtam, mint magasztaló, kérő és hálaadó fohászaimat, de

ezeket sem oly sokszor, mint amennyiszer tartoztam velük.

A Sorsnak nem adhattam semmit, mert e nagy Ismeretlenhez hozzá nem férkőzhetek. (És ez szerencséje neki!)

Az Életnek adtam a munkásságomat, testi és lelki szenvedéseimet, sok keserűségemet és kevés örömet. Az Életnek azt, hogy »dolgozni kell«, elhittem és ámbár ez az a parancs, amely ellen a legtöbb ember legtöbbet vétkezik, nyugodtan mondhatom, hogy soha semmi munkámat nem akartam elkerülni, másra tolni vagy ravaszsággal pótolni és soha semmi munkámat nem végeztem kevesebb igyekezettel, mint ahogyan bírtam és tudtam. Természetes, hogy így nagy »gyakorlatra« tettem szert és annyi küzdelem után munkaerőm és teljesítő-képességem legcsekélyebb hanyatlását sem érzem. Ez azonban semmiképen sem jelenti azt, hogy egy szomorú gyermekkor és harmincötévi kemény munkásságnak a korszaka nyomtalanul osont el felettem. Testileg is, lelkileg is jelentkeztek a »következmények«. Annyi izgalmat kellett életem összességében kiállnom és munkásságom ma is mindennap annyi izgalommal jár, hogy aránylag még szerencsésnek kell tartanom magam, hogy más bajom nincs, mint hogy elaludni gyógyszer nélkül nem bírok s arról, hogy egy éjszaka legalább hat órát alhassam, már régen és örökre le

kellett mondanom. Lelki következménye eddigi életemnek: annak a vidám hangulatnak a hiánya, amihez minden becsületes embernek joga van. Ha egy egészséges nevetést hallok: sírni tudnék, annyira sajnálom magamat. Az Élet mindennap számtalanszor reám rohan olyan dolgokkal, melyek elkeserítenek és nagyon lehangolnak. Ebből a depresszióból nincs más menekvésem, mint a munka. A nagy »tréning«-nek, a folytonos munkának káros következménye az, hogy ha egy teljes napon át megakadályoznának abban, hogy bármit is dolgozzam: az a huszonnégy óra elég lenne ahhoz, hogy megőrüljek. Ez az ellen-tétele annak, hogy ha magam vagyok, soha egy másodpercig nem unatkozom. A folytonos munka másik irtózatosságot okozó következménye: az elme magasra fokozott befogadóképessége és az emlékezésnek ereje. Rengeteg sokféle dologból tellett megtanulnom valamit, amellett, hogy egynémely dolgokat egészen jól meg kellett tanulnom. Az ügyvéd nem tanult építést, se fiziológiát, se geológiát, a mérnöknek nem kellett megtanulnia se az amerikai demokrácia rendszerét, se a katolikus egyházjogot, se a szociológiát, az orvos nem hatol bele művészettörténeti problémákba, nem szakember sem az antropológiában, sem a pedagógiában, – de nekem az ügyvéd, az orvos, a mérnök, a pap, a műtörténetíró, a politikus,

stb. stb. tudományából sokkal nagyobb mennyiséget kellett fölszednem és az évtizedek folyamán elraktároznom, mint amennyinek megtanulásával az átlagos intelligens ember fárasztaná magát. Éppen csak említem az idegen nyelvek tanulását... Viszont, akinek ily nagy tréningje van az adatberaktározásban és lehető frissen tartásában, annak memóriája szükségképen úgy fejlődik, hogy feledni nem bír: *tovább cipeli a már feleslegessé vált tudásának óriási terhét* is és e mellett emlékezik eseményekre, szavakra, gesztusokra, arcjátékokra, miket *nem-feledni kín és gyötrellem!*

Mindent egybevetve, érzem azt, hogy az Élet sokkal többel maradt adós nekem, mint én öneki. Talán remélhetem, hogy aki életem folyását végig olvasta, elismeri, hogy ez a nézetem nem csupán a természetes hiúságból fakad.

Egy igen rossz életpályára kerültem oly boldogtalan korszakban és oly szerencsétlen országban, hol az újság még igen kevesek életszükséglete és ahol sokaknak természetes érdeke gyűlölni a nyilvánosság emberét. A társadalomnak most uralkodó rétege a nemzetietlenség és hazafiatlanság bélyegét süti azokra, kik az emberiesen gondolkodó s a jogegyenlőségért és szabadságért rajongó, liberális lelkületű újságírónak a létezéshez és munkához való jogosultságát elismerik és mélt-

tányolják. Egy oly korszakban, melyet a tehetségtelen emberek igen nagy számának túlságos érvényesülése jellemez, – a karakter, tudás, szellemi képességek, munkabírási és már befejezett munkateljesítmények dolgában nálam sokkal kisebb emberek mögött oly messze elmaradtam, hogy egyáltalán nem is vagyok sehol...

Úgy érzem, hogy egész életem mérlegében *Egyenleg*-ként javamra nem mutatkozik semmi egyéb, mint valamennyi (nem tudom mennyi?) embertársamnak becsülése, néhány embernek szeretete s a jog, a jól kiérdemelt, a jól megszenvedett jog ahhoz, hogy sok, nagyon sok emberre felülről lefelé nézzek.

NÉVMUTATÓ

Abendschein Miklós, I. 152
Adorján Andor, III. 17
Agócsy úr, I. III, 134
Albrecht főherceg, III. 153
Alfonz, XIII. III. 154, 155, 156
Alföldi Béla, I. 153
Ambrus Zoltán, II. 24
Andor Endre dr., II. 66
Andor József, II. 66
Angyal Pál, III. 160
Apponyi Albert gróf, III. 25
Arleth tanár, I. 126
Arnold Gyula, I. 232
Aubermann Miklós, I. 152
Ausländer Dezső, II. 103
Ábrányi Kornél, II. 32, 221
Áldor Ármin, II. 68, 69, 72
Baard W., III. 143
Babarczy Imre, I. 20
Baerenbronck miniszterelnök, III. 141, 142
Bakonyi Károly, I. 231
Bakonyi Szeréna, I. 236
Baksay Károly, I. 188
Bakó László, II. 63
Balassa Ármin, II. 57

- Balózsy Mihály, III. 42
Ballá Jenő, II. 46, 52, 60, 104
Ballagi Aladár, III. 126
Balog N. Imre, I. 211
Balogh Jenő, III. 119
Balogh Pál, II. 32
Bangha Béla, III. 76, 81, 91, 96, 97, 109, 157, 158
159, 160
Barabás Béla dr., III. 18
Barabás Loránd, III. 20
Baranyay Jusztin, III. 77, 97
Baráth Kálmán, I. 219
Barna Leander, I. 31
Baross Károly, II. 64, 65, 69, 75
Barta Dezső, I. 226
Dartos Fülöp, II. 46
Bartos Gyula, II. 61, 66, 70, 76, 95, 100
Bába Sándor, II. 54, 105, 134
Bathó Sándor, I. 125, 128
Báló János, I. 197, 218, III. 179
Bán Aladár dr., II. 66
Bárkányi Zoltán, I. 232
Báttaszéki Lajos dr., II. III
Beck litográfus, I. 211
Belesek Kornél, I. 90
Bénák András, I. 28
Beöthy László, II. 23, 39, 97
Beregi Oszkár, II. 61
Berencsy Károlyné, III. 24
Berényi László, II. 39
Berger bácsi, II. 61, 62
Berinkegy Dénes, I. 13
Berkó D. Géza, III. 170

- Bernát István, II. 64, 65
Bezdán Imre, I. 77
Bezdán János, I. 232
Békefi Antal, II. 43, 51, 106
Béla Henrik, I. 151
Béres Elek, I. 215
Biedl Samu dr., III. 188, 192
Bíró Ferenc, III. 89
Bíró János, III. 170, 172
Bíró Pál, III. 196
Blaustein N. Ignác, I. 211
Bleyer Jakab dr., III. 86, 116
Bodnár Géza dr., III. 192
Bodnár Imre, I. 232, 234
Boér Vilmos, III. 147
Bogdanovics Lucián, I. 213
Bogoss Béla, I. 189
Bokor Adolf, III. 187
Bolgár Mihály, I. 201, 202
Bonitz Ferenc, III. 61
Bódogh János, I. 181, 210, 221, 228, II. 5, 20,
21, 22
Brankovics György, II. 99
Breál Michel. I. 194
Breisach Béla, I. 115
Brenner Jóska, I. 191
Bródy Béla, III. 78, 89
Bródy Sándor, II. 24
Budavári József, I. 167
Buday László, III. 160
Bumford Gyula, I. 85
Büres festő, I. 21
Bus Jakab, III. 112

- Butler, N. M., III. 176
Bulykay Anlal, III. 77, 107, 108
Churchill Winston, III. 128
Ciezz-Csizz János, III. 175
Clair Vilmos, II. 63, 65, 68
Claudet, J., III. 162
Cyprian, II. 66
Czinner József, I. 20
Czinner Vilmos, I. 162
Csajthay Ferenc, II. 26
Csathó Aurél, II. 26
Csánky Dezső, III. 126
Csányi János, I. 125, 232
Császár Elemér, III. 160
Csáth Géza, I. 192
Cserép Sándor, I. 148
Csergő Hugó dr., II. III
Csernoch János, III. 6, 8, 60, 61, 78, 141, 156
Csernus Anna, I. 172, 181
Csernus Sándor, I. 170, 181
Csernus Zsigmond, I. 171
Cserny Berta, II. 96
Cserő Ede dr., II. 47
Csertő Antal, I. 124
Csikós Gyula, I. 83, 84
Csiszárík János püspök, III. 149
Csoór Gáspár, II. 65
Csukási József, II. 30
Csukonyi Ferenc, I. 108, 110
Dessewffy Emil gróf, III. 96, 97
Desséri Gyula, II. 49
Dékány Mihály, I. 149
Dési Géza dr., II. 97

- Dobay Gyula dr., I. 135
Dobszayné, I. 44
Domanovszky S. dr., III. 52, 53, 54
Dorogi Ervin dr., III. 165
Dóczy Erzsébet, I. 19
Dóczy Pál, I. 20, 25
Dreyfus kapitány, II. 62
Dus László dr., II. 92
EeKhardt Tibor dr., III. 147, 148
Egbert J. C, III. 176
Eglin őrnagy, III. 130
Eisenstädter Robert, I. 231
Eisenstein Károly, I. 226
Eisner Manó dr., III. 192
Cs. Endes Dániel, II. 99
Endrényi Imre, II. 17, 42, 47
Engel Lajos, II. 105
Enyedi Lukácsné, I. 17
Erdélyi László dr., III. 55, 56, 61, 62, 188
Erdélyi Pál dr., II. 64, 69
Euphrat Ernő, III. 172
Faragó Miklós, III. 17, 74, 89, 136
Farkas Alberik, III. 83
Farkas László, I. 94, 141, 142, 143, 148
Fazekas László, I. 232
Fehér Dezső, II. 90
Fehér Ipoly, I. 205
Fekete Ipoly, I. 202, 203, 205, 206, 207,
232, 234
Fernekesz Emil, I. 145
Fetsek Antal, II. 81
Fényes László, III. 66, 71, 72, 135
Förünger Jakab, I. 148

- Fock Dirk, III. 145, 150
Fodor Jenő dr., I. 232
Follinusz Emil, II. 48
Forrai Oszkár, III. 139, 153
Földi Mihály dr., III. 183, 184
Földvári József, II. 50
Földvály ezredes, II. 11, 12
Frank József, I. 224
Friedrich József, I. 149
Fröhlich Jenő, I. 232, II. 103
Fülöp Zsigmond dr., III. 187, 188, 192
Gahlen Mariska, III. 65
Gallovich Jenő, II. 91
Garami Ernő, II. 20, III. 63
Gaszner Béla, I. 149
Gárdonyi Géza, II. 23, 25
Gerencsér László, I. 219
Gerencsér Zolián, II. 58, 59
Giesswein Sándor, III. 82, 86
Gigante Riccardo, III. 128
Gillemot Ferenc, III. 17, 30
Goldmann Dezső, I. 150
Gonda Béla, III. 48
Gonda Henrik dr., III. 61
Götz Béla, I. 232
Göndör Ferenc, III. 103, 104
Gratz Gusztáv dr., III. 164
Groszmann Fülöp, I. 71
Groszmann Olga, I. 72
Gróf Árpád, I. 136
Gruber Károly, I. 232
Győri Károly, III. 17
Győry Gyula, I. 165

- Gyöző Dezső, I. 150, 231, 232
Gyulai Ágost dr., III. 50
Gyulay István, II. 98
Haberl Pál, III. 192
Hahn Marion, I. 226
Hajnal Imre, I. 123, 165
Hajnal Simon, I. 226
Halasi Ede, I. 150
Halász Lajos dr., II. 90, III. 18, 89, 90
Halász Lajos bankár, III. 161
Halmi Márton, I. 230, 232
Hangái Szabó-család, I. 13, 14
Hartman Gusztáv, III. 172
Hatala Györgyike, II. 66
Hattala István, III. 161
Haverda Mátyás, I. 178, 182
Hegedűs József, I. 24, 94
Hegedűs Julia, I. 17, 25
Heltai Nándor, II. 63
Henrik herceg, III. 144
H erezel dr., I. 47
Herczeg Ferenc, II. 33
Hevesi József, II. 107, 110
Hevesi Sándor, II. 112
Hillinger Lipót, II. 89, 92
Himmler Márton, III. 172
Hock János, II. 69
Horvát Ákos, III. 152, 167
Horváth Gyula, I. 232
Hőfer tábornok, III. 28
Hrabovszky Lajos II. 90, 93
Hudetz Rezső dr., III. 170
Hús Franciska II. 67

- Huszár Károly, III. 139
Huszárik Béla, I. 232
Huszka Jenő. I. 231
Imre Sándor, III. 58
Inczédy László, III. 26, 35, 37, 39
Irányi Dezső dr., II. 16, 47
Iványi István, I. 177
Izecsceszkul Leó, I. 170, 219
Jaooby Olivér dr., III. 172
Jancsó Benedek dr., II. 69
Jancsó Dezső, II. 69, 74
Janovits Jenő, II. 96
Janovits Pál, III. 17
Jászai Géza, I. 139
Jevrics Szvetozár, II. 103
Jókai Mór, II. 36
Juhász Anna, I. 25
Juhász Gyula, III. 188
Juhász Tamás, I. 25
Juranovics Ferenc, I. 46
Kaas Ivor báró, II. 31, 32, 37, 40
Kabos Bertalan, II. 110
Kakuszi Erzsébet, I. 105
Karácsonyi Miklós, I. 225
Katona János, I. 252
Kónya Kálmán, III. 182
Károlyi József gróf, III. 96, 97
Kátay Ferdinánd, II. 5
Kecskeméti Adolf, III. 42
Kecskeméti Lipót dr., II. 84
Kemechey Jenő, II. 6, 13, 15, 17, 23, 41,
42, 47
Kemény Simon, III. 17, 26

- Kereszty István, II. 70
Kerényi Miklós, II. 89, 101
Kéri Pál, III. 16, 22, 24, 27, 72, 75, 123
Kéry Gyula, II. 39
Kiss Emil, III. 170, 172
Kiss István, R., dr., III. 151
Kiss József, II. 112
Kiss Palcsi, II. 49
Kisteleki Ede, II. 16, 47, 60
Kmetty Károly dr., III. 82, 83
Koczor János, II. 8
Kocsis Etel, II. 49
Kontraszty Dezső, I. 210
Kordár-család, I. 17
Korom-család, I. 17
Korom Pál, I. 18
Kosztolányi Árpád, I. 179, 191
Kovács Albert, II. 32
E. Kovács Gyula, II. 96
Kovács József dr., I. 217
Kovács Pál, I. 232
Kováts Ede, III. 22, 181
Kozma Miklós, III. 148
Kószó István dr., I. 44, 198, III. 179
Körösi Albin, III. 154
Körösi Henrik, III. 15
Kövesligethy Radó dr., III. 52, 114
Kreminger prépost, I. 103
Kratochwill Miklós, II. 103
Krausz Ármin, I. 235
Krúdy Gyula, II. 90
Kukay Anna, I. 135
Kukay Károly, I. 135

- Kukay Mátyás, I. 133, 136
Kulinyi Zsigmond, II. 43, 104,
Kuluncsics Pál, I. 177
Kun Béla, III. 100, 101
Kunfi Zsigmond, III. 63
Kurucz János, III. 172
Landesberg Jenő, II. 14
Lauch János, I. 148, 167
Lándor Tivadar, II. 112
Láng János, III. 193
Láng Nándor dr., III. 50, 51
László Ákos, I. 227
László Gyula, II. 49
László Jenő dr., III. 136, 137
Lázár Béla, I. 108, 229
Lázár György dr., I. 107, 108
Lázár Miklós, III. 91, 93
Lehrmann Ferenc, III. 157
Leovics Ozrén, I. 213
Lers Vilmos báró, III. 117
Létics György, I. 213
Lévay Béla, II. 42, 43
Lévai Jenő, III. 193
Lévay Loránd, I. 184, II. 19
Lévay Simon, II. 19, 20, 21
Lévay Zoltán, I. 184, II. 19
Lipcsey Ádám, II. 13
Lopusny százados, III. 129
Lovassy Andor, II. 90
Löw Immánuel dr., II. 105
Lukács Fráter, I. 99
Lukács Sándor, II. 110
Mailáth G. K. gróf, III. 8

- Magyar Gábor, I. 11, 122, 131. 193,
221, 228, II. 5
- Major Henrik, III. 172
- Makai Emil, II. 110
- Maknez Ernő, II. 78, 91
- Malcsiner Emil, III. 86
- Manning A. C, III. 176, 178
- Maníica báróné, III. 183
- Markovics Iván, I. 181, 221
- Marosi Mór, I. 115
- Marsovszky László, I. 152
- Marbonosi Imre, I. 119
- Martonosi Terézia, I. 25
- Mása Ilona, I. 21
- Mása Gyurka, I. 69, 159
- Mayer Anlal, II. 81
- Márki Sándor, III. 55, 56
- Márki Veronika, I. 17, 19
- Megyeri Dezső, II. 95
- Mephisto dr., II. 53
- Messi Antónia, II. 57
- Mester Sándor, II. 111
- Mezei Pál dr., III. 192
- Méhes János, I. 186
- Mérey Ágoston, I. 177
- Mészáros János, I. 233
- Mészáros János prelátus, III. 85, 140
- Mihalovics Ernő, III. 146
- Mihalovits Béla, I. 163
- Mihalovits Ernő, I. 163, 164
- xMihályfi Ernő dr., III. 146, 176. 180
- Mihályi Tivadar, III. 62
- Mikes Lajos dr., II. 112, III. 106

- Miklós Andor, III. 6, 10, 12, 14, 20, 28, 40, 72,
83, 87, 102, 103, 108, 118, 135, 148, 167
- Milkó Gyula, I. 152, 233
- Milkó Vilmos, I. 227
- Minius Jakab, III. 79
- Moldován Gergely dr., III. 61
- Moldoványi Gyula, II. 79
- Molnár Jenő, I. 210
- Morgan J. P., I. 112
- Móra István, I. 60
- Móricz Pál, II. 12, 99
- Mamuzsich Benedek, I. 178
- Muntyán István, I. 143
- Müller Dávid, I. 180
- Müller Jenő, I. 210
- Müller Károly, II. 81
- Müller Vilmos, I. 210
- Nagy Elek, III. 149, 150, 152
- Nagy Endre, II. 91, 95
- Nagy Sándor dr., II. 99
- Nagy Virgil, III. 49
- Nagy Zsigmond, III. 154
- Neményi Imre dr., III. 50
- Neubauer József, I. 221, II. 19
- Németh József, I. 132
- Nóvák József, I. 47
- Nováky Bertalan, I. 124, 127
- Nyáry Ignác, II. 81
- Nyilasy Ágoston, I. 125
- Nyilasy Sándor, I. 126
- Nyiryné, I. 31
- Oltványi Pál, I. 146
- Orbán Jácint, I. 145

- Ormándy Miklós dr., I. 140
Ormos Ede, II. 70
Ormódy Béla, II. 14
Országh József, II. 18
Örley György dr., II. 97
Paoor Elvira, I. 236
Palásthy Marcel, II. 69
Pallavicini György örgróf, III. 92, 96, 97
Palotay László, II. 78, 92
Palócz László, II. 43, 44, 104, III. 93
Palócz Sándor dr., III. 192
Pap Géza báró, III. 164
Pap János, I. 124
Pap Károly dr., III. 51
Pap Robert, I. 143
Patterson Artur, II. 57
Payr Hugó, III. 93, 94
Pálmai Endre, I. 119, 124
Pásztor Árpád, II. III, III. 17, 22, 67, 87, 88
Persz Adolf dr., II. 79, 88
Pethes Imre, II. 49
Pfann József, I. 125, 129, 233
Pfeilstifter-család, I. 125
Pivár Ignác, I. 217
Pogány József, III. 64, 94
Polgár Sándor, II. 49
Pollák Sándor, I. 233
Popovics Sándor, III. 165
Popper Aranka, I. 236
Posta Béla dr., III. 50
Pósz Henrik, I. 226, 233, II. 13
Prelogg József, I. 204
Prohászka Ottokár, III. 82, 85

- Prokesch Ignác, I. 179
 Pusztai Béla, III. 9, 17
 Radnai Farkas, II. 80
 Raffay Sándor, III. 140
 Rainer Ágoston, I. 226
 Rainer József, II. 8
 Rajnik Pál dr., III. 195
 Rákosi Jenő, II. 30, 31, 31, 37, 38, III. 188
 Rákosi Viktor, II. 25, 38
 Reinitz Béla, I. 162
 Reitter Imre, I. 197, 224
 Reitter Rudolf, I. 217, 233
 Richter Alajos, I. 176
 Romanelli Guido, III. 121, 126, 127
 Rónai-Horváth László, III. 130
 Rosenauer Miklós, III. 147
 Rótt Nándor dr., III. 81
 Rettenberg Pál dr., III. 192
 Róth Zsigmond, III. 140, 143, 153
 Rósa Ilona, I. 236
 Rósa Izsó dr., I. 154, II. 47
 Rózsa Béla, II. 14
 Rózsahegyi Kálmán, II. 95
 Rultkay György dr., III. 18
 Ruys van Baerenbronck III. 141
 Sachs Henrik, I. 226, 230, 233
 Salgó Ernő dr., I. 174, II. 113
 Salgó Zoltán dr., III. 181
 Salusinszky Imre, III. 5, 20, 118
 Sas Ede, II. 105, 107, 108, 111
 Sáfrán József, I. 151, 165, 170,, 203, 223: 236
 Sándor István, I. 233
 Sánta Antal, II. 63

- Sárcevic Ambrus, I. 213
 Schaeffer Adorján, I. 190
 Schatz Dezső, II. 103
 Schlauch Lőrinc, II. 74, 80, -82
 Schneller István dr., III. 55
 Schnier György dr., I. 171
 Schulek Frigyes, III. 49
 Schuster Konstantin, I. 188
 Schütz József, I. 182
 Schwarcz Ármin III. 44
 Schwarcz József, I. 153
 Schwarz Félix, III. 80
 Sebestyén Arnold, III. 13,14,18, 42, 117, 118,120
 Sebők Zsigmond, II. 33, 37
 Seress László, III. 17, 27, 101, 122
 Shepherd W. R., III. 178, 182
 Siebenburger Károly, I. 178
 Simonyi-Semadam Sándor, III. 82, 139, 141
 Sington kapitány, III. 132
 Sipulusz, II. 25, 26, 33, 105
 Skulléty Mihály, I. 39
 Soltész Adolf dr., II. 39
 Somogyi Ede, II. 25, 26
 Somogyi Szilveszter, I. 85
 Söpkéz Sándor, III. 49
 Söröss Béla, III. 65
 Staalman Ábrahám, III. 145
 Stalins, Gaston, III. 162, 163
 Süpsich báró, III. 130
 Slossmayer püspök, II. 87
 Sugár Jenő, III. 123
 Sugár Viktor, I. 143
 Sümeghi László, I. 152

- Sümegei Vilmos, II. 39
Sütő Tibor, I. 103, 145
Szabados János, I. 183
Szabó Albert, I. 6, 13, 16, 18
Szabó Anna, I. 20
Szabó Antal, I. 11, 12, 20
Szabó Erzsébet, I. 20
Szabó Etelka, I. 198
Szabó Gyula, I. 197, 199, 200, 233, III. 178
Szabó Ignác, II. 44
Szabó Imre, I. 16, 19, 20
Szabó István, I. 17, 20, 25, III. 32
Szabó János, I. 14, 32,
Szabó József, III. 82
Szabó Julia, I. 13
Szabó László, ifj. I. 204
Szabó László rtf. pap, III. 176
Szabó Márton, I. 17, 19, 20
Szabó Pál, I. 5
Szabó Péter, I. 20
Szabó Róza, I. 9, 20, 30
Szabó Sándor, I. 94
Szabó Veron, I. 20
Szádeczky Lajos dr., III. 56
Szálai Emil dr., II. 110
Szalay József dr., III. 93
Szamuely Tibor, III. 85
Szathmáry Tihamér dr., I. 180, II. 71, 72
Szász József, II. 69, III. 123
Szekeres György, I. 104
Szekeres László, I. 104
Szekerke Lajos dr., III. 192
Szemelhy Béla, II. 81, 84

- Szentgyörgyi István, II. 96
Szerdahelyi Sándor, II. 110
Szerémy Gizella, II. 96
Széchényi György gróf, III. 95
Széchényi László gróf, III. 139
Szécsén Ferenc, I. 233
Székely Bertalan, II. 112
Székely István dr., II. 75
Szép Ernő, III. 73
Szigeti Sándor dr., II. 103
Sziklás Adolf, III. 32, 37
Szilágyi Dezső, II. 28
Szilágyi Géza dr., II. III
Szinger Kornél, I. 166, 207, 231
Szivessy József, I. 19
Szivessy László dr., II. 17
Szivessy Lehel dr., III. 188, 192
Szmrecsányi György, III. 85
Szmollényi Nándor, II. 16
Szobonya Mihály, II. 112
Szomaházy István, II. 110
Szőke Sándor dr., III. 18
Szterényi József báró, III. 98
Szterszky Sándor, III. 169
Stojsits Vladimir, I. 233
Szücs József, II. 8
Szücs Mihály, I. 20
Szvaratkó Kálmán, I. 148
Tandor Ottó, III. 49
Tarján Vilmos, III. 18, 22, 28, 68, 100, 101
Telekes Béla, II. 112
Teleki Pál gróf, III. 151
Tellegen polgármester, III. 143

- Tergina Gyula dr., II. 14
 Thomas A., III. 178
 Tichy Gyula, I. 233
 Timina Ödön, I. 140
 Tiszti Lajos, II. 98
 Tombázt István, I. 124
 Tones Gusztáv, I. 178
 Tordai Adorján, II. 37
 Tormay Cecilia, III. 133
 Tornyai János, II. 71
 Tóth Béla, II. 64, 65
 Tóth János, I. 103
 Tóth József, I. 100, 101, 120
 Tóth (helyesen: Tott) Katalin, I. 13, 16, 18, 19
 Tóth Károly, I. 84, 101, 113, 116
 Tóth Mihály dr., I. 18
 Tóth Nándor, I. 124
 Tömörkény István, II. 44
 Tüske Tóni, II. 98
 Újhelyi Péter, III. 114, 116
 Ujj Béla, II. 46
 Ujj József dr., I. 107
 Újlaki Antal, II. 104, 106
 Újlaki József, II. 19, 21
 Vajda János, I. 213
 Vajda-Voévoda Sándor dr., III. 62
 Varga Ferenc, I. 233
 Vas Ernő, II. 59
 Vas Károly, I. 207, 222, 223, 224, 232, 234, II.
 27, 28, III. 192
 Vass József dr., III. 82, 83
 Vass Károly, I. 44
 Vass Pál, I. 17, 33, 44

- Vasskó Elemér, II. 37, 38
Vaszary Kolos, III. 7
Vágó Béla, III. 137
Váangel Jenő dr., III. 58
YáradY Zsigmond dr., II. 98
Vári Dezső, III. 158, 161, 164
Várkonyi Endre, I. 123, 128, 129, 133, 140, 148, 153
Várnai Dezső, I. 219
Várnai Lipót, II. 5, 27
Vendrei Ferenc, II. 96
Vermes Béla, I. 226
Vermes Lajos, I. 179, 180
Vészi József, II. 107, III. 122, 110
Vészi Margit, III. 17, 183
Vidovics Gyula, II. 79
Vilma királynő, III. 139, 144
Vucskics Gyula dr., II. 75
Wegmann Ferenc, II. 17
Weisz Béla, I. 224
Weiszenbacher Endre, II. 107
Wekerle Sándor, III. 61, 63, 98
Wilson A. D., III. 161, 162
Wimmer Fülöp, II. 17
Wolff Károly dr., III. 79, 80, 82, 84, 129
Zalykó FridoHn, I. 115
Zerdahelyi Ödön, I. 194
Zilahy Simon, II. 27, 31, 40, 41
Zimányi Dezső, I. 163
Zimányi Gyula, I. 145, 211
Zimányi Lajos (Mihály), I. 145
Zombory István, III. 123
Zombory József, I. 17, 21
Zombory Kálmán, I. 232

- Zombory Róza, I. 17, 20, 91
Zubovics Fe dor, I. 50
Zvér Endre, I. 167
Zsembery Mihály, I. 20
Zsólér Andor, I. 17
Zsólér Ferenc, I. 21
Zsólér János, I. 17
Zsólér Katalin, I. 17, 21
Zsótér Klára, I. 21

TARTALOM.

	Oldal
LXXIII. Hogyan kerültem „Az Est”-hez?	5
LXXIV. „Az Est” a háború előtt	12
LXXV. A háború küszöbén	19
LXXVI. Hogyan lettem huszár?	26
LXXVII. Működésem a Szabad Iskolában	32
LXXVIII. Hogyan lettem cipész és mészáros?	39
LX.X.IX. Hogyan lettem egyetemi magántanár?	48
LXXX. A forradalom küszöbén	58
LXXXI. A forradalom és „Az Est”	65
LXXXII. A keresztény sajtó megalapítása	76
LXXXIII. Forradalmi emlékek	81
LXXXIV. Megvettem a Déli Újságot	91
LXXXV. A bolsevizmus kitörése	98
LXXXVI. Keresztfiai	105
LXXXVII. Én és az ellenforradalmárok	112
LXXXVIII. A Szovjet összeomlása	119
LXXXIX. A Szovjet államtitkai	125
XC. A sajtó felélédeése	133
XCI. Vilma királynő kihúzott a vízből	139
XCII. Miért nem lettem miniszteri tanácsos?	146
XCIII. Spanyolországi akció	153
XCIV. A katolikus sajtó élén	157
XCV. Hungarian-American Engraving Co.	161
XCVI. Elmentem Amerikába	166
XCVII. Tanárságom és hazajövotelem	174
XCVIII. A „csillagos cikkek” születése	181
XCIX. Korutazás Magyarországon	187
C. Epilógus	196
Névmutató	205

E műből egy közönséges és egy amatőr-kiadás készült. Az amatőr-kiadáshoz 16 mélynyomású műmellékletet nyomtatott az Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság. Magának a könyvnek nyomásását a Délmagyarország Hírlap- és Nyomdávalalatt rt. végezte Szegeden. Az I. kötetben levő képeket Buday György Pál rajzolta.